

Veldwerk Nederland

Dierbare metgezellen

Domeinbeschrijving
Dierenwelzijn

+15
Voorbeeldlessen
voor het
basisonderwijs en de
vmbo-onderbouw

Hét Kennis- en Praktijkcentrum voor natuureducatie

Dierbare metgezellen

Domeinbeschrijving Dierenwelzijn

Irma Ennik

Lenny van Erp

Hans Hopster

Wim Meijberg

Marianne Poorthuis

Marko Ruis

© 2011 Stichting Veldwerk Nederland /Wageningen Universiteit

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortkomend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Voorwoord

Dieren spelen een belangrijke rol in het leven van mensen. Dierenwelzijn is een prominent, soms zelfs explosief thema in de politiek. De omgang met dieren raakt mensen diep van binnen. Dierenwelzijn is het strijdtoneel van felle conflicten.

Allerlei trends in de huidige maatschappij dragen daaraan bij. Om te beginnen uiteraard de grote populariteit van de gezelschaps- en hobbydieren. Kijk maar eens naar het aantal poezen in de wijk, de honden in het park en de maneges buiten de stad. De populariteit van onze 'pets' heeft niet alleen geleid tot een bloeiende sector in de voedingsmiddelenindustrie, maar heeft zelfs een complete zorgsector - inclusief ziektekostenverzekeringen - in het leven geroepen. In het verlengde van de zorg voor huisdieren is er de wereldwijde aandacht voor het uitsterven van diersoorten. Spectaculaire soorten als tijgers, ijsberen en mensapen kunnen daarbij op de meeste sympathie rekenen.

Met de welvaart neemt de productie van vlees, zuivel en eieren toe. Deze productie krijgt mede dankzij wetenschappelijk onderzoek een steeds grootschaliger karakter. De mogelijkheden om dieren genetisch te veranderen nemen snel toe. Wetenschappelijk onderzoek maakt de parallellen tussen dieren en mensen echter ook steeds duidelijker.

Kortom: dieren zijn van groot belang voor mensen, maar hoe we met ze omgaan blijkt een behoorlijk gecompliceerde zaak.

Het onderwijs kan niet om dierenwelzijn heen. Nog sterker dan bij volwassenen hebben dieren voor kinderen een heel bijzondere betekenis. Educatie is een prachtig middel om de betrokkenheid van kinderen bij de natuur en hun kennis van biologie te stimuleren. Educatie kan ze bovendien voorbereiden op de lastige vragen rond dierenwelzijn waarmee ze steeds vaker geconfronteerd zullen worden.

Educatie over dieren en dierenwelzijn is allesbehalve eenvoudig. Het is daarom bijzonder nuttig dat deze domeinbeschrijving er ligt. De publicatie biedt u een helder overzicht van het thema dierenwelzijn vanuit drie onmisbare invalshoeken: wetenschap, ethiek en beleid en bestuur. De verkenning mondt uit in een handreiking om les te geven over dierenwelzijn en vijftien voorbeeldlessen voor het basisonderwijs en de vmbo-onderbouw.

Aan al degenen die als docent, NME-professional, ontwikkelaar, beleidsmaker of anderszins bij educatie over dieren, natuur en landbouw betrokken zijn, zou ik dan ook willen zeggen: doe uw voordeel met deze domeinbeschrijving!

Kris van Koppen
*universitair hoofddocent Milieubeleid
Wageningen Universiteit*

Inleiding

Door de eeuwen heen veranderde de manier waarop wij mensen met dieren omgaan. [1] Hadden onze voorouders gebruiksdieren, wij hebben vooral ook gezelschapsdieren. Niet zelden horen ze bij de familie... Dat is één ontwikkeling. Tegelijkertijd is de grootschalige veehouderij er de oorzaak van dat de relatie met andere dieren steeds zakelijker wordt. Deze tegenstelling tussen 'vermenselijking' en 'verzakelijking' zorgt ervoor dat de meningen en opvattingen over hoe je met dieren omgaat, steeds verder uit elkaar lijken te lopen. [2]

In de praktijk komen de veranderde maatschappelijke opvattingen op verschillende manieren tot uitdrukking. In de Nota Rijksoverheid en dierenbescherming uit 1981 is de eigen positie van dieren voor het eerst duidelijk vastgelegd. In de nota erkende de overheid de intrinsieke waarde van dieren als één van de grondslagen voor de omgang met dieren.

Sinds het Verdrag van Amsterdam (1997) en het Verdrag van Lissabon (2007) heeft de Europese Unie vastgelegd dat dieren 'beschermwaardig' zijn. Dieren worden in de verdragen erkend als wezens met gevoel.

Nederland gaat in de nieuwe Wet Dieren ook van dit uitgangspunt uit. De wet zal in 2013 in werking treden. Met de komst van de Partij voor de Dieren naar de Tweede Kamer in 2006 is Nederland het eerste land ter wereld waar een partij met primaire aandacht voor de belangen van het dier actief aan de landelijke politiek deelneemt.

In hoeverre moet je rekening houden met de eigen, intrinsieke waarde van dieren? Daarover verschillen de meningen. Mensen redeneren dikwijls vanuit zeer verschillende grondhoudingen over de relatie tussen mens en dier. [3] Discussies over het welzijn van dieren worden vaak eenzijdig vanuit bepaalde standpunten gevoerd. Bovendien zijn dergelijke discussies doorgaans onvoldoende gebaseerd op degelijk onderbouwde feiten en betrouwbare waarnemingen.

Dierenwelzijn is een complex thema met verschillende wetenschappelijke en maatschappelijke invalshoeken, nationale en internationale aspecten en een samenspel tussen intuïtie, kennis en besef van waarden en normen. Om dit maatschappelijke relevante, maar complexe onderwerp voor het onderwijs beter toegankelijk te maken hebben Stichting Veldwerk Nederland en het lectoraat Welzijn van Dieren van de Hogeschool Van Hall Larenstein samen deze domeinbeschrijving opgesteld. Ze werden daartoe financieel in staat gesteld door de Regeling Draagvlak Natuur van het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie.

Deze domeinbeschrijving over dierenwelzijn is bedoeld voor het onderwijs aan kinderen en jongeren in de leeftijd van vier tot veertien jaar. We hebben haar opgesteld om kinderen en jongeren te ondersteunen bij hun meningsvorming over het omgaan met dieren in onze samenleving. Voor de beschrijving hebben we een driedeling gehanteerd: Wetenschap (Hoofdstuk 1), Ethiek (Hoofdstuk 2) en Beleid en bestuur (Hoofdstuk 3). Elk hoofdstuk bestaat uit hoofdconcepten die vervolgens uitgewerkt zijn in subconcepten of leervragen. U vindt ze terug in de hoofdstuk-, paragraaf- en subparagraaf-structuur van de domeinbeschrijving.

Inhoud

Hoofdstuk 1

Kennis over dieren en dierenwelzijn

1.1	Bouw en functie van dieren	8
1.1.1	Hoe ziet het dier er uit?	8
1.1.2	Hoe 'werkt' het dier?	9
1.1.3	Wat heeft het dier nodig?	9
1.2	Gedrag van dieren	9
1.2.1	Wat zijn de oorzaken van gedrag?	10
1.2.2	Hoe ontwikkelt gedrag zich?	11
1.2.3	Hoe is gedrag ontstaan?	11
1.2.4	Wat is de functie van gedrag?	11
1.2.5	Hoe voer je een eenvoudig gedragsonderzoek uit?	11
1.3	Dier en omgeving	12
1.3.1	Wat is de invloed van biotische en abiotische factoren?	12
1.3.2	Hoe leven dieren in het wild?	15
1.3.3	Waarvoor worden dieren door mensen gehouden?	16
1.4	Genetische variatie en selectie	22
1.4.1	Hoe hebben dieren zich aan hun omgeving aangepast?	22
1.4.2	Wat zijn de gevolgen van kunstmatige selectie?	24
1.5	Verschillen en overeenkomsten tussen mens en dier	25
1.5.1	Welke zintuigen gebruiken dieren?	25
1.5.2	Hoe slim zijn dieren?	26
1.5.3	Welke emoties komen bij dieren voor?	28
1.5.4	Waar zijn dieren zich van bewust?	30
1.6	Dierenwelzijn	31
1.6.1	Wat is dierenwelzijn en wat zijn de 'Vijf vrijheden'?	31
1.6.2	Hoe meet je dierenwelzijn?	32

Hoofdstuk 2

Ethische opvattingen over dierenwelzijn

2.1	Overtuigingen	34
2.1.1	Moet je dieren aanpassen aan de omstandigheden of andersom?	34
2.1.2	Hebben dieren een eigen waarde?	35
2.1.3	Morele overtuigingen: wat accepteren we wel en wat niet?	35
2.1.4	Hoe breng je belangen met elkaar in evenwicht?	37
2.2	Dilemma's	39
2.2.1	Wat zeggen mensen en wat dóén ze in de winkel?	39
2.2.2	Waarom eten mensen vlees?	39

2.2.3	Wanneer botsen economie en dierenwelzijn?	40
2.2.4	Wanneer botsen milieu en dierenwelzijn?	40
2.2.5	Wanneer botsen uiterlijk en gezondheid van het dier?	40
2.2.6	Wat betekent het gebruiksdoel voor de behandeling?	41
2.3	Culturele verschillen	41
2.3.1	Welke invloed heeft welvaart op de omgang met dieren?	42
2.3.2	Welke invloed heeft religie op de omgang met dieren?	42
2.3.3	Wat zijn de verschillen tussen stad- en platteland?	43
2.4	Invloed maatschappelijke partijen	43
2.4.1	Wat vinden organisaties van dierhouders?	43
2.4.2	Wat vinden dierenbeschermingsorganisaties?	44
2.4.3	Werken dierhouders en dierenbeschermers ook samen?	44

Hoofdstuk 3

Beleid en bestuur rond dierenwelzijn

3.1	Wet- en regelgeving	46
3.1.1	Welke internationale wetgeving is er rond dierenwelzijn?	46
3.1.2	Welke nationale wetgeving is er rond dierenwelzijn?	47
3.1.3	Wat zeggen de Nederlandse politieke partijen over dierenwelzijn?	48
3.2	Handhaving wet- en regelgeving dierenwelzijn	49
3.2.1	Hoe is de handhaving internationaal geregeld?	49
3.2.2	Hoe is de handhaving nationaal geregeld?	50
3.3	Diervriendelijke initiatieven	51
3.3.1	Hoe stimuleer je dierenwelzijn met keurmerken?	51
3.3.2	Hoe stimuleer je dierenwelzijn met financiële regelingen?	53
3.3.3	Hoe stimuleer je dierenwelzijn met kennisontwikkeling?	54

Hoofdstuk 4

Les geven over dierenwelzijn

4.1	Invalshoeken lessen basisonderwijs	55
4.1.1	Wetenschap als invalshoek: kennis opdoen	55
4.1.2	Ethiek als invalshoek: filosoferen met kinderen	56
4.1.3	Beleid en bestuur als invalshoek: regels maken	56
4.2	Invalshoeken lessen vmbo	58
4.2.1	Wetenschap als invalshoek: kennis opdoen	58
4.2.2	Ethiek als invalshoek: filosoferen met kinderen	58
4.2.3	Beleid en bestuur als invalshoek: regels maken	59
4.3	Lessenopzet	59
4.3.1	Doelstellingen	59
4.3.2	Relatie mens en dier	60

4.3.3	Verschillen in leeftijd	60
4.3.4	Rol leerkracht	60

Hoofdstuk 5

Voorbeeldlessen groep 1 en 2: Huisdieren

5.1	De konijnen Flappie en Wimpie	61
5.2	Wordt konijn Flappie jouw vriendje?	64
5.3	Regels voor de verzorging van konijnen en honden	66

Hoofdstuk 6

Voorbeeldlessen groep 3 en 4: Dieren om het huis

6.1	Wat hebben vogels in de winter nodig?	67
6.2	Wanneer moet je de dierenambulance bellen?	68
6.3	Zorgen voor de vogels in de winter	70

Hoofdstuk 7

Voorbeeldlessen groep 5 en 6: Productiedieren en dierproducten

7.1	Hennen, hanen en kuikens	71
7.2	Diervriendelijke kippenrennen	73
7.3	Keurmerken en regels voor kipproducten	75

Hoofdstuk 8

Voorbeeldlessen groep 7 en 8: Dieren in het wild

8.1	Schotse hooglanders	79
8.2	Dieren moeten op de boerderij kunnen samenleven als in de natuur	81
8.3	Regels voor het houden van runderen	82

Hoofdstuk 9

Voorbeeldlessen onderbouw vmbo: Huisdier hond

9.1	Over wilde wolven en beste vrienden	85
9.2	Kleren maken de hond	88
9.3	Een debat over regels voor honden en hun baasjes	90

Noten en literatuur

Noten	93
Literatuur	95

Hoofdstuk 1

Kennis over dieren en dierenwelzijn

Biologische kennis van hoe dieren - letterlijk - in elkaar zitten en hoe ze functioneren, is de basis van dierenwelzijn. Dierenwelzijn betekent dat er voldaan wordt aan de behoeften van het dier. Om dit gestructureerd te kunnen doen, moet je weten hoe het dier in elkaar zit en functioneert (1.1) en hoe het zich gedraagt of van nature hoort te gedragen (1.2). Er moet interactie tussen het dier en zijn omgeving (1.3) zijn en ook de genetische achtergrond van het dier (1.4) speelt een belangrijke rol. Interessant is ook de vraag wat de verschillen en overeenkomsten tussen mensen en dieren zijn (1.5). Aan het eind van het hoofdstuk komt het begrip dierenwelzijn aan de orde (1.6).

1.1 Bouw en functie van dieren

De biologie van het dier bepaalt in belangrijke mate welke behoeften een dier heeft. Deze behoeften bepalen waar je rekening mee moet houden als je bepaalde dieren houdt. De vragen zijn dan ook: hoe ziet het dier eruit? (1.1.1) Hoe 'werkt' het dier? (1.1.2) en wat heeft het nodig? (1.1.3)

1.1.1 Hoe ziet het dier eruit?

Elk dier heeft zijn eigen unieke verschijning. Er zijn grote verschillen tussen vissen, vogels, reptielen, amfibieën en zoogdieren. Maar ook binnen soorten bestaan grote verschillen. Zoogdier koe ziet er per slot van rekening heel anders uit dan zoogdier kat.

Leerlingen zullen eerst moeten leren hoe een dier eruit ziet. En vervolgens waarom een dier er zó uitziet. Het uiterlijk van een dier heeft immers meestal een functie.

De basis is echter dat leerlingen dieren herkennen. En daar beginnen we al heel snel mee. Het eerste boekje van vrijwel iedere Nederlandse peuter gaat immers over het herkennen van dieren.

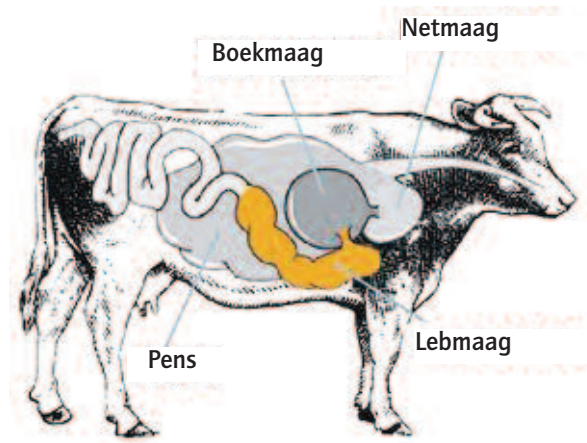

Prentenboekje voor de allerkleinsten.

1.1.2 Hoe 'werkt' het dier?

Elk dier functioneert anders en is daarom anders gebouwd. Koeien hebben vier magen om het gras te kunnen verteren en een uier waarmee ze melk produceren. Vissen leven in het water en hebben daarom kieuwen om onder water zuurstof te kunnen opnemen. Kortom, dieren hebben zich aangepast aan hun leefomgeving.

Om een dier goed en verantwoord te kunnen houden is het essentieel om de biologie van een dier te kennen en die te begrijpen..

De vier magen van de koe.

1.1.3 Wat heeft het dier nodig?

Om in leven te blijven hebben dieren eten, drinken, verzorging en schuilgelegenheid nodig. Elk dier heeft zijn eigen specifieke behoeften. Je moet deze kennen om een dier verantwoord te kunnen houden.

Wie dieren houdt, moet tegemoet komen aan de behoeften van het dier. Zijn natuurlijke omgeving moet zo goed mogelijk worden nagebootst. Dierentuinen spelen daarop in door dieren in een ruime, (semi-)natuurlijke leefomgeving te houden ('ecodisplay') waar ze zoveel mogelijk hun natuurlijk gedrag kunnen vertonen.

1.2 Gedrag van dieren

Vertoont elke hond hetzelfde 'hondse' gedrag? Dieren van dezelfde soort gedragen zich vaak onderling behoorlijk verschillend. Dit heet individuele variatie.

Individuele variatie kan voordelen opleveren. Het ene dier kan zich hierdoor beter aanpassen aan een bepaalde situatie dan het andere en zo zorgen voor een groter aantal vruchtbare nakomelingen. Op den duur kan de soort zich daardoor aanpassen en er zo voor zorgen dat deze in stand blijft.

Vaak staan dieren bloot aan stressfactoren. Er zijn verschillende strategieën om hiermee om te gaan. Elke strategie heeft voor- en nadelen.

Grofweg zijn er twee manieren om op stress te reageren: een afwachtende strategie en een actief naar een oplossing zoekende strategie. Binnen een populatie kan heel goed ruimte zijn voor verschillende gedragsstrategieën. Een evenwicht tussen bijvoorbeeld meer actieve dieren ('haviken') en rustige, meer afwachtende dieren ('duiven') kan voor de groep als geheel heel gezond zijn.

Het gedrag van dieren wordt slechts voor een deel door de genen bepaald. Ook omgevingsinvloeden spelen er een rol bij. Al vanaf het moment van de bevruchting zijn dergelijke invloeden aanwezig. Leren kan niet plaatsvinden zonder dat in de genen de mogelijkheid daartoe aanwezig is. De ontwikkeling van zintuigen en zenuwcellen is niet alleen afhankelijk van de erfelijke informatie in de cellen, maar ook van de omstandigheden tijdens de vorming van deze organen. Elk gedrag komt tot stand door de invloeden van aanleg en milieu.

Belangrijk in het gedragsonderzoek bij dieren is de vraag waarom een dier zich gedraagt zoals het zich gedraagt. Gedragsbioloog Niko Tinbergen verdeelde deze waarom-vraag in vier aspecten: [4] *Oorzaak van gedrag* Wat zijn de directe oorzaken van een bepaald gedrag? Welke situatie en welke stimuli roept het gedrag op? Is gedrag aangeboren of aangeleerd? (1.2.1)

Ontwikkeling van gedrag Hoe heeft het gedrag zich in de loop van het leven van een individu ontwikkeld? Verandert het gedrag met de leeftijd? Zijn er leerervaringen nodig om bepaald gedrag te kunnen vertonen? (1.2.2)

Evolutie van gedrag Hoe heeft het gedrag in de loop van de evolutie een bepaalde vorm gekregen? (1.2.3)

Functie van gedrag Wat is de 'overlevingswaarde' van het gedrag? Hoe draagt het gedrag bij aan het succes van een dier? (1.2.4)

De Nederlandse onderzoeker Niko Tinbergen (1907-1988) ontving in 1973 een Nobelprijs voor zijn baanbrekende studies naar het gedrag van dieren.

1.2.1 Wat zijn de oorzaken van gedrag?

Een vogel zingt omdat bepaalde gebeurtenissen vlak voor of tijdens het gezang elkaar in het zenuw- en spierstelsel opvolgen. Via zijn zintuigen neemt een dier prikkels in zijn omgeving waar (licht, geluid, geur, smaak en aanraking). Deze veroorzaken zwakke stroompjes bij de zintuigcellen die via zenuwen naar de hersenen worden gestuurd. Vervolgens sturen zenuwen uit de hersenen effectoren als spieren aan om op de prikkels te reageren. [5]

Prikkels leiden tot een bepaald gedrag. Prikkels kunnen intern (honger, dorst) of extern (licht, geluid, ander dier) van aard zijn. De manier waarop bepaalde prikkels samenwerken is erg complex. Het wordt aangeduid als motivatie. De intrinsieke motivatie is de drang van een individu om een bepaald doel te bereiken en het daarvoor benodigde gedrag te vertonen. (Zie verder 1.3)

1.2.2 Hoe ontwikkelt gedrag zich?

Deze vraag richt zich op een langere tijdsperiode: namelijk de ontwikkelingsgeschiedenis van individuen. Een vogel zingt omdat hij dat van zijn vader heeft geleerd. (Zie verder 1.5)

1.2.3 Hoe is gedrag ontstaan?

Feitelijk gaat deze vraag over de evolutie van de soort. Een vogel zingt omdat dat in zijn genen zit, die zijn doorgegeven door vorige generaties. Evolutie is het veranderingsproces in levende populaties en is voornamelijk een genetisch proces.

Gedragskenmerken ontstaan omdat dieren die deze gedragingen laten zien, (meer) vruchtbare nakomelingen kunnen krijgen. De kenmerken zijn daarmee overerfbaar en hebben effect op het voortplantingssucces. Als een dier een kenmerk heeft dat uiteindelijk geen meerwaarde heeft, dan zal dit door natuurlijke selectie op de lange termijn verdwijnen. (Zie verder 1.4)

1.2.4 Wat is de functie van gedrag?

Wat bereikt een vogel met zijn gezang? Hij lokt er een vrouwtje mee en hij weert andere mannetjes uit zijn territorium. Zo vergroot hij de kans dat het vrouwtje met hem paart en zijn jongen zal grootbrengen. Als de voorouders van deze vogel op de juiste manier zongen, maakten ze grotere kans om zich voort te planten. Zo werden en worden de goede 'zanggenen' doorgegeven aan de volgende generaties.

1.2.5 Hoe voer je een eenvoudig gedragsonderzoek uit?

Belangrijk bij onderzoek naar gedrag is dat je steeds met een duidelijke vraag begint.

Observeer het dier een tijdje nauwkeurig om te weten te komen welk gedrag in bepaalde situaties optreedt.

- Wanneer je weet welke gedragingen voorkomen, kun je er een lijst van maken. Belangrijk is dat je deze gedragingen goed definieert
- Aan de hand hiervan maak je een schema, een zogeheten ethogram om het gedrag van het dier vast te leggen. In het schema kun je gedragingen 'turven'
- Nadat je het dier een tijd hebt geobserveerd en zijn gedragingen hebt gescoord, kun je vaststellen hoe vaak bepaald gedrag voorgekomen is

Zit het konijn liever in zijn hokje of loopt-ie liever los door het huis? Je zou een uur lang de tijd kunnen meten hoeveel tijd het dier in het hok en er buiten zit.

1.3 Dier en omgeving

Een dier leeft in een bepaalde omgeving en wordt daar door bepaalde factoren beïnvloed. Je kunt onderscheid maken tussen biotische en abiotische factoren (1.3.1):

- Biotische factoren zijn kenmerken van het dier zelf. Denk aan leeftijd, spierkracht of de aanleg om angstig of dapper te reageren
- Abiotische factoren zijn invloeden die van buiten het dier komen, zoals de aanwezigheid van voedsel of een aanval door een roofdier

Beide factoren bepalen samen hoe een dier zich op een bepaald moment in een bepaalde situatie gedraagt.

Door te kijken naar de natuurlijke omgeving van dieren, en hoe dieren zich in het wild gedragen, leer je over natuurlijk gedrag en natuurlijke behoeftes van dieren (1.3.2). Deze kennis helpt om dieren beter in gevangenschap te kunnen verzorgen (1.3.3). Worden belangrijke natuurlijke behoeftes onvoldoende onderkend, dan kan dat voor de dieren negatieve gevolgen hebben. Langdurige of extreme frustratie van een bepaald natuurlijk gedrag kan tot allerlei stereotiep gedrag leiden.

1.3.1 Wat is de invloed van biotische en abiotische factoren?

Biotische factoren: intrinsieke motivatie

Intrinsieke motivatie is de drang van een mens of dier om een bepaald doel te bereiken. Een gemotiveerd individu zal gedrag vertonen dat nodig is om dat doel te bereiken.

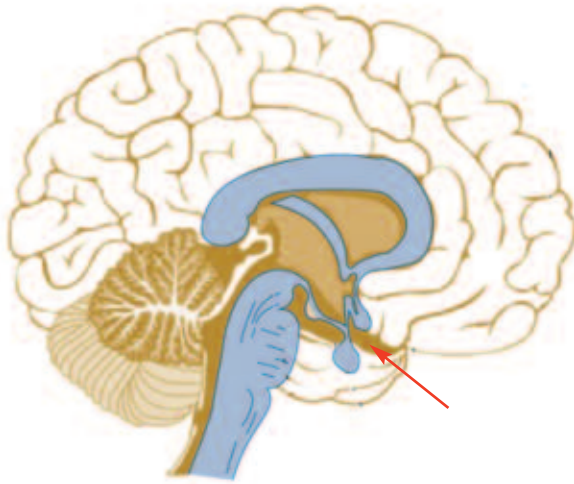
Gedrag van dieren wordt aangestuurd door interne en externe factoren ofwel motivaties (Engels: drives). Gedrag van dieren begrijp je beter als je de motivaties erachter - en de behoeftes van het dier - beter kent. Een belangrijk deel van deze behoeften is bij de geboorte al in aanleg aanwezig.

- Er zijn behoeften die alleen onder bepaalde omstandigheden naar voren komen. Denk bijvoorbeeld aan voortplantingsgedrag
- Sommige behoeften komen pas tot uiting als een dier bepaald gedrag al eens eerder heeft kunnen uitvoeren. Een voorbeeld is het zwemmen van nertsen. Als een nerts eenmaal gezwommen heeft, zal het dier behoefte blijven houden om te zwemmen. Ook moederzorggedrag is een behoefte van een dier die sterker wordt als een dier al eens eerder moeder geweest is
- Tijdens de ontwikkeling van een dier ontstaan nieuwe behoeften en verdwijnen andere. Jonge dieren vertonen veel spelgedrag (of hebben daar behoefte aan), terwijl oudere dieren onder andere meer seksueel gedrag vertonen

Vaak bestaat gemotiveerd gedrag uit verschillende opeenvolgende fasen. Eerst is er een inleidende fase waarin de behoefte aan bepaald gedrag steeds sterker wordt. Het dier heeft bijvoorbeeld honger en wil graag eten. In deze fase kan allerlei ander gedrag optreden. Denk aan lopen, graven, snuffelen of jagen, allemaal handelingen bedoeld om uiteindelijk te kunnen eten.

Daarna volgt een fase waarin de behoefte daadwerkelijk vervuld wordt. Het dier gaat eten. Dit gaat meestal in een vast patroon dat past bij die diersoort. Elk dier eet op zijn eigen manier. Het vervullen van zo'n behoefte geeft het dier een prettig gevoel. Dit komt doordat in de hersenen het hormoon dopamine vrijkomt dat een seintje naar een gebied in de hersenen stuurt dat het pleasure center genoemd wordt (Latijn: nucleus accumbens).

Deze beloning zorgt er ook voor dat het dier dit gedrag vaker uitvoert of blijft uitvoeren. Op zo'n manier wordt een bepaald gedrag in stand gehouden en dat is goed voor het dier en goed voor het voortbestaan van de soort. Immers, wie niet eet, gaat dood...

In de hersenen wordt gedrag via het 'Pleasure center'(pijl) beloond.

Gedrag dat de meeste bevrediging opwekt, heeft te maken met voedsel en drinken en met voortplanting. Het zijn de belangrijkste factoren om het dier en de soort in stand te houden. Sommige onderdelen van het natuurlijke gedrag zijn zo belangrijk voor het in stand houden van de soort, dat ze op zichzelf al belonend zijn. [6] Zulk gedrag zullen dieren dan ook onder alle omstandigheden willen blijven uitvoeren. Het dier wil graag eten en gaat dus voedsel zoeken. Allerlei gedragingen die daarbij horen, zoals lopen, snuffelen of graven, zijn zo belangrijk dat ze op zichzelf al belonend zijn. Een dier doet dit dus graag en wil dit blijven doen. Ijsberen lopen niet alleen om voedsel te zoeken, maar ook omdat ze willen lopen. Dat heeft een heel goede reden, want het is voor de dieren een soort fitnessstraining. Zouden ijsberen in de natuur pas op pad gaan als ze honger krijgen, dan zouden ze in een omgeving met weinig voedsel vaak niet op tijd iets vinden. Ijsberen die al gaan lopen en voedsel zoeken vóór ze echt honger krijgen, hebben daar in de evolutie voordeel van gehad.

Beloning is niet alleen belangrijk voor het vertonen van nuttig gedrag en het in stand houden van de soort, maar ook erg belangrijk voor het welzijn van het dier. Elk dier heeft behoefte aan beloning. Als dieren zulk intrinsiek belonend gedrag niet of onvoldoende kunnen vertonen, vermindert hun welzijn.

Bij dieren in gevangenschap moet je er minimaal voor zorgen dat een dier alle gedragingen kan uitvoeren die voortkomen uit een sterke motivatie. Als je een varken niet laat wroeten of een ijsbeer de kans niet geeft om meters te maken, dan is het met het welzijn van het dier minder goed gesteld.

Abiotische (niet-diergebonden) factoren

Dieren reageren op hun omgeving. Wanneer daar dingen veranderen, kan dat voor hen van invloed zijn, en dan moeten ze daarop reageren. De komst van een roofdier kan betekenen: vluchten! Als er een soortgenoot verschijnt, moet je misschien wel gaan vechten. Gaat het regenen, dan ga je schuilen. Heb je parasieten, dan zul je als varken in de modder willen gaan rollen. Apen laten zich in zo'n geval door een andere aap vlooien. Ook in gevangenschap moeten dieren de mogelijkheid hebben om op hun eigen manier op omgevingsfactoren te reageren.

Wanneer een dier niet goed reageert op externe factoren, kan het ziek worden, beschadigd raken of zelfs doodgaan. Het is dus erg belangrijk dat dieren goed reageren op hun omgeving. In de evolutie zijn hiervoor beloningssystemen ontstaan. Een dier krijgt een prettig gevoel als het goed gereageerd

heeft op een externe gebeurtenis. Ook hier is dat prettige gevoel de beloning. Net als wanneer het dier gedrag uitvoert waar hij behoefte aan heeft, wordt ook als beloning voor oplossen van problemen het pleasure center in de hersenen geprikkeld.

Varkens genieten van de modder. Ze gebruiken het om af te koelen en om parasieten kwijt te raken.

Aanpassing van dieren aan een veranderende omgeving is een natuurlijk proces dat in de loop van miljoenen jaren via natuurlijke selectie voor de evolutionaire ontwikkeling van een soort zorgt. De dieren die het best in staat zijn om zich aan de nieuwe situatie aan te passen, overleven. Alleen zij kunnen hun genen aan volgende generaties doorgeven.

Soms gaan de veranderingen te snel. Soms zijn veranderingen zo extreem dat dieren zich niet gemakkelijk of niet tijdig kunnen aanpassen. Er ontstaan dan problemen die leiden tot een verminderd dierenwelzijn. De dieren gaan afwijkend gedrag vertonen. Het kan gaan om beschadigend gedrag en stereotiep gedrag en kan leiden tot een hogere ziektegevoeligheid en meer sterfte.

Stereotiep gedrag bestaat in verschillende vormen. Kalveren bijvoorbeeld gaan 'tongspelen', 'tongrollen' of excessief zuigen als ze onvoldoende ruwvoer krijgen. Olifanten gaan ja-knikken, met de slurf zwaaien en heen-en-weer wiegen ('weven') wanneer ze te weinig afleiding hebben. Paarden gaan uit verveling 'kribbebijten', 'luchtzuigen' of weven als ze te lang alleen op stal staan. Op het moment zelf geven deze ogenschijnlijk zinloze, herhaalde handelingen de dieren een prettig gevoel doordat ze het tekort aan bepaalde gedragingen compenseren waardoor alsnog endorfine vrijkomt. Toch zijn stereotypieën toch vooral een signaal dat er iets mis gegaan is tussen het dier en zijn omgeving. Op langere termijn leiden stereotypieën meestal tot gezondheidsproblemen.

Andere voorbeelden van afwijkend gedrag bij dieren dat op korte of lange termijn tot problemen leidt, zijn:

- 'looskauwen' en 'stangbijten' bij zeugen
- dwangmatig haren trekken (trichotillomanie) en braken en braaksel opeten (regurgitatie en heropname) bij primaten
- overmatig drinken en coprofagie (eten van ontlasting) bij honden
- veren pikken bij kippen en veren plukken bij papegaaien

Er moet een evenwicht zijn tussen het adaptatievermogen van het dier en de veranderingen in de omgeving. [7] Sociale stabiliteit en sociale steun spelen daarbij een rol. Varkens hebben minder last van het verhuizen naar een andere stal wanneer ze als groep bij elkaar blijven. Als ze met onbekende varkens moeten verhuizen, verstoort dit de rangorde en zorgt het voor agressie en afwijkend gedrag.

Naarmate dieren meer zelf kunnen sturen en zelf kunnen reageren op hun omgeving, verbetert hun welzijn. Als koeien zich vrij door de stal kunnen bewegen om een ligplek uit te kiezen in plaats van vastgebonden te worden op één plaats, hebben ze minder stress. Dieren moeten hun omgeving kunnen controleren en voorspellen. Ook kun je het welzijn van dieren verhogen door ze bij wijze van spreken puzzels te laten oplossen of door ze te laten werken voor hun voer.

1.3.2 Hoe leven dieren in het wild?

Veel kennis voor het verzorgen van gedomesticeerde dieren valt te halen uit de manier waarop hun wilde 'voorouders' in hun natuurlijke habitat leven. Wilde zwijnen leven in kleine familiegroepen en ze zijn het meest actief in de schemer. Zeugen slapen graag naast elkaar. Uitzicht is voor wilde zwijnen belangrijk om te zien of er vijanden aankomen. Dit soort kennis kun je gebruiken bij het huisvesten en verzorgen van gedomesticeerde varkens.

Natuurlijk moet er ook rekening gehouden worden met de verschillen tussen wilde dieren en gedomesticeerde dieren. Om te onderzoeken hoe groot de verschillen zijn tussen wilde zwijnen en gedomesticeerde varkens, zijn bijvoorbeeld ook varkens bestudeerd die in semi-natuurlijke omgeving in een stuk bos worden gehouden. Hun gedrag verschilt maar weinig van dat van wilde zwijnen. Geef zulke varkens takken, stro en hooi en ze bouwen een nest, al hebben ze dat generaties lang niet kunnen doen. Deze behoefte is er in de varkenshouderij kennelijk niet 'uitgefokt'. Voor het welzijn van zeugen zou het dan ook beter zijn om ze niet in de gebruikelijke kraamhokken te huisvesten maar ze meer ruimte te geven en ze materiaal aan te bieden om een nest te bouwen. Uit onderzoek is bekend dat zeugen rond de geboorte van hun biggen veel moeite willen doen om stro te krijgen, zelfs meer dan voor het krijgen van voer, terwijl buiten die periode de zeugen prioriteit geven aan voer.

Een ander voorbeeld is het gedrag van roofvogels. Ze blijken in het wild per dag maar heel weinig tijd aan vliegen te besteden. In gevangenschap gehouden zal het mogelijk dan ook niet zo erg zijn als ze niet de hele dag kunnen vliegen. Een systeem waarbij ze getraind worden en bijvoorbeeld in shows vliegen maar daarbuiten in een kooi zitten, is dan ook misschien wel helemaal niet slecht voor het welzijn van die vogels. Zou je daarentegen een ijsbeer die in het wild vele kilometers per dag loopt, zo behandelen, dan zou hij buitengewoon in zijn welzijn geschaad zijn.

Een uil in training voor een roofvogelshow.

1.3.3 Waarvoor worden dieren door mensen gehouden?

Hoe dieren worden gehouden, heeft vaak alles te maken met waarvoor je zo'n dier houdt. Voor het dier is dit doel vaak minder belangrijk. Een rat heeft als huisdier dezelfde behoeften als een rat die als proefdier wordt gehouden of een rat op een kinderboerderij. In alle gevallen is de rat een knaagdier dat in groepen leeft, bepaald voedsel nodig heeft, de ruimte moet hebben om te leven en sociaal gedrag te vertonen, een dier ook dat soortgenoten om zich heen wil hebben en zich op een bepaald moment wil voortplanten en zijn jongen wil verzorgen.

Om het welzijn van dieren te kunnen beoordelen moet je altijd beginnen bij de biologie van het dier en de daarmee gerelateerde behoeften. Het doel waarvoor een dier uiteindelijk wordt gehouden, is hier dan ook van ondergeschikt belang.

Waarom houden mensen dieren?

- *Agroproductiedieren*: dieren voor de productie van producten als vlees, melk, eieren en leer
- *Proefdieren*: dieren voor dierproeven om medicijnen te ontwikkelen en wetenschappelijke vragen te beantwoorden
- *Gezelschapsdieren*: dieren in of bij het huis voor gezelschap of liefhebberij
- *Hobbydieren*: dieren op kleinschalige basis gehouden zonder winstoogmerk en als liefhebberij
- *Dieren voor sport en recreatie*: dieren gehouden om aan een wedstrijd sport mee te doen of voor recreatiedoeleinden
- *Dieren voor natuurbeheer*: dieren (voornamelijk grazers) ingezet op natuurterreinen om de natuur te beheren
- *Circus- en dierentuindieren*: Dieren gehouden voor amusement en educatie van het publiek

Agroproductiedieren

De groep agroproductiedieren bestaat in Nederland uit: [8]

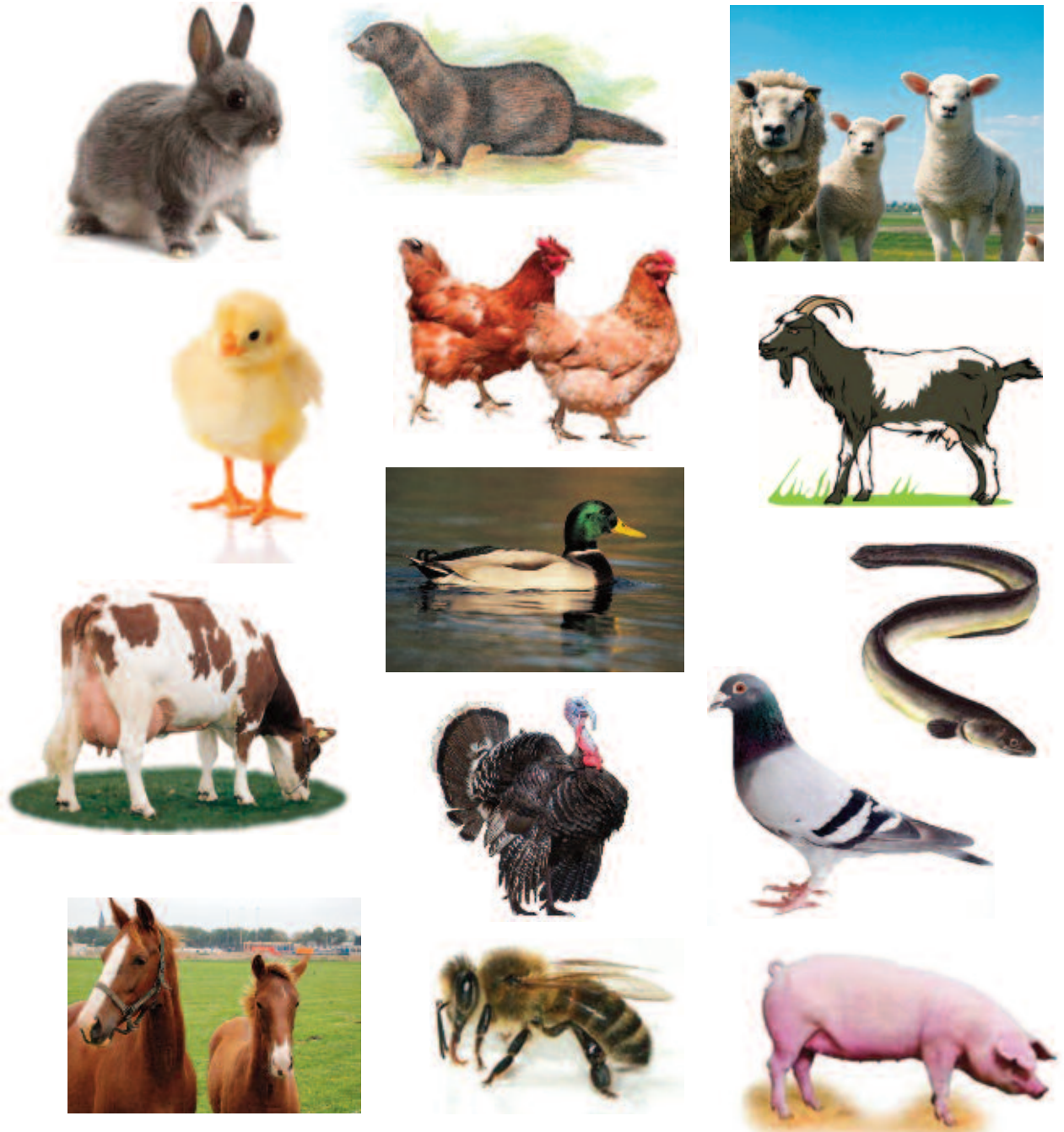
- 96,7 miljoen kippen (leghennen en slachtkuikens)
- 12 miljoen varkens (vleesvarkens, fokzeugen)
- 5 miljoen nertsen
- 3,9 miljoen runderen (melkvee, vleeskalveren en vleesvee)
- 1,2 miljoen schapen
- 1 miljoen eenden
- 900.000 kalkoenen
- 350.000 geiten
- 300.000 konijnen
- 8000 ton kweekvis

Daarnaast zijn er sectoren waar de grens tussen productiesector en hobby onduidelijk is (bijvoorbeeld bijen en paarden).

Welzijnsproblemen met agroproductiedieren worden meestal veroorzaakt doordat welzijn en economie botsen:

Het is economisch gunstig om veel dieren die veel produceren, in relatief kleine ruimtes te houden. Dit betekent dat dieren vaak te weinig bewegingsruimte hebben en door de hoge productie fysiologische problemen kunnen krijgen. Te weinig ruimte kan in de veehouderij zorgen voor agressie en verveling. Varkens kunnen gaan bijten in de staarten en oren van de andere varkens. [9] Koeien die veel melk geven, hebben meer kans op uierontsteking en klauwproblemen. [10] Snel groeiende slachtkuikens hebben problemen met de poten of beschadigde plekken op de borst omdat ze te weinig bewegen. [11]

Behalve door fysiologische afwijkingen is het welzijn van productiedieren vaak verminderd doordat ze te weinig natuurlijk gedrag kunnen vertonen. Varkens kunnen niet wroeten omdat ze op een betonnen vloer moeten leven. Kippen kunnen niet scharrelen of een stofbad nemen als ze in draadgazen kooien worden gehouden. Steeds meer koeien komen niet meer in de wei. Daarnaast ontstaan er welzijnsproblemen tijdens het transport en bij de slacht. Dieren worden uit de groep gehaald en met onbekende dieren in een vrachtwagen naar de slachterij vervoerd. Bij zo'n transport kan veel onderlinge agressie optreden. Ook het vervoer in de vrachtwagen is in de regel niet goed voor het welzijn van dieren, vooral als de rijtijden lang zijn en de condities op de vrachtwagen onder de maat.

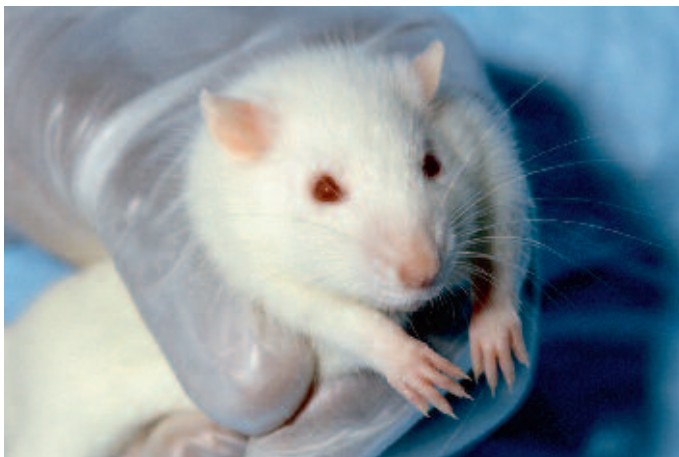
Agroproductiedieren heb je in tal van soorten en maten.

Proefdieren

De belangrijkste proefdieren in Nederland zijn ratten en muizen, maar bijvoorbeeld ook kikkers, geiten en apen worden in dierproeven gebruikt. [12] De proefdiersector is in Nederland aan de strenge regels van de Wet op de dierproeven gebonden. Vóór een dierproef uitgevoerd mag worden, moet de Dierexperimentencommissie (DEC) deze goedkeuren.

De commissie kijkt niet alleen naar het doel van de proef en wat er in de proef met de dieren gebeurt, maar ook naar de manier waarop de dieren worden gehuisvest. In hoeverre het welzijn van dieren hiermee wordt aangetast, hangt sterk af van het soort onderzoek. Soms laten proeven niet toe dat dieren in groepen worden gehuisvest en mag er weinig meer in de kooi aanwezig zijn dan een voerbak en een drinkbak. In steeds meer proefdiercentra leven de dieren in groepen en hebben ze speelmateriaal tot hun beschikking.

Uiteraard leveren proeven waarbij dieren ziek gemaakt worden om medicijnen uit te testen, een welzijnsprobleem voor de dieren op. Het belang van de ontwikkeling van nieuwe medicijnen weegt voor de meeste mensen echter duidelijk zwaarder dan het belang van het welzijn van de dieren. De DEC toetst of de onderzoeksvraag zo efficiënt mogelijk, met zo min mogelijk proefdieren en zo min mogelijk ongerief voor de dieren beantwoord wordt. Er worden in Nederland geen dierproeven gedaan voor het testen van cosmetica. [13]

De Wistar-rat is populair als proefdier.

Gezelschapsdieren

Als gezelschapsdieren worden in Nederland vooral katten (3,3 miljoen), honden (1,8 miljoen), konijnen (980.000) en knaagdieren (800.000) gehouden. [14] Het welzijn van deze huisdieren verschilt sterk. Katten op een flat kunnen niet naar buiten, maar ze krijgen waarschijnlijk completer voedsel dan katten op een boerderij die het vooral zelf moeten vinden. Honden die regelmatig goed worden uitgelaten, hebben een beter welzijn dan honden die de hele dag in huis zitten en alleen even naar buiten gaan om te poepen en te plassen. Het konijn alleen in een hokje heeft het minder goed dan een groep konijnen in een konijnenberg.

Voor alle dieren geldt dat er rekening gehouden moet worden met hun specifieke behoeftes. Problemen bij gezelschapsdieren ontstaan in de praktijk nogal eens als burgers impulsaankopen doen en onvoldoende kennis hebben van hoe dieren gehouden of verzorgd moeten worden. Of als ze bij ziekte de dierenarts niet willen of kunnen betalen.

Hobbydieren

Hobbydieren zijn meestal landbouwhuisdieren zoals varkens, koeien of kippen die op kleine schaal

voor het plezier worden gehouden. De eigenaren hoeven er niet van te leven. De dieren hebben vaak meer ruimte dan in de commerciële veehouderij. Ook problemen rondom hoge productie of teveel dieren komen minder voor. Wel kan hier door onwetendheid van de eigenaar over bijvoorbeeld de keuze van het voer of de juiste huisvesting het dierenwelzijn in het gedrang komen.

Dieren voor sport en recreatie

In Nederland hebben we er naar schatting 450 duizend paarden die worden gefokt voor dressuur of springsport of om voor een kar te lopen. [15] Paarden van de bereden politie krijgen een intensieve training om ze te leren omgaan met bijzondere situaties. In de loop der jaren zijn de trainingsmethodes steeds welzijnsvriendelijker geworden. Trainen met behulp van belonen werkt beter dan straffen. Toch is er in de ruitersport nog de nodige discussie over de diervriendelijkheid van het gebruik van specifieke trainingsmethodes bij het inrijden van jonge paarden.

Paarden staan vaak in individuele boxen, terwijl het eigenlijk kuddedieren zijn. Dit veroorzaakt verschillende vormen van afwijkend gedrag en stereotypieën zoals het heen en weer zwaaien met hoofd en romp en het bijten op de voerbak terwijl lucht ingezogen wordt. De meeste paarden kunnen vanuit de box wel andere paarden zien, horen en ruiken, wat de behoefte aan sociaal gedrag voor een gedeelte bevredigt. Wanneer de paarden overdag met andere paarden in de wei staan, kunnen ze een kudde vormen en zal het afwijkend gedrag aanzienlijk afnemen.

Anky van Grunsven met haar paard Salinero waar ze in 2004 en 2008 goud mee won op dressuurwedstrijden van de Olympische Spelen.

Honden worden getraind voor de sport. Dit gebeurt doorgaans met positieve beloningen, maar soms nog steeds met minder diervriendelijke hulpmiddelen als elektrische halsbanden. De hond krijgt dan een schok als hij een commando niet goed uitvoert.

Behalve honden die worden ingezet in de sport, zijn er ook speciaal getrainde honden als politiehonden, drugshonden, hulphonden en blindengeleidehonden.

Dieren voor natuurbeheer

Vele duizenden koeien, schapen, geiten en paarden worden in natuurgebieden ingezet om het landschap open te houden. Ze kunnen vrij rondlopen en grazen. Zo'n natuurlijke manier van leven is uiteraard positief voor hun welzijn.

De afgelopen jaren is er veel discussie of deze dieren in strenge winters moeten worden bijgevoerd. Bijvoeren zorgt ervoor dat er méér dieren overleven dan de natuur aan kan. Dus moet besloten worden wat er met de dieren moet gebeuren als het gebied te vol wordt. Wanneer niet wordt bijgevoerd, zullen er elke winter dieren door ondervoeding sterven.

Het afschieten van verzwakte dieren vóór de wintertijd is een alternatieve strategie om de populatie niet te veel te laten groeien. Voor de dieren in de Oostvaardersplassen is besloten om deze nieuwe strategie van vroeg-reactief beheer in te voeren om ook de omgevingsomstandigheden in aanmerking te kunnen nemen. [16]

Schotse hooglanders actief in een natuurgebied.

Circus- en dierentuindieren

In circussen en dierentuinen worden allerlei dieren gehouden, gedomesticeerde maar ook min of meer wilde dieren.

In dierentuinen is het welzijn de laatste decennia sterk verbeterd. De tuinen hebben meer aandacht besteed aan een betere huisvesting voor hun dieren. Dieren krijgen meer ruimte en een meer natuurlijke leefomgeving. Vaak wordt het voedsel zo aangeboden zodat de dieren er de nodige moeite voor moeten doen. Dit alles verbetert het welzijn. Tegenstanders zullen zeggen dat de dieren opgesloten blijven. Dit zou voor wilde dieren wel eens een grote welzijnsbeperking kunnen zijn, veel groter dan voor gedomesticeerde dieren.

Dieren die in circussen worden gehouden worden, verhuizen met regelmaat en ze treden regelmatig op. Hierdoor zullen ze zich minder vaak vervelen. Daar staat tegenover dat hun leefruimte meestal beperkt is. Vooral olifanten stellen zulke hoge eisen aan hun fysieke en sociale omgeving dat deze in het gangbare circusbedrijf niet gemakkelijk te realiseren zijn.

Ook de manier waarop de dieren getraind worden, is een punt van aandacht. Wanneer dieren getraind worden met beloningsmethodes is dit veel beter voor hun welzijn dan door middel van straffen. De laatste aanpak is bovendien niet bevorderlijk voor de band tussen trainer en dier en heeft om die reden alleen al sterk aan populariteit ingeboet.

Stereotiep gedrag en frustratie

Als dieren bepaalde gedragingen graag willen uitvoeren maar de omstandigheden laten dat niet toe, dan is de kans groot dat ze als vervanging stereotiep gedrag gaan ontwikkelen. Dit gedrag heeft tot op zekere hoogte vergelijkbare belonende effecten waardoor dieren zich er beter door voelen. Stereotypieën zijn gedragingen die door het dier steeds herhaald worden. Ze hebben een vast patroon en geen duidelijke functie.

Stereotiep gedrag kan verschillende effecten hebben:

- Stereotiep gedrag kan ervoor zorgen dat negatieve effecten van een tekort aan bepaald ander gedrag wordt verminderd. Bijvoorbeeld bij een tekort aan structuur in het rantsoen van herkauwers, stimuleren orale stereotypieën de speekselproductie, zodat pensverzuring wordt voorkomen
- Herhaald uitvoeren van vaste bewegingen kan een kalmerend effect hebben. Dit wordt ook wel het mantra-effect genoemd. Dit gedrag wordt ook bij autisten gezien en zij bevestigen dat dit kalmerend werkt

Wanneer een dier lange tijd stereotiep gedrag vertoont, kan het daar steeds moeilijker mee stoppen. Het gedrag wordt een routine. Al wordt een dier naar een andere omgeving gebracht waar het wél de mogelijkheid krijgt om natuurlijk gedrag te vertonen, dan nog blijft het deze stereotypieën vertonen. Het dier is dan echt beschadigd met een 'gedragsslitteken'. Eigenlijk is stereotiep gedrag een vorm van compensatie. Als een dier gefrustreerd wordt

in het bevredigen van een sterke behoefte, dan is de kans groot dat het ander gedrag gaat vertonen om zichzelf op een andere manier te belonen. Grote roofdieren als ijsberen, tijgers en panthers hebben bijvoorbeeld een sterke behoefte aan 'het doorkruisen en markeren van een groot gebied op zoek naar prooi. Lopen kan dan het tekort aan bevrediging gedeeltelijk compenseren. Bovendien heeft het dier in gevangenschap door de voedselgarantie tijd te over. Omdat het gedrag de oorspronkelijke behoefte niet werkelijk bevredigt, gaat het dier het compenserende gedrag steeds sterker vertonen, zodat er uiteindelijk een stereotypie kan ontstaan. Het dier loopt dan voortdurend hetzelfde rondje door zijn hok. Dat dit 'ijsberen' genoemd wordt, is hiermee verklaard...

Stereotiep gedrag kan bij wijze van compensatie positieve effecten hebben. Vanuit de dieren bekeken is het misschien wel de beste reactie op de omstandigheden waaronder ze moeten leven. Voor het dier is het namelijk een middel om de mismatch te overbruggen tussen sterke gedragsbehoeften en omstandigheden die dat gedrag niet toestaan.

Aan een stereotypie ligt altijd een frustratie ten grondslag. Bovendien hebben stereotypieën vaak op de langere termijn negatieve effecten, want het dier kan er ziek van worden. Een papegaai kan zich bijvoorbeeld op een gegeven moment helemaal kaal plukken, terwijl het gebit van een paard dat voortdurend op zijn voerbak bijt, bovenmatig zal slijten.

Onzekerheid, angst en stress

Onderzoek heeft laten zien dat voorspelbaarheid en controleerbaarheid de stress bij dieren vermindert. Klassiek zijn de experimenten van Weiss. Ratten die via hun staart een elektrische schok kregen, hadden minder last van stress (onder andere in de vorm van maagzweren) wanneer een lichtsignaal vooraf de schok aankondigde. [17] Ook de controleerbaarheid blijkt belangrijk. Wanneer een dier invloed heeft op de stressfactor, dan wordt deze minder hevig. Het zelf niet kunnen sturen van bepaalde factoren kan duidelijk tot stressreacties leiden. Voor het welzijn van het dier is het dan ook belangrijk dat het dier controle over zijn omgeving heeft en dat er tegemoet

gekomen wordt aan zijn behoeftes. Dieren worden gehouden in door de mens gecreëerde omstandigheden en passen zich daaraan aan. Tegelijkertijd worden huisvestingssystemen ontwikkeld vanuit de behoefte van dieren. Fokkerijtechnieken spelen hierbij een belangrijke rol, omdat juist met die dieren wordt doorgefokt die onder de heersende omstandigheden het beste presteren. De dieren die het minst vaak ziek worden, het beste groeien en de meeste nakomelingen krijgen, worden weer ingezet voor de volgende generatie. Op deze manier raken de kenmerken van het dier langzamerhand steeds beter afgestemd op de omstandigheden waarin dieren worden gehouden.

1.4 Genetische variatie en selectie

De genetische aanleg van dieren bepaalt mede hoe een dier zich gedraagt en wat het nodig heeft. In de loop van de tijd hebben dieren zich aangepast aan hun omgeving. Hiermee is de erfelijke aanleg veranderd (1.4.1).

In de loop van de tijd is de mens zich actief gaan bemoeien met de selectie van dieren. De dieren met het meeste nut voor de mens werden geselecteerd en kregen de kans de meeste nakomelingen groot te brengen. Door kunstmatige inseminatie (KI) is dit proces bovendien in een versnelling terecht gekomen. Supervaderdieren konden met KI immers bij grote aantallen moederdieren worden ingezet om nakomelingen te verwekken. De meest populaire stier in Nederland is Skalsumer Sunny Boy die alleen in Nederland al meer dan 200 duizend nakomelingen heeft. Deze kunstmatige selectie heeft grote gevolgen voor de populatie dieren. Lang niet altijd overigens pakt dit positief uit voor het dierenwelzijn (1.4.2).

1.4.1. Hoe hebben dieren zich aan hun omgeving aangepast?

Evolutie is voornamelijk een genetisch proces. Gedragskenmerken zijn overerfbaar en hebben effect op het voortplantingssucces. Een kenmerk dat uiteindelijk geen nut meer heeft, zal op de lange termijn verdwijnen. Eigenschappen die worden behouden, zijn bepalend in de strijd om het voortbestaan van de soort.

Deze selectie van eigenschappen wordt natuurlijke selectie genoemd. Individuen met beter aan het milieu aangepaste eigenschappen brengen meer vruchtbare nakomelingen voort. Deze erfelijke aanleg wordt genotype genoemd.

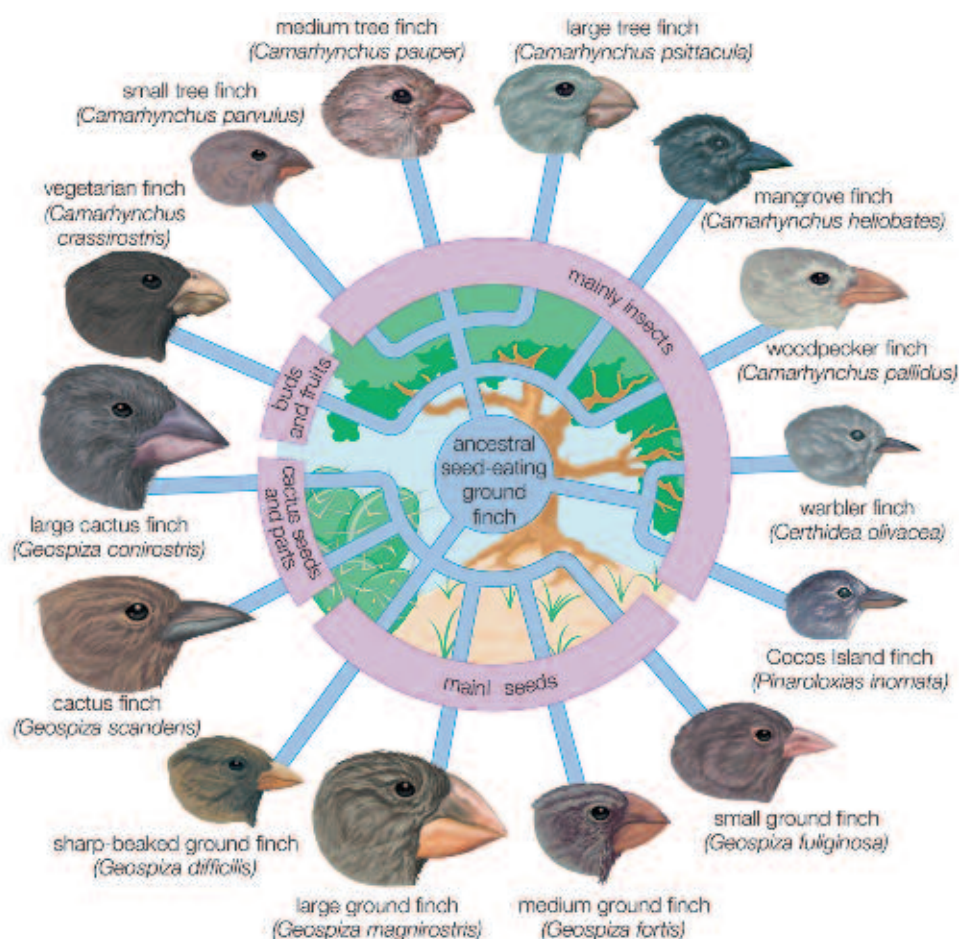
Naast het genotype bestaat het fenotype: de uiterlijke kenmerken van een dier. Fenotype bepaalt hoe het dier eruit ziet en is het resultaat van de genetische aanleg en de invloeden van de

omgeving. Als je een eenige tweeling (met hetzelfde genetische materiaal) onder verschillende omstandigheden laat opgroeien, kunnen ze er verschillend gaan uitzien. Dit heeft te maken met milieu-invloeden als voeding, het blootstaan aan infecties enzovoort.

Voor gedrag geldt hetzelfde. Ook het gedrag komt tot stand door een combinatie van erfelijke aanleg en omgevingsinvloeden. Een dier heeft aangeboren gedrag (nature) en aangeleerd gedrag (nurture). Individuen kunnen leren om zich aan specifieke en wisselende condities aan te passen waarmee de kans op een genetische bijdrage aan toekomstige generaties wordt vergroot.

De aanpassingen blijven niet beperkt tot het gedrag. Ook de vorm en functie van dieren zijn geoptimaliseerd naar hun leefomstandigheden. Op de Galapagoseilanden komen vrijwel identieke vinken voor die alleen qua vorm en lengte van de snavel verschillen. Eén soort splitst zich op in verschillende nieuwe soorten doordat elke soort zich aan een verschillende leefomgeving heeft aangepast. Bij de Galapagosvinken kregen de zaadeters een stompe korte snavel en de insecteneters een lange spitse snavel.

Een mooi voorbeeld van aanpassingen aan de leefomgeving is het feit dat eenden in de stad anders en veel luidruchtiger kwaken dan hun soortgenoten in het buitengebied. Vanwege het lawaai hebben de stadse eenden hun manier van communiceren bijna flink aangepast...

Evolutie Galapagosvinken in schema gezet.

1.4.2 Wat zijn de gevolgen van kunstmatige selectie?

Via natuurlijke selectie heeft de mens zich ontwikkeld van een rondtrekkende jager en verzamelaar tot een landbouwer met een vaste verblijfplaats. Het kunnen fokken met dieren maakte het houden van dieren mogelijk. Het was een belangrijke voorwaarde voor domesticatie: ofwel het tot (landbouw)huisdier maken van een wilde diersoort.

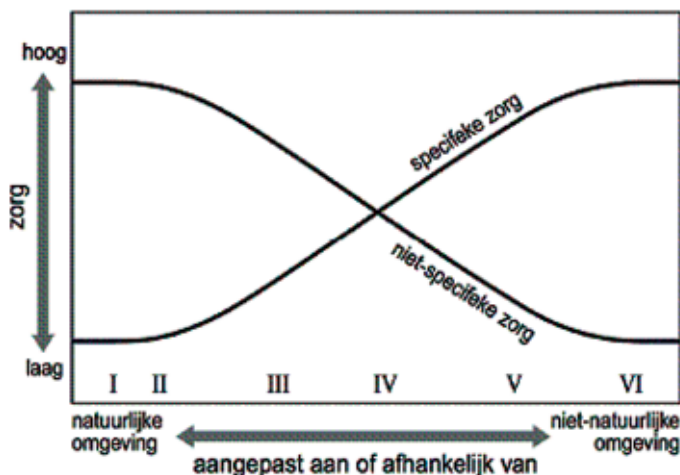
Domesticatie kan voordelen voor mens én dier opleveren:

- Bescherming, voedsel, water en een veilige leefomgeving zijn de belangrijkste voordelen voor het dier
- Trekkraft, bescherming en tal van producten leveren de mens voordelen op

In de figuur is de relatie aangegeven tussen de behoeften van dieren en de zorg door de mens. De zorg van het dier hangt af van de mate waarin het dier gedomesticeerd is en de mate van aanwezigheid van natuurlijke omstandigheden. [18]

In de figuur zijn zes klassen dieren aangegeven:

- Klasse I: dieren die weinig aangepast zijn aan menselijke condities, levend in een natuurlijke omgeving (tijgers, leeuwen, walvissen)
- Klasse II: dieren die goed aangepast zijn aan menselijke condities, levend in een natuurlijke omgeving (in het wild levende dieren die in principe domesticeerbaar zijn)
- Klasse III: dieren die weinig aangepast zijn aan menselijke condities, vrij levend in de omgeving van de mens (de poolbeer die de mens opzoekt vanwege de teruggang van zijn leefgebied)
- Klasse IV: dieren die goed aangepast zijn aan menselijke condities, vrij levend in de omgeving van de mens (verwilderde dieren en cultuurvolgers als huismuis en mus)
- Klasse V: dieren die weinig aangepast zijn aan menselijke condities, gehouden in een maatschappelijke omgeving (wilde dieren in dierentuin of circus)
- Klasse VI: dieren die goed aangepast zijn aan menselijke condities, gehouden in een maatschappelijke omgeving (gezelschapsdieren, vee)

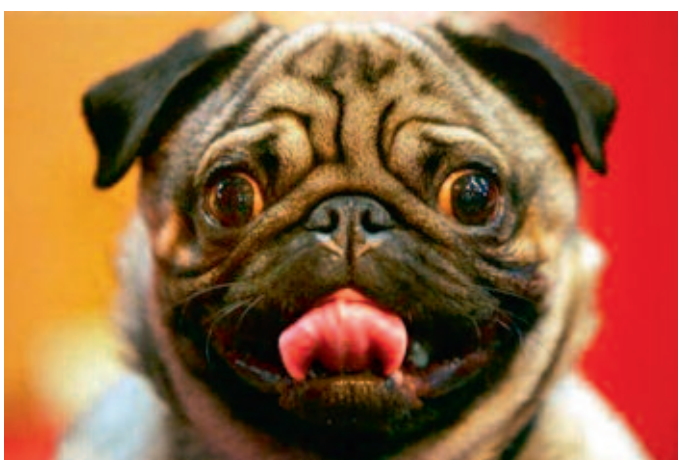

Specifieke en niet-specifieke zorg op het continuüm van een natuurlijke naar een niet-natuurlijke omgeving voor zes verschillende klassen dieren (Bron: F.J.W. Keulartz en J.A.A. Swart, 2009).

Moderne fokmethoden hebben ervoor gezorgd dat dieren steeds meer melk eieren, vlees en wol kunnen produceren. Net als elke andere technologie kent ook de fokkerij naast voordelen ook nadelen.

Fokken op specifieke gespierdheid bij vleesrunderen heeft als gevolg dat bij dikbilkoeien 80 procent van de eerste kalveren door een keizersnede ter wereld moet worden gebracht. Door de extreme gespierdheid van het kalf in combinatie met het gedrongen type van de moeder zijn de kalveren te groot voor de bekkendoorgang van de moeder. Op de korte termijn is keizersnede de oplossing, op de lange termijn kan selectie op een groter skelet het aantal natuurlijke geboortes bevorderen. [19]

Ook bij gezelschapsdieren kan fokken op specifieke kenmerken nadelen opleveren voor het dier. Bij rashonden en raskatten wordt er eenzijdig gefokt op uiterlijke kenmerken die niet zelden nadelig zijn voor het welzijn van het dier. Denk bijvoorbeeld aan hondenrassen met zo'n extreem korte schedel (brachycephalie) dat de ademhaling van het dier gevaar loopt. [20]

Rashonden worden gefokt op uiterlijke kenmerken.

1.5 Verschillen en overeenkomsten tussen mens en dier

Zijn mensen en dieren écht zo verschillend? Of is de mens een primate vergelijkbaar met de mensapen, dus eigenlijk een dier? Beroemd in de Nederlandse literatuur is de uitspraak 'Juffrouw Laps, je bent 'n zoogdier' in Woutertje Pieterse van Multatuli (waarop juffrouw Laps in grote woede ontstak). In de volgende paragrafen komen de verschillen en overeenkomsten tussen mensen en dieren op het gebied van zintuigen, cognitie, emoties en zelfbewustzijn aan de orde.

1.5.1 Welke zintuigen gebruiken dieren?

Met hun zintuigen ontvangen dieren en mensen informatie uit hun omgeving. De zintuigen zijn belangrijk bij het uitvoeren van gedrag en de aanpassing aan de omgeving.

In veel gevallen zijn de zintuigen van dieren beter toegesneden op de specifieke leefomgeving dan die van mensen. Mollen bijvoorbeeld hebben een slecht gezichtsvermogen, maar horen, ruiken en voelen des te beter.

- *Kijken* Bij mensen is de gevoeligheid voor licht beter ontwikkeld dan bij de meeste dieren. Er zijn maar weinig zoogdieren die beter kleuren kunnen onderscheiden dan de mens. Veel vogels daarentegen kunnen beter zien dan mensen en meer kleuren onderscheiden

- *Horen* De meeste zoogdieren en vogels kunnen beter horen dan de mens. Hun gehoor heeft een breder bereik en zwakkere geluiden worden sneller waargenomen. Vissen en amfibieën kunnen met hun zijlijnorgaan snel en nauwkeurig kleine waterbewegingen waarnemen. Dit orgaan werkt met zintuighaarcellen, dezelfde als die voorkomen in het menselijk oor
- *Ruiken* De meeste zoogdieren kunnen goed ruiken. Bij mensen is de reuk relatief slecht ontwikkeld. Bij alle zoogdieren is de reukzin gelegen in het slijmvlies van de neusholte. Andere organismen kunnen ruiken vanaf andere plaatsen op hun lichaam. Veel insecten bijvoorbeeld hebben reukzintuigen in hun antennes. Je hebt insecten die slangen ruiken met het puntje van hun tong
- *Voelen* Via receptoren in huid, spieren en pezen ervaren mensen en dieren druk, pijn en veranderingen in temperatuur. Sommige diersoorten kunnen ook de magnetische velden van de aarde 'voelen'. Zalmen en sommige soorten vogels en schildpadden gebruiken het aardmagnetisme om zich tijdens hun migratie te oriënteren

De reuk van wilde zwijnen is zeer goed ontwikkeld. Hun snuit heeft de ideale vorm om de grond om te woelen en bij het voedsel te komen. Wilde zwijnen worden bijvoorbeeld ingezet om truffels te vinden.

1.5.2 Hoe slim zijn dieren?

Kunnen dieren denken? Dieren zijn in elk geval in staat om te leren. Chimpansees kunnen probleemoplossend gedrag vertonen.

Er bestaan tal van vormen van leren:

- *Trial and error* is leren met vallen en opstaan. Een dier probeert in een nieuwe situatie verschillende mogelijkheden uit. Wat werkt, zal hij onthouden. Hij heeft proefondervindelijk geleerd hoe hij voortaan in voorkomende gevallen moet handelen
- *Inprenting* vindt plaats in een korte gevoelige periode en is gericht op soortgenoten. Het is (deels) van onomkeerbare invloed op later volwassen gedrag. Een voorbeeld is dat het kuiken dat nét uit het ei het eerste object dat hij ziet, zal gaan volgen. Het kuiken gaat ervan uit dat dit zijn moeder is
- *Habituatie* is een vorm van leren waarbij door herhaaldelijke blootstelling aan een prikkel die een bepaalde respons opwekt, de sterkte van de respons afneemt. Een kat kan in eerste instantie angstig reageren op een hond, maar wanneer de kat de hond vaker ziet en er geen nadelen van ondervindt, neemt de angstreactie af
- *Sensitatie* is juist het gevoeliger worden voor bepaalde prikkels. Hier neemt de reflexmatige reactie op een prikkel juist toe. Wanneer een kat aangevallen wordt door een hond, zal hij steeds angstiger op honden reageren

- *Latent leren* is leren zonder feedback waarbij pas later duidelijk wordt dat je iets geleerd hebt. Onderzoekers lieten een groep ratten een tijdje in een doolhof lopen zonder dat zij werden beloond. Een tijdje later werd de groep weer in de doolhof losgelaten, maar nu mét voedsel erin. De tijd die ze nodig hadden om het voedsel te vinden, werd vergeleken met die van een groep ratten die voor het eerst in de doolhof kwam. De ratten uit de eerste groep vonden hun voedsel veel sneller dan de tweede groep. Zij waren immers bekend op het terrein
- *Inzicht leren* is leren met behulp van informatie uit eerdere ervaringen. Chimpansees spelen in een dierentuin met dozen. Ze gooien er niet alleen mee, maar ze gaan er ook mee bouwen en er bovenop klimmen. Wanneer ze een tros bananen hoog in de kooi aangeboden krijgen, stapelen ze de dozen op de juiste plaats op en pakken de bananen
- *Sociaal leren* is leren van een ander. Een kuiken leert het voedsel pikken van zijn moeder en doet het vervolgens na
- *Associatief leren* is leren om een stimulus met een prikkel te associëren. Wanneer een kat een paar keer een blikje voer heeft gekregen, zal hij in het vervolg het geluid van het open maken van het blikje al associëren met eten
- *Operante conditionering* is een vorm van leren waarbij willekeurig gedrag invloed heeft op de omgeving. Het dier leert samenhang tussen het eigen gedrag en het effect van dat gedrag. Een aap leert op een knopje te drukken waarna hij een beloning krijgt. Het dier leert dat dit werkt en zal dat gedrag vaker gaan vertonen

Communicatie

Communicatie tussen dieren van één soort vindt plaats om de wensen en behoeften door te geven of aan te geven wat hij gaat doen. Dieren kunnen hier een voordeel mee halen. [21]

Er vindt ook communicatie plaats tussen individuen van verschillende soorten. Waarschijnlijk vindt deze communicatie plaats om de ander te misleiden. Als een kat zich door een hond bedreigd voelt, maakt de kat zich bijvoorbeeld zo groot mogelijk. Daar wordt het dier niet sterker van, maar voor de hond is dit wel een signaal dat de afweer van zijn tegenstander op scherp staat.

Het misleiden van andere soorten speelt een rol bij de natuurlijke selectie. Bij mimicry lijkt een dier veel meer op een ander dan je door toeval, levenswijze en gezamenlijke afstamming zou mogen verwachten. Eén van beide soorten bootst de andere soort kennelijk na.

De bekendste voorbeelden van mimicry zie je bij insecten, zoals de geel-zwarte strepen van onschuldige zweefvliegen die op bijen en wespen willen lijken.

Een zweefvlieg met het vervaarlijke uiterlijk van een wesp.

1.5.3 Welke emoties komen bij dieren voor?

Een dier kan onmogelijk op papier zetten hoe het zich voelt. Zijn lichamelijke reacties zeggen ook niet alles. Versnelde hartslag en ademhaling, vrijkomen van adrenaline en overeind staan van lichaamshaar kunnen wijzen op een angstreactie. Het stresshormoon cortisol, dat bij angst zorgt voor een herschikking van lichaamsfuncties, wordt door het lichaam echter ook bij grote inspanningen en bij seksuele opwinding geproduceerd.

Het is niet altijd duidelijk wat een dier voelt en we kunnen gemakkelijk de sterkte van de gevoelens onderschatten. Een dier dat nauwelijks reageert op een gebeurtenis, kan bijvoorbeeld meer pijn en angst voelen dan je op basis van zijn gedrag zou verwachten. Van prooidieren is bekend dat ze geneigd zijn om pijnsignalen te verhullen. Zo hopen ze niet onnodig de aandacht te trekken. Aan de andere kant betekent de reactie van een dier op een pijnprikkel niet per definitie dat het dier ook echt pijn voelt zoals wij mensen dat ervaren.

Bij de interpretatie van dergelijke reacties wordt sterk geleund op het zogeheten homologie postulaat. Dit zegt dat zoogdieren met vergelijkbare hersenstructuren als de mens ook in staat worden geacht vergelijkbare gevoelens te hebben. Mensen gaan er vaak vanuit dat lagere organismen als vissen geen gevoel hebben, of dat hun gevoel niet te vergelijken is met dat van mensen. Maar vissen beschikken wel degelijk over een zenuwstelsel en ze kunnen voelen. Dat betekent echter niet dat ze dezelfde prikkels ook op dezelfde manier als wij mensen ervaren.

Emoties bij chimpansees en jonge kinderen: de gelaatsuitdrukkingen lijken op elkaar, maar betekenen ze ook hetzelfde?

Of dieren emoties op dezelfde wijze ervaren als wij hangt nauw samen met eigenschappen als zelfbewustzijn en inlevingsvermogen. De vaardigheid om zichzelf in de spiegel te herkennen is een test die dieren met een zelfbewustzijn zou onderscheiden van dieren die dat niet hebben.

De spiegeltest maakt duidelijk hoe dieren zichzelf zien in relatie tot hun omgeving en mede-dieren.

- Zelfherkenning en zelfbewustzijn zouden verband houden met ingewikkelde sociale structuren waar de mogelijkheid om de wereld vanuit het gezichtspunt van de ander te bekijken evolutionair belangrijke voordelen biedt
- Zelfherkenning zou verband houden met inlevingsvermogen, ofwel empathie. Hogere niveaus van inlevingsvermogen zorgen ervoor dat individuen zich kunnen voorstellen wat een ander voelt

Slechts van weinig diersoorten is bekend dat zij voor de spiegel-herkenningstest slagen. Naast mensen zijn alleen mensapen als bonobo's, chimpansees, orang-oetans en gorilla's, de tuimelaar-dolfijn, de Aziatische olifant en de ekster voor deze test geslaagd.

Zo'n 40 jaar geleden ontwikkelde de Amerikaanse psycholoog Gordon Gallup de spiegel-herkenningstest. Gallup verfdde een stip op een deel van het lichaam dat het dier alleen via een spiegel kon zien. Met de test kon hij vaststellen of het dier de spiegel benutte om het teken op zijn eigen lichaam te inspecteren, bijvoorbeeld door het aan te raken of over de plek te wrijven. De meeste dieren zien het merkteken in de spiegel, maar beschouwen hun spiegelbeeld als een ander dier. Zij gaan ervan uit dat de verfstip niet hún probleem is, maar dat van de ander...

Een nieuwe theorie over emoties van dieren gaat ervan uit dat dieren emoties gebruiken om keuzes in hun leven te maken.

- Op basis van zijn emoties besluit het dier of het iets gaat doen en wat. Een hert in een omgeving met wolven zal angst voelen. Die angst heeft gevolgen voor het gedrag van het dier. Het hert wordt voorzichtig en alert. Een kwade gans zal eerder de belager van haar kuikens aanvallen dan een niet kwade gans
- Dieren gebruiken emoties niet alleen om gedrag vorm te geven. Emoties kunnen ook veranderen op basis van ervaring. Een hond die vanaf vandaag een koekje krijgt na het uitlaten, zal binnen enkele dagen kwispelend in huis terugkeren

Eigenschappen die als specifiek menselijk werden beschouwd, blijken ook bij bepaalde soorten dieren voor te komen. [22] Tegelijkertijd spelen 'dierlijke' instincten en emoties een belangrijke rol bij de aansturing van het menselijk gedrag. [23] De verschillen tussen mens en dier lijken daarmee kleiner te worden. Het gevaar van zo'n stelling is overigens wel dat je snel geneigd bent om hem te veralgemeniseren.

Overeenkomsten tussen mens en dier komen vooral naar voren bij onderzoek van mensapen. Uit vergelijkend onderzoek tussen peuters van tweeënhalf jaar, chimpansees en orang-oetans blijkt dat de mens vooral op sociaal vlak veel beter presteert dan beide apen. [24] Onderzoekers zien hierin een ondersteuning van de culturele intelligentie hypothese. Deze beweert dat bij de mens enkele gespecialiseerde sociaal-cognitieve vaardigheden verder geëvolueerd zijn dan die van de primaten. De verklaring hiervoor is dat mensen om in culturele groepen te kunnen leven complexe manieren van communiceren met anderen nodig hebben. Zo heeft de mens moeten leren om de geest van anderen te lezen.

1.5.4 Waar zijn dieren zich van bewust?

Hebben dieren net als mensen inlevingsvermogen? Bij mensen heet dit de theory of mind: het menselijk vermogen om je een beeld te vormen van de ander en van jezelf. Theory of mind is een voorwaarde om iets vanuit het perspectief van de ander te kunnen beleven.

Er is nogal wat discussie over de vraag of dieren een zelfbeeld hebben, inlevingsvermogen en theory of mind. Voorstanders van deze theorie wijzen op de resultaten van de spiegeltest bij bepaalde diersoorten (1.5.3). In Atlanta in de Verenigde Staten zijn studies gedaan waarbij bonobo's leerden te communiceren met een toetsenbord. De dieren slaagden voor tests die ook gebruikt worden om autisme bij kinderen aan te tonen. Er werden voorwerpen verstopt in het bijzijn van een onderzoeker. Vervolgens werden deze voorwerpen buiten diens medeweten verplaatst. De apen konden aanwijzen waar de onderzoeker zou denken dat het voorwerp zich bevond. Zoiets is alleen mogelijk als de dieren zich konden inleven in de gedachten van de onderzoeker. Zelf wisten ze immers waar de voorwerpen zich in werkelijkheid bevonden. De apen wezen die plekken ook aan wanneer daar naar gevraagd werd.

Tegenstanders van de theorie dat ook dieren een zelfbeeld kunnen hebben, vinden dat er een essentieel onderscheid is tussen mensen en dieren. We mogen volgens hen geen 'menselijke' gevoelens aan dieren toeschrijven.

Wat in gedragsobservaties van dieren als empathisch wordt gezien, zou ook berekenend gedrag kunnen zijn. In dat geval doet een dier iets voor een ander dier, uitsluitend omdat het er iets voor terug verwacht.

Of dieren bewust een beeld hebben van de toekomst en kunnen 'plannen' is ook een omstreden stelling. Dieren verzamelen voedsel en verstoppen dat voor de winter, wanneer er weinig voedsel is. Of ze daarbij aan hun toekomst denken of dat dit gedrag aangeboren is, weten we niet. In het evolutieproces hebben die dieren overleefd en zich voortgeplant, die tijdig een wintervoorraad aanlegden. Dieren die dat niet deden, hadden slechtere overlevingskansen. Of ze daarbij ook bewust hebben nagedacht over hun voedsel opslag strategie, is een vraag die we niet kunnen beantwoorden.

1.6 Dierenwelzijn

Dierenwelzijn kun je omschrijven als het voldoen aan de behoeftes van dieren en de zorg voor hun fysieke en mentale gezondheid ('fitheid'). Een breed gedragen definitie is het omschrijven van dierenwelzijn met behulp van de Vijf vrijheden (1.6.1). Daarnaast is het belangrijk methodes te ontwikkelen voor het meten en monitoren van dierenwelzijn (1.6.2). Welfare Quality is een nieuwe manier om dierenwelzijn te beoordelen.

1.6.1 Wat is dierenwelzijn en wat zijn de 'Vijf vrijheden'?

Dierenwelzijn is een begrip dat op verschillende manieren kan worden uitgelegd. Een veelgebruikte conceptuele definitie van dierenwelzijn is die van de 'Vijf vrijheden' van dieren. De richtlijnen zijn gebaseerd op de bevindingen van de Brambell Committee die in 1965 de opdracht van de Britse regering kreeg om de voorwaarden vast te stellen waaronder dieren gehouden zouden moeten worden. Deze hadden in eerste instantie betrekking op het kunnen staan, liggen, omdraaien, verzorgen van de huid (likken, krabben) en het strekken van de ledematen.

De Britse Farm Animal Welfare Council heeft de voorwaarden in 1993 uitgewerkt tot de volgende Vijf vrijheden:

- Dieren zijn vrij van honger en dorst. Ze hebben gemakkelijk toegang tot vers water en een adequaat rantsoen
- Dieren zijn vrij van ongemak. Ze hebben een geschikte leefomgeving inclusief onderdak en een comfortabele rustplaats
- Dieren zijn vrij van pijn, verwonding en ziekte. Er is sprake van preventie en een snelle diagnose en behandeling
- Dieren zijn vrij van angst en stress. Er is zorg voor voorwaarden en behandelingen die geestelijk lijden voorkomen
- Dieren zijn vrij om normaal gedrag te vertonen. Ze hebben voldoende ruimte, goede voorzieningen en gezelschap van soortgenoten

Wanneer aan deze vrijheden wordt voldaan hebben dieren een 'goed' welzijn. Bij vier van de vijf vrijheden moeten dieren vrij zijn van een bepaald ongerief. De vijfde vrijheid zegt dat dieren vrij moeten zijn om bepaald gedrag te kunnen uiten.

In Nederland is in het beleid aanvankelijk de nadruk gelegd op de eerste vier vrijheden.

Tegenwoordig is de laatste vrijheid om dieren normaal gedrag - lees: natuurlijk gedrag - te kunnen laten vertonen steeds belangrijker geworden. Zeugen moeten nu in groepen gehuisvest worden om hun leefplek beter te laten aansluiten bij de natuurlijke situatie waarin varkens in groepen leven.

Naast de Vijf vrijheden bestaan er ook andere veelgebruikte conceptuele definities van dierenwelzijn:

- Welzijn is een mentale toestand van welbevinden die ontstaat als het dier in voldoende mate in zijn natuurlijke behoeften kan voorzien en waarbij het dier vrij is van pijn en andere ongemakken.
- Dierenwelzijn is de kwaliteit van leven zoals dat door het dier wordt ervaren
- Dierenwelzijn is de balans van positieve en negatieve gevoelens die een dier tijdens zijn leven ervaart
- Er is sprake van dierenwelzijn als een dier in staat is zich aan zijn levensomstandigheden aan te passen en een toestand bereikt die het als positief ervaart

Het blijft overigens lastig om als mens het welzijn van het dier aan de hand van dergelijke definities in te schatten. Je kunt per slot van rekening niet vragen hoe het dier zijn leefomgeving zelf ervaart. Hoe we het welzijn kunnen meten, wordt in de volgende paragraaf beschreven.

Stress en welzijn

Wanneer een dier veel stress ervaart, is zijn welzijn niet optimaal. Helemaal geen stress kan echter ook betekenen dat het dier zich verveelt.

Er bestaat onderscheid tussen acute en chronische stress:

Acute stress is kortdurend en plotseling. Afhankelijk van hoe erg het dier de stressfactor ervaart, kan het hier beter of slechter mee omgaan. Acute stress hoeft geen probleem voor het dier te zijn, als het niet te ernstig is. Acute stress veroorzaakt je bijvoorbeeld door een dier op te pakken.

Chronische stress is een langdurige vorm van stress. Deze geeft een dier in het algemeen meer problemen, want het kan er niet van herstellen. Denk aan een te klein hok of het inmiddels verboden aanbinden van zeugen.

Stressresponsen zijn erop gericht snel het evenwicht tussen dier en omgeving te

herstellen. Een acute stressfactor waarop het dier adequaat kan reageren, is dan ook geen probleem. Acute stress hoort bij het leven en elk dier is hiervoor in het algemeen goed toegerust. [25]

Wanneer stressresponsen herhaaldelijk en in flinke mate optreden, kan dit wel voor problemen zorgen. Net als bij het ontstaan van stereotiep gedrag leidt dergelijke stress tot structurele fysiologische aanpassingen met schadelijke neveneffecten, denk aan slechte wondgenezing, verminderde weerstand en hartproblemen. Bepaalde stressresponsen leggen bepaalde lichamelijke processen tijdelijk stil. Voortplanting en groei hebben tijdens stress geen prioriteit en dit zorgt op de langere duur voor problemen. Het lichaam is niet eindeloos in staat een stressrespons vol te houden en het lichaam raakt uitgeput.

1.6.2 Hoe meet je dierenwelzijn

Naar aanleiding van de bevindingen van de Brambell Committee is in Nederland in 1975 de Commissie Veehouderij en Welzijn Dieren ingesteld om na te denken over de welzijnsproblemen. In haar eindrapport kwam ze onder andere met de aanbeveling om minimumnormen vast te stellen voor de landbouwhuisdierensector. Dergelijke normen voor varkens, leghennen, vleeskuikens en kalveren zijn opgenomen in Algemene Maatregelen van Bestuur gebaseerd op de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren, vanaf 2013 op de nieuwe Wet Dieren. De normen hebben onder andere betrekking op de minimale oppervlakte, de lichtsterkte en de bezettingsgraad.

Een goede huisvesting betekent nog niet automatisch dat het wel goed zit met het dierenwelzijn. De behoeften van dieren kunnen immers verschillen en ook de invloed van de verzorger speelt een grote rol. Dierenwelzijn kun je dan ook het beste meten aan het dier zelf. Voorbeelden van goede indicatoren zijn:

- fysiologische veranderingen die duiden op te frequente belasting of overbelasting van aanpassingsmechanismen (maagzweren, voetzoolontsteking, verminderde afweer)
- frustraties van soorteigen gedrag die bijvoorbeeld leiden tot stereotiep gedrag, verhoogde agressie, zelfmutilatie en beschadigend gedrag
- negatieve emoties als uitingen van pijn en angst
- verhoging van ziektecijfers en sterftcijfers
- ontbreken van spelgedrag en comfortgedrag
- groei, reproductie en levensduur van een dier

Het Europese Welfare Quality project, waarin enkele tientallen instituten samenwerkten, heeft een systematiek ontwikkeld om dierenwelzijn te meten volgens een gestandaardiseerde methode. De methode meet welzijn door te kijken naar voeding, huisvesting, gezondheid en gedrag. Voor verschillende diersoorten zijn criteria en protocollen opgesteld die goed toepasbaar zijn in de praktijk. Ga voor meer informatie over het project naar de site www.welfarequality.net.

Het Welfare Quality project leverde een nieuwe systematiek om dierenwelzijn te meten.

Hoofdstuk 2

Ethische opvattingen over dierenwelzijn

Onze houding tegenover dieren is bepaald niet consequent. We vinden het welzijn van een muis over het algemeen minder belangrijk dan dat van een hond. Wordt een muis als huisdier gehouden, dan wordt aan het welzijn van Mickey een andere waarde toegekend dan aan dat van een muis die als proefdier wordt gebruikt, om nog maar te zwijgen over de muis die als 'plaagdier' in de schuur bivakkeert. In dit hoofdstuk komen deze en dergelijke dilemma's uitgebreid aan de orde in hun culturele en maatschappelijke context.

Belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog hebben een totaal verschillende uitwerking op het dierenwelzijn:

- Het stimuleren van de voedselproductie heeft geleid tot een gezondere veestapel en veilig voedsel
- De keerzijde van deze medaille is dat hetzelfde beleid ook leidde tot meer antibioticagebruik, non-vaccinatiebeleid (waardoor dieren bij grote ziekte-uitbraken preventief worden geruimd) en meer diertransport over lange afstanden
- Industrialisatie, verstedelijking, ontkerkelijking en meer aandacht voor dierenwelzijn hebben gezorgd voor veranderde opvattingen over jacht, natuurbeheer, slacht en ruimen van productiedieren

Dierenwelzijnskwesties komen overigens niet alleen bij productiedieren voor. De gezelschapsdierensector is de laatste decennia sterk uitgebreid. Dit heeft ook in deze sector allerlei negatieve uitwassen tot gevolg gehad. Denk aan illegale handel, erfelijke gebreken (door eenzijdig fokbeleid), afwijkingen door niet-gebalanceerde voeding en het doden van jongen die niet voldoen aan de eisen vanuit raskenmerken of sekse.

2.1 Overtuigingen

2.1.1 Moet je dieren aanpassen aan de omstandigheden of andersom?

Moeten dieren aangepast worden aan de omstandigheden waarin wij ze houden? Of moeten we deze omstandigheden juist zo goed mogelijk afstemmen op de behoeftes van de dieren? In het eerste geval zet je het belang van de mens centraal: de antropocentrische benadering. In het tweede geval staat het belang van het dier voorop: de zoöcentrische benadering.

De antropocentrische benadering

De antropocentrische benadering stelt het menselijk handelen centraal. Rekening houden met de behoeftes van dieren kost ruimte, tijd en geld. Dit staat op gespannen voet met de behoefte van consumenten aan goedkope producten. Om goedkoop te kunnen produceren zul je de leefruimte van dieren in de veehouderij beperken en moeten de dieren inleveren op de mogelijkheden om natuurlijk gedrag te vertonen.

Een dergelijke aanpak leidt vaak tot gedragsproblemen, zoals stereotiep en beschadigend gedrag. In de ergste gevallen kan alleen met 'kunstgrepen' worden voorkomen dat dit tot ernstige gezondheidsschade en sterfte zal leiden. Ingrepen als het routinematig couperen van staarten bij vleesvarkens en het snavelkappen bij leghennen moeten de ernstigste gevolgen van beschadigend gedrag beperken.

De zoöcentrische benadering

De zoöcentrische benadering gaat uit van kennis over gedrags- en fysiologische behoeftes van de dieren. Het belangrijkste uitgangspunt bij het houden van dieren is hier dat dieren een eigen intrinsieke waarde hebben. Deze waarde staat los van het doel waarvoor we dieren houden. De intrinsieke waarde is voor een sierkip en voor een leghen dezelfde. Het geldt ook voor een koe op een melkveebedrijf, de koe op de kinderboerderij en de koe in de Oostvaardersplassen. In een zoöcentrische benadering pas je het systeem aan de behoeftes van de dieren aan. Op deze manier is bijvoorbeeld de rondeel-stal voor leghennen ontworpen. Zie voor meer informatie de site www.rondeel.org. De bedenkers hebben geprobeerd tegemoet te komen aan de behoeftes van de kip, zoals het 'verstoppert' van haar eieren in legnesten, voedsel zoeken in de buitenlucht en leven in groepen waarin sociaal gedrag vertoond kan worden. Voor melkvee betekent zo'n benadering bijvoorbeeld dat we koeien met kalveren bij elkaar in familiekluddes in de wei laten.

2.1.2 Hebben dieren een eigen waarde?

Zowel in de nieuwe Wet Dieren als in de Wet op de dierproeven staat dat dieren een intrinsieke waarde hebben, los van hun nut of gebruikswaarde. De koe die geen melk meer geeft, en de muis die niet langer als proefdier wordt gebruikt, hebben en houden hun eigen, intrinsieke waarde.

Het begrip intrinsieke waarde wordt op twee verschillende manieren ethisch onderbouwd. Beide principes zijn terug te vinden in de Nederlandse wetgeving:

- Sommige mensen gaan ervan uit dat veel dieren een vergelijkbaar centraal zenuwstelsel hebben als de mens, en daarom op een vergelijkbare manier pijn kunnen voelen. Dit betekent dat wanneer dieren leed kunnen ervaren, we dit net als bij mensen moeten zien te vermijden. Hieruit volgt een benadering van dierenwelzijn die gebaseerd is op ethische principes als 'wel doen', 'niet schaden', 'autonomie' en 'rechtvaardigheid'
- Een andere onderbouwing van het begrip intrinsieke waarde is gebaseerd op het respect voor dieren. Elke handeling die je met dieren doet, moet uit gaan van respect. Het dier verdient respect omdat het bepaalde denkvermogens heeft, zoals bewustzijn of leervermogen, of doelgericht gedrag vertoont

Erkenning van de intrinsieke waarde van het dier betekent dat we moeten verantwoorden waarom we dieren gebruiken. Steeds zul je de belangen van de mens moeten afgewogen tegen de belangen van het dier.

2.1.3 Morele overtuigingen: wat accepteren we wel en wat niet?

Mensen hebben verschillende morele overtuigingen. Vanuit die overtuigingen zal iedereen anders met de dilemma's rond dierenwelzijn omgaan. Wat de één acceptabel vindt, zal voor de ander totaal onaanvaardbaar zijn.

Er bestaat een belangrijk verschil tussen dierenwelzijn en dierethiek:

Dierenwelzijn is een mentale toestand van welbevinden die ontstaat als het dier in voldoende mate in zijn natuurlijke behoeftes kan voorzien en waarbij het dier vrij is van pijn en andere ongemakken. Dierethiek gaat over wat mensen daarvan vinden. Accepteren we dat er wel of niet aan de behoefte van het dier wordt voldaan? Wat vinden we van dit dier in deze situatie? Is dit menselijk handelen ten opzichte van dit dier juist of onjuist?

In deze paragraaf vindt u een overzicht van de verschillende groepen morele overtuigingen.

Dierenrechten (Animal rights view)

Het recht van dieren op een goed leven staat centraal. Het staat boven het welzijn van de mens. De mens gaat uit van wat het dier nodig heeft, en probeert dit te bieden.

Dieren mogen niet gevangen gehouden worden of ten behoeve van de mens worden gedood.

Volgens deze overtuiging is veehouderij en het eten van dierlijke producten moreel niet verdedigbaar.

Wederzijds voordeel (Utilitarianism)

Steeds zul je de voor- en nadelen van elke handeling moeten afwegen om tot een oplossing te komen die het meeste bijdraagt aan het welzijn en het geluk van alle mensen en dieren. Een kleine hoeveelheid ongerief van een dier weegt in deze overtuiging op tegen veel voordeel voor de mens. Het houden van dieren ten behoeve van de mens is vanuit dit oogpunt mogelijk en acceptabel, mits het dierenwelzijn niet al te zeer wordt geschaad en er nadrukkelijk voordelen voor de mens zijn.

Respect voor de natuur (Respect for nature)

De natuur heeft een eigen, intrinsieke waarde en wil soorten behouden omdat deze in de natuur thuishoren. Het belang van overleving is hierbij belangrijker dan het welzijn van het individuele dier. Het uitsterven van een diersoort is vooral ook erg omdat de soort als zodanig waarde voor de natuur heeft.

Vanuit deze overtuiging is ingrijpen in de genetica van de dieren via fokkerij niet gewenst. De mens moet de dieren accepteren zoals de evolutie ze heeft gemaakt.

Ongelijkwaardige contractpartners (Contractarian view)

Moreel gedrag is gebaseerd op de mogelijkheid om wederzijds een 'contract' aan te gaan. Er zijn alleen morele verplichtingen jegens degenen met wie we op basis van gelijkheid een overeenkomst kunnen aangaan. Dieren kunnen dit niet en daarom heeft de mens geen directe morele plichten ten opzichte van dieren. Er zijn hooguit indirecte verplichtingen, omdat dieren waarde hebben voor andere mensen. Dierenwelzijn is in deze overtuiging alleen belangrijk omdat de markt erom vraagt. Bijvoorbeeld omdat de consument het belangrijk vindt of omdat onderzoek met proefdieren betere resultaten op het gebied van dierenwelzijn oplevert.

Emotionele banden (Relational view)

Mensen hebben de neiging om het welzijn van dieren waarmee ze een emotionele band hebben opgebouwd, belangrijker te vinden dan van dieren die ze niet kennen. Deze overtuiging benadrukt de waarde van deze emotionele band. De vriendschapsband tussen mensen en dier rechtvaardigt een betere behandeling, net zoals we een vriend beter behandelen dan een vreemdeling, omdat we die vriendschap belangrijk vinden.

Gemengde overtuigingen (Hybrid views)

Veel mensen hebben gemengde overtuigingen. Utilitarisme is een veel voorkomende overtuiging, gecombineerd met Respect for nature en een Relational view.

In het algemeen kun je zeggen dat mensen de belangen van mensen en dieren tegen elkaar afwegen, maar toch ergens een grens leggen:

- Ook al levert het uitroeien van een diersoort mogelijk voordelen op voor de mensheid, mensen zullen daar vanuit een gevoel van ontzag voor de natuur toch terughoudend in zijn (Respect for nature)
- Ondanks een utilistische instelling wegen mensen de verschillende belangen vaak toch niet objectief af. Ze vinden het dier dat ze kennen belangrijker dan een onbekend dier (Relational view)

2.1.4 Hoe breng je belangen met elkaar in evenwicht?

Ethische discussies over dieren gaan meestal over de positie en belangen van de dieren. Ook zaken als volksgezondheid, veiligheid, milieu en economie vinden de meeste mensen belangrijk. Deze belangen kunnen botsen (zie de dilemma's in 2.2).

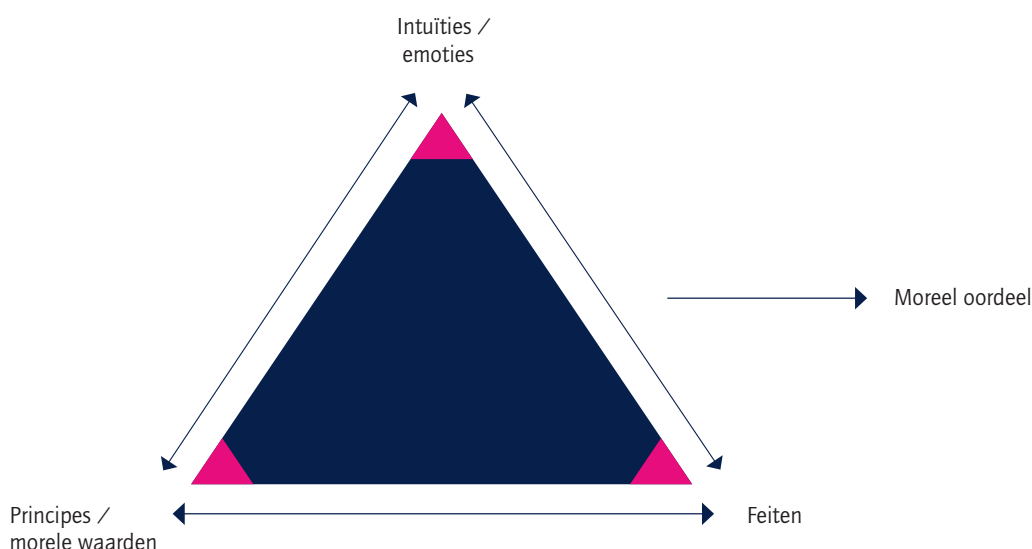
Methode van reflectief evenwicht

De morele vraag is wanneer je de belangen van de mens boven de belangen van dieren mag stellen en ze mag 'gebruiken'. Een methode om deze vraag te beantwoorden is het streven naar een reflectief evenwicht. [26] Hierbij worden gevoelsmatige inschattingen, principes en relevante feiten met elkaar in evenwicht gebracht. De methode werkt als volgt:

Gevoelsmatige inschattingen zijn eerste indrukken gebaseerd op intuïtie. Ze leveren belangrijke signalen op die naar problemen kunnen verwijzen.

Dergelijke inschattingen komen voort uit onderliggende ethische principes. Dit kan zijn het principe zijn dat dieren gerespecteerd moeten worden, maar ook dat gezondheid van de mens bevorderd moet worden.

Ook relevante feiten spelen een rol in de ethische afweging. Feiten kunnen de gevoelsmatige inschattingen onderbouwen of juist weerleggen.

Drie elementen zijn van belang om tot een moreel oordeel te komen.

De methode van reflectief evenwicht gebruikt ethische principes en feiten om kritisch naar de gevoelsmatige inschattingen te kijken. Wanneer gevoelsmatige inschattingen niet overeenkomen met principes of feiten, worden er onderdelen aangepast tot er wél overeenkomst bereikt wordt en er sprake is van een reflectief evenwicht.

Voor een morele afweging is het dan ook noodzakelijk dat men voldoende kennis heeft, zich bewust is van eigen principes en principes in de samenleving, en daar voldoende over heeft nagedacht.

De Raad voor Dierenaangelegenheden heeft in haar rapport *Agenda voor het dierbeleid* het 'Afwegingsmodel voor het Dierbeleid' gepresenteerd die gebaseerd was op de methode van reflectief evenwicht. [27]

Morele afwegingen bij het doden van gezonde dieren

Als gevolg van een uitbraak van een dierziekte die ook besmettelijk is voor mensen, speelt de discussie of er ook gezonde dieren moeten worden gedood om verdere verspreiding van de dierziekte tegen te gaan. Mensen zullen verschillend op deze situatie reageren.

Individu A voelt intuïtief dat het niet goed is dat er gezonde dieren worden gedood. Hij heeft het principe dat gezonde dieren recht hebben op leven. Het leven zelf is waardevol. Zijn er feiten die deze intuïtie onderbouwen en aan dit principe raken? Ja, dieren worden gedood en hebben dus geen leven meer. Het morele oordeel van A luidt dat gezonde dieren niet mogen worden gedood.

Individu B heeft het morele oordeel dat gezonde dieren wél mogen worden gedood. Als feit dat dit morele oordeel onderbouwt, brengt hij dat er mensen ziek kunnen worden en dat het daarom gerechtvaardigd is om de dieren te doden. Het principe dat voor persoon B zwaar weegt, is dat de volksgezondheid moet worden beschermd en dat het doden van de dieren daaraan bijdraagt.

Ook voor B kan ook de eerste intuïtie zijn geweest dat het niet goed voelt om gezonde dieren te doden, maar voor hem weegt het principe volksgezondheid uiteindelijk zwaarder dan voor A.

Stappenplan Ethische reflectie

Het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie heeft de methode van reflectief evenwicht gebruikt als basis voor een stappenplan voor ethische reflectie. [28] Door de ethische afweging expliciet en transparant te maken wil het ministerie de morele dimensie van beleidsproblemen beter belichten, en

Het stappenplan Stappenplan Ethische reflectie bestaat uit vier fasen met in totaal negen stappen:

Fase 1 Verkenning/explicitering van het beleidsprobleem

In deze fase worden drie stappen doorlopen:

- Stap 1 beschrijft het probleem en de context
- Stap 2 inventariseert de gevoelsmatige inschattingen (bewustwording van het intuïtieve oordeel)
- Stap 3 verzamelt de ontbrekende feiten. Zo ontstaat een goed beeld van het probleem, de context en de gevoelens eromheen

Fase 2 Analyse van de morele dimensie van het beleidsprobleem

In deze fase worden drie stappen doorlopen:

- Stap 4 definieert de morele vraag
- Stap 5 benoemt de betrokkenen en brengt hun principes in beeld
- Stap 6 benoemt de ethische dilemma's: welke waarden conflicteren met elkaar?

Fase 3 Weging van de argumenten en waarden

In deze fase worden twee stappen doorlopen:

- Stap 7 weegt de waarden en de argumenten
- Stap 8 spreekt de voorkeur voor een bepaalde mogelijkheid tot handelen uitgesproken

Fase 4 Aanpak van het beleidsprobleem

In deze fase wordt de laatste stap gezet:

- Stap 9 benoemt de concrete vervolgstappen

2.2 Dilemma's

Dieren in gevangenschap zorgen voor dilemma's die keuzes van ons vragen. Ijsberen in dierentuinen kunnen zelden kilometers lopen en dat zouden ze eigenlijk het liefst willen. Muizen worden geregeld verdelgd als 'ongedierte'. Varkens worden vaak op betonnen vloeren gehouden. Consumenten doen soms andere dingen dan ze als 'mens' zeggen te willen (2.2.1). Mensen maken persoonlijke afwegingen over het wel of niet eten van vlees (2.2.2). Vaak botst dierenwelzijn met economische en milieuaspecten, want beter dierenwelzijn kost extra geld (2.2.3) en is niet altijd goed voor het milieu (2.2.4).

Het doel waarom we dieren houden, bepaalt vaak hoe we met dieren omgaan (2.2.5). Met een huiskat ga je anders om dan met een koe op een melkveebedrijf. De vis in het eigen aquarium bekijk je anders dan een garnaal in het schap van de supermarkt (2.2.6).

In hoeverre accepteren we dat met het ene dier anders omgegaan wordt dan met het andere? Dit is afhankelijk van onze normen en waarden. Iedereen heeft zijn eigen persoonlijke overtuiging over wat wel en wat niet goed is. Ethiek en moraal zijn per definitie subjectief: wat de één goed vindt, kan iemand anders totaal onacceptabel vinden.

2.2.1 Wat zeggen mensen en wat dóén ze in de winkel?

Waarom doen mensen niet altijd wat ze zeggen? Een veelgehoorde klacht vanuit de veehouderij is dat de consument niet voor dierenwelzijn wil betalen, terwijl hij als burger wél roept dat het dierenwelzijn verbeterd moet worden.

Het gedrag van een consument in de winkel wordt maar voor een klein deel bepaald door zijn overtuigingen over bijvoorbeeld dierenwelzijn. Op de winkelvloer gelden de wetten van de reclame, bepaalt de prijs na smaak, gemak en gezondheid een groot deel van het koopgedrag. Wanneer diervriendelijke producten duurder zijn en er geen zichtbaar of proefbaar verschil is met andere producten, zijn consumenten minder snel geneigd om ze te kopen.

Meer kennis over bijvoorbeeld keurmerken en meer achtergrondinformatie over het houden van dieren kunnen ervoor zorgen dat meer consumenten een weloverwogen keuze maken.

De stem van de burger is belangrijk. De consument die goedkope en wellicht minder diervriendelijke producten koopt, geeft aan dat hij als burger dierenwelzijn belangrijk vindt. Dit biedt kansen voor hoogwaardige producten die lekker en gezond zijn en ook diervriendelijk geproduceerd zijn. Sommige mensen pleiten voor een milieubelasting op niet-duurzaam geproduceerde dierlijke producten ('vleestaks') om het prijsverschil te verkleinen.

Dierenwelzijn wordt algemeen beschouwd als belangrijk onderdeel van het duurzaamheidsbeleid. [29] Zo is het ook opgenomen in de criteria van Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen.

2.2.2 Waarom eten mensen vlees?

Van oudsher is vlees een luxeproduct. Hoe meer welvaart een land heeft, hoe meer vlees er gegeten wordt. Er is in Nederland een kleine, maar groeiende groep mensen die geen vlees eten. Het zou om zo'n 4,5 procent van de Nederlanders gaan. Een zeer klein deel van deze groep is veganist en weigert alle producten die dieren produceren, bijvoorbeeld ook zuivelproducten en honing. Het is overigens erg moeilijk een verantwoord dieet samen te stellen zonder dierlijke producten. Er komen in Nederland steeds meer 'parttime vegetariërs', 'vleesverminderaars' uit persoonlijke overtuiging. De redenen hiervoor zijn divers, maar hebben vaak betrekking op dierenwelzijn, gezondheid en milieu. Volgens deze vegetariërs levert de productie van vlees een (te grote)

milieubelasting op, is dierenwelzijn in de huidige houderijsystemen niet altijd gewaarborgd en is het uit het oogpunt van voeding niet noodzakelijk vlees te eten.

2.2.3 Wanneer botsen economie en dierenwelzijn?

Dierenwelzijnsmaatregelen kosten vaak geld, zeker op de korte termijn. Meer ruimte voor een dier betekent minder inkomen voor de boer. Stro in de hokken betekent meer werk en is duurder dan kale betonvloeren. Groepshuisvestingssystemen voor zeugen of vleeskalveren vergen meer inspanningen en vakbekwaamheid van de boer, die aan groepsmanagement moet gaan doen.

Ditzelfde geldt buiten de veehouderij bij de zorg voor huisdieren. Mensen willen goed voor hun dieren zorgen. Wanneer de dierenartskosten erg hoog oplopen, wil of kan niet iedereen dat betalen, waardoor dieren soms niet de juiste zorg krijgen, in opvangcentra belanden of vroegtijdig worden geëuthanaseerd. Er wordt gekozen voor een kleiner hok wanneer een groter hok duurder is en vaccinaties worden soms achterwege gelaten vanwege de kosten.

Ook op een andere manier kunnen economie en het welzijn van huisdieren met elkaar in conflict komen. Mensen gaan steeds meer geld uitgegeven aan speciaal voer voor honden en katten, waarbij vaak veel te veel gevoerd wordt. Overgewicht bij huisdieren is tegenwoordig een toenemend probleem. Het merendeel van de Nederlandse huiskatten en ook steeds meer honden zijn te dik. Dit geeft gezondheidsproblemen en is daarmee niet bevorderlijk voor het dierenwelzijn.

2.2.4 Wanneer botsen milieu en dierenwelzijn?

Soms lijken milieumaatregelen te botsen met dierenwelzijn. In de melkveehouderij zie je steeds minder melkkoeien in de wei. Dit wordt voor een belangrijk deel bepaald doordat de melkveebedrijven steeds meer koeien hebben en het eenvoudiger is om grote koppels koeien permanent op stal te houden. Het kost minder arbeidskracht, terwijl de omstandigheden binnen beter onder controle te houden zijn. Koeien produceren mest, urine en methaangas. Methaan draagt bij aan het broeikas effect, mest en urine zorgen ervoor dat er plaatselijk teveel stikstof in het milieu komt met alle gevolgen van dien voor bodem en grondwater.

De belangrijkste factor bij milieuschade is echter niet dát koeien buiten lopen, maar dat er teveel koeien op een relatief beperkt oppervlak lopen. Koeien veroorzaken buiten minder ammoniakemissie omdat mest en urine niet worden gemengd, maar op verschillende plekken worden gedeponeerd. Wel is er vooral op zandgronden een toename van uitspoeling van nitraat. Ongeveer 20 procent van de melkkoeien wordt het hele jaar door binnen gehouden.

Vanuit welzijnsoogpunt heeft de weide de voorkeur. Sommige zuivelfabrikanten belonen de boeren die hun koeien buiten houden. Soms is de melk van deze koeien herkenbaar in de winkel.

Milieu en dierenwelzijn zijn geen principiële vijanden van elkaar. Waar het tot spanningen leidt, is vaak sprake van een teveel aan dieren. Dat geldt zeker voor de varkens. In Nederland worden vrijwel alle varkens binnen in stallen gehouden. Weidegang voor zeugen en buitenuitlopen voor vleesvarkens gebeurt alleen in de biologische en scharrelvarkenshouderij. Daarbij gelden strenge eisen voor de beschikbare hoeveelheid (onverharde) grond om milieuproblemen te voorkomen.

2.2.5 Wanneer botsen uiterlijk en gezondheid van het dier?

Van oudsher worden gezelschapsdieren gefokt op uiterlijk en gedrag. Dit heeft in sommige rassen voor gezondheidsproblemen gezorgd. Minipony's krijgen soms problemen met de geboorte van de veulens, omdat het bekken van de merrie te nauw is.

Sommige hondenrassen hebben erfelijke afwijkingen die meer voorkomen dan gemiddeld, heupdysplasie bij golden retrievers bijvoorbeeld. Bij andere hondenrassen is de kop zo kort gefokt dat de dieren moeite krijgen met ademen. In de rasstandaarden is opgenomen hoe een dier van een bepaald ras er uit zou moeten zien. Door in de rasstandaarden meer rekening te houden met het welzijn en de gezondheid van de dieren, kan een beter evenwicht gevonden worden tussen mooi en gezond.

2.2.6 Wat betekent het gebruiksdoel voor de behandeling?

Hoe met dieren wordt omgegaan, hangt af van het gebruiksdoel. Dit is niet fair naar het dier toe. Honden en katten worden in Nederland vooral voor het gezelschap gehouden. Ze worden doorgaans behandeld als speelkameraad of zelfs als lid van het gezin. De dieren leven letterlijk samen met het gezin. Waakhonden worden vaak anders behandeld. Veel van deze honden slapen buitenshuis in een hok en krijgen minder persoonlijke aandacht van mensen. Katten die gehouden worden om muizen te vangen, moeten zelf voor hun eten zorgen en worden niet of nauwelijks ontwormd of gevaccineerd. Boerderijkatten slapen en eten op de plaats waar ze moeten 'werken'. Een dieet van voornamelijk muizen is overigens voedingskundig wel verantwoord: een muis bevat alle benodigde voedingsstoffen voor een kat.

De manier waarop muizen en ratten behandeld worden, verschilt hemelsbreed als je naar de gebruiksdoelen kijkt.

- Vaak gelden muizen en ratten als plaagdieren. Ze worden bestreden wanneer ze leven waar we ze liever niet zien. Muizen of ratten in huis of in de keuken van een restaurant of op boerderijen gelden als onhygiënisch en moeten bestreden worden
- In het wetenschappelijk onderzoek worden muizen en ratten als proefdieren gebruikt. Weliswaar worden steeds minder proefdieren gebruikt in Nederland door de strengere regels en verfijnde technieken, maar nog altijd is het belangrijk dat medicijnen op dieren getest worden voordat mensen ze gaan gebruiken. In de proefdierhouderij zijn muizen en ratten waardevol, maar tegelijk gebruiken we ze als proefdier omdat we de gezondheid van mensen belangrijker vinden
- Muizen en ratten worden als huisdieren gehouden. Of hun welzijn als huisdier volledig in orde is, hangt natuurlijk af van bijvoorbeeld hoe groot hun kooi is en of ze ook los kunnen rondlopen

2.3 Culturele verschillen

Overtuigingen over het omgaan met dieren verschillen. Dit kan voortkomen uit culturele verschillen waarbij de welvaart een belangrijke rol speelt (2.3.1). Ook religie heeft veel invloed (2.3.2). Er zijn verschillen in omgang met dieren tussen stad en platteland (2.3.3). Voor een deel is dit de 'moraal van de groep', want behalve individuele overtuigingen zijn er ook normen en waarden die in bepaalde groepen van mensen gelden (2.4).

Culturele verschillen tussen landen zijn soms terug te voeren op religieuze verschillen of verschillen in welvaart, maar ze staan daar soms ook los van. Mensen in Azië of in Afrika hebben andere gewoontes dan mensen in Europa, Australië of Amerika. Dit vertaalt zich in andere manieren van omgaan met dieren.

Het fokken van dieren voor hun pels is in Rusland en China heel gebruikelijk, terwijl dat in Europa steeds minder geaccepteerd wordt. In Nederland is het verboden zilvervossen te houden voor bont. Een verbod op het houden van nertsen zit nog in een voorbereidende fase. In Engeland zijn inmiddels beide vormen van pelsdierhouderij verboden.

In Japan vindt men het geen probleem om walvissen te vangen en te doden, terwijl dat door veel andere landen ten zeerste veroordeeld wordt. Hetzelfde geldt voor de jacht op zeehonden in Canada. In sommige Afrikaanse landen worden sprinkhanen gegeten, iets wat we in Nederland absoluut niet gewend zijn. Objectief gezien zijn insecten een goede eiwitbron. Ze zouden een goede aanvulling zijn op het westerse dieet, terwijl insecten efficiënt en duurzaam kunnen worden gekweekt. Het is echter de vraag of de Nederlandse consument hierop zit te wachten...

2.3.1 Welke invloed heeft welvaart op de omgang met dieren?

Wanneer mensen zelf nauwelijks genoeg te eten hebben, wordt het welzijn van dieren minder belangrijk gevonden. In veel ontwikkelingslanden moeten lastdieren hard werken, terwijl ze erg weinig voer krijgen en regelmatig hardhandig behandeld worden. Vaak zijn echter de omstandigheden waaronder hun eigenaren moeten leven, niet veel beter.

Dezelfde problematiek speelt - uiteraard op een andere schaal - ook bij noodlijdende landbouwbedrijven. Wanneer een veehouder nauwelijks kan rondkomen van de opbrengst van bijvoorbeeld de varkenshouderij, is het financieel niet haalbaar te investeren in welzijnsmaatregelen. Grotere hokken en minder dieren per hok betekenen voor deze boer immers nóg minder inkomsten. [30]

2.3.2 Welke invloed heeft religie op de omgang met dieren?

Religie heeft veel invloed op de manier waarop mensen met dieren omgaan. De christelijke religie ziet de mens als heerser over de dieren. Als goed rentmeester moet de mens zijn dieren goed behandelen. Hij bepaalt overigens zelf wat goed is.

Het eten van vlees is erg verweven met de christelijke cultuur. Denk aan een kreet als 'Woensdag gehaktdag'. Vroeger werd er op maandag geslacht, op dinsdag uitgesneden en op woensdag werden vleesresten verwerkt tot gehakt dat die dag goedkoper was. Christenen hebben geen dieren die niet gegeten mogen worden.

Andere godsdiensten kennen dat wel. Voor de islam zijn varkens onreine dieren. Ze mogen niet gehouden of gebruikt worden. Rundvlees en kip mogen wel gegeten worden, maar dieren moeten halal gehouden en geslacht worden. Ritueel slachten houdt in dat bij de dieren met een scherp mes de halsslagader wordt doorgesneden zodat ze doodbloeden. Bij de slacht moet een imam aanwezig zijn.

Ritueel slachten levert in Nederland al jaren veel discussie op. Veel mensen zijn ervan overtuigd dat dit een dierenvriendelijke methode is. Uit Wageningse en Europese studies bleek dat onverdoofd ritueel slachten in vergelijking met slachten na bedwelming niet goed is voor het welzijn van het dier. [31]

Andere dierlijke producten die moslims niet mogen eten, zijn vlees van aaseters, bloed en bloedproducten, gelatine en veel soorten kaas (vanwege het stremsel dat uit onreine kalvermagen wordt gemaakt).

In de joodse godsdienst onderscheidt men reine en onreine dieren. Alleen reine dieren mogen door gelovige joden gegeten worden. Hieronder vallen alle dieren die herkauwen en tweehoevig zijn zoals koe, schaap en geit. Ook vissen en de meeste vogels mogen worden gegeten, schaal- en schelpdieren echter niet en ook roofvogels niet. Varkens zijn volgens de joden onrein en ook konijnen en hazen mogen ze niet eten.

Net als in de islam kennen ook de joodse spijswetten een verbod op het consumeren van vlees van een dier dat bedwelmd werd voor hij werd geslacht. Alleen ritueel geslachte dieren leveren 'koosjer' vlees.

Vanuit een boeddhistische overtuiging mogen geen dieren gedood worden voor menselijke consumptie. Boeddhisten zijn dan ook vegetariër.

Voor de hindoes is de koe heilig en wordt dus niet gegeten. Vanzelfsprekend gaan mensen in India met een heilige koe heel anders om dan in Nederland met de melkkoeien wordt omgegaan.

2.3.3 Wat zijn de verschillen tussen stad en platteland?

In Nederland bestaan per regio verschillen in de manier waarop dieren behandeld worden. Grote verschillen kunnen optreden tussen stad en platteland. In veel stedelijke huishoudens wonen katten en honden in huis en hebben ze een belangrijke plaats in het gezin. Er wordt veel geld uitgegeven aan merkvoer en aan de dierenarts. Soms krijgen ze fancy halsbanden of zelfs kleding.

Dierenspeciaalzaken verkopen trendy outfits voor honden.

Op veel boerderijen mogen de katten en honden het woonhuis niet in. Ze bewaken het erf of worden geacht muizen te vangen. Honden hebben een buitenhok met ren, katten moeten hun eigen kostje bij elkaar scharrelen of krijgen hooguit restjes melk.

Van oudsher hebben huisdieren op het platteland een andere functie dan in de stad en – ook al hebben de dieren tegenwoordig die functie niet meer – toch is daar vaak nog het een en ander van blijven hangen. Zo is het op het platteland gebruikelijker om honden en katten buiten te houden en niet in het huis. Ook besteedt men er gemiddeld minder tijd en aandacht aan. Maar is dit ook slechter voor het welzijn van deze dieren? Het is goed mogelijk dat een hond op een boerderij een interessanter leven heeft dan een hond in de stad. En dat een kat op het platteland het prettiger vindt te kunnen gaan en staan waar ze wil dan wanneer ze in de stad op een flat woont en niet naar buiten kan.

Tussen stad en platteland bestaan er verschillen in de manier waarop mensen naar de veehouderij kijken. Voor stedelingen die vlees alleen voorverpakt uit de supermarkt kennen, is de boerderij een onbekende wereld. Hun ideeën over dierenwelzijn kunnen bijvoorbeeld sterk gekleurd zijn door beelden uit de media. Anderzijds zal ook iemand die op een boerderij geboren is, met een bepaalde bril naar het welzijn van dieren kijken. Het is niet altijd gemakkelijk de standpunten van een ander te begrijpen, zeker niet als je zelf met hele andere denkbeelden bent opgevoed.

2.4 Invloed maatschappelijke partijen

Hoe er met dieren wordt omgegaan, kan iedereen tot op zekere hoogte zelf bepalen. Wel proberen maatschappelijke partijen de mening van de burgers te beïnvloeden. Zo vervullen de organisaties van de veehouders een belangrijke rol in het maatschappelijke spel (2.4.1).

Aan de andere kant worden de belangen van dieren in de maatschappij vertegenwoordigd door een breed scala van dierenbeschermingsorganisaties die onderling sterk verschillen in hun werkwijze en moraal (2.4.2).

2.4.1 Wat vinden organisaties van dierhouders?

Allerlei organisaties vertegenwoordigen de veehouderij vanuit de sectoren zelf om voor hun belangen op te komen. Er bestaan verschillende grote organisaties die de veehouderij in zijn geheel of bepaalde sectoren vertegenwoordigen. Door zich te verenigen kunnen ze hun standpunten bijvoorbeeld in de politiek en bij de overheid beter voor het voetlicht brengen.

De sector gezelschapsdieren telt onder andere een paar honderd rasverenigingen die sterk variëren in professionaliteit. Sommige zijn zo klein dat ze vanuit de huiskamer door vrijwilligers gerund worden. Andere organisaties hebben betaalde krachten in dienst. Rasverenigingen houden zich vooral bezig met fokdoelen van 'hun' dieren en verzorgen informatie over het ras aan leden en andere belangstellenden.

Enkele belangrijke Nederlandse organisaties van dierhouders en diergerelateerde activiteiten zijn: [32]

- COV (Centrale Organisatie Vleesgroothandel)
- Dibevo (brancheorganisatie voor dierenspecialzaken)
- FNRS (Federatie van Nederlandse Ruitersportcentra)
- KNHS (Koninklijke Nederlandse Hippische Sportfederatie)
- LTO (Land- en Tuinbouw Organisatie Nederland), regionaal opgesplitst in LLTB (Limburg) LTO-Noord (Noord-Nederland) en ZLTO (Zuid-Nederland)
- NBVH (Nederlandse Belangenvereniging van Hobbydierhouders)
- NOP (Nederlandse Organisatie voor de Pluimveehouderij)
- NVD (Nederlandse Vereniging van Dierentuinen)
- NVM (Nederlandse Vakbond voor Melkveehouders)
- NVP (Nederlandse Vakbond voor Pluimveehouders)
- NVV (Nederlands Vakbond Varkenshouders)
- NZO (Nederlandse Zuivel Organisatie)
- PVH (Platform Verantwoord Huisdierenbezit)
- Raad van Beheer op Kynologisch Gebied

2.4.2 Wat vinden dierenbeschermingsorganisaties?

Organisaties die als doel hebben dieren te beschermen of hun belangen te vertegenwoordigen, zijn erg verschillend van karakter. Sommige organisaties willen stap voor stap tot verbeteringen komen in de manier waarop dieren worden gehouden en behandeld. Zij voeren acties en campagnes binnen wat maatschappelijk geoorloofd is, en zijn vaak actief betrokken in verbetertrajecten. Enkele andere organisaties zijn radicaler van aard. Ze voeren acties waarbij soms geweld en ander illegaal gedrag niet wordt geschuwd. Uiteraard zijn er allerlei tussenvormen en bestaan er binnen elke organisatie verschillen in opvatting.

Enkele belangrijke in Nederland actieve dierenbeschermingsorganisaties zijn:

- CIWF Nederland (Compassion In World Farming)
- De Dierenbescherming
- De Hondenbescherming
- Koningin Sophia-Vereeniging tot Bescherming van Dieren
- PETA Nederland (People for the Ethical Treatment of Animals)
- Varkens in Nood
- Wakker Dier
- WSPA (World Society for the Protection of Animals)

2.4.3 Werken dierhouders en dierenbeschermers ook samen?

Soms staan organisaties lijnrecht tegenover elkaar, soms werken ze samen. Dit kan gelden voor dierenbeschermingsorganisaties die samen campagne voeren, maar ook voor vertegenwoordigers van boeren die samen met de dierenbeschermingsorganisaties werken in projecten. Een mooi

voorbeeld is de samenwerking van LTO, zuivelorganisatie NZO en Dierenbescherming om weidegang voor melkkoeien te stimuleren. LTO en Dierenbescherming namen ook gezamenlijk initiatief om het (onverdoofd) castreren van mannelijke biggen uit te bannen en ontwierpen samen betere stallen voor vleesvarkens (Comfort Class).

Lespakketten dierenwelzijn

Allerlei organisaties bieden lespakketten aan, variërend van lesbrieven tot interactieve websites:

- In 2010 heeft de Dierenbescherming het Dierenbeschermersspel uitgebracht voor de groepen 3 t/m 8 in het basisonderwijs (www.dierenbescherming.nl)
- Voor de onderbouw van het VMBO heeft de Dierenbescherming een lesprogramma gekoppeld aan een website (www.denkenoverdieren.nl)
- NZO biedt lesmateriaal over zuivel aan (www.zuivelonline.nl)
- In 2010 is er lesmateriaal voor basisscholen over dierenwelzijn ontwikkeld door Hogeschool HAS Den Bosch in samenwerking met PABO Fontys Den Bosch, Wageningen University, het Voedingscentrum, ZLTO en de Dierenbescherming (www.dierenwelzijnslessen.nl)
- Voor het voortgezet onderwijs werken Hogeschool HAS Den Bosch, ZLTO en Dierenbescherming samen met Technasium-scholen in Asten, Boxtel en Helmond
- Via de Stichting met Dieren meer Mens kunnen leerlingen van groep 5 op de basisschool verantwoord leren omgaan met huisdieren en hun Dierendiploma halen (www.dierendiploma.nl)

Bij het gebruik van lespakketten moet uiteraard steeds goed gekeken worden naar wie het materiaal ontwikkeld heeft. Heeft de maker er bepaalde denkbeelden in willen leggen of wordt het vormen van een mening overgelaten aan de leerlingen zelf zonder hen in een bepaalde richting te sturen?

Hoofdstuk 3

Beleid en bestuur rond dierenwelzijn

Om aantasting van dierenwelzijn te beperken heeft de overheid regels en wetten opgesteld. Zo is er voor een aantal diersoorten in de veehouderij vastgesteld hoeveel leefruimte ze minimaal moeten hebben. De overheid zal proberen in de pas te lopen met het Europese beleid om het dierenwelzijn verder te verbeteren. Waar het binnen de EU niet snel genoeg gaat of de sector de verantwoordelijkheid niet neemt, kan een overheid dit nationaal regelen.

3.1 Wet- en regelgeving

In een protocol bij het EU-Verdrag van Amsterdam (1997) erkent de Europese Unie dieren als wezens met gevoel. Europese burgers en instellingen op het gebied van landbouw, visserij en wetenschap moeten volgens de EU bij de ontwikkeling van beleid rekening houden met het welzijn van dieren.

Dit protocol is vervolgens opgenomen in het Verdrag van Lissabon (2007) de opvolger van het Verdrag van Amsterdam. Dit is in werking getreden op 1 december 2009. In Nederland erkent de overheid al sinds 1981 de intrinsieke waarde van dieren.

3.1.1 Welke internationale wetgeving is er rond dierenwelzijn?

Europa heeft verschillende verdragen voor de bescherming van landbouwhuisdieren. In de European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes (1976, gewijzigd 1992) zijn minimumrichtlijnen over dierenwelzijn in de veehouderij opgenomen. Daarnaast zijn er EU-verdragen over het transport (1968, gewijzigd 2003) en de slacht (1988) van dieren. Deze verdragen zijn uitgewerkt in specifieke regels voor onder andere bepaalde diersoorten.

Sinds 1998 kent de EU de Richtlijn inzake de bescherming van voor landbouwdoeleinden gehouden dieren (98/58.EG). Verder zijn er specifieke regels voor het transport van dieren, het bedwelmen en doden van dieren, huisvesting en verzorging van dieren en diergezondheid.

Op termijn worden enkele ernstige misstanden in de intensieve veehouderij afgebouwd, zoals het houden van hennen in legbatterijen (verboden vanaf 2012) en het houden van zeugen in voerligboxen (verboden vanaf 2013).

De Europese Conventie voor de bescherming van gewervelde dieren voor experimentele en andere wetenschappelijke doeleinden ziet toe op het gebruik van dieren bij experimenten.

Verder is er Europese regelgeving voor de huisvesting en verzorging van proefdieren van kracht en zijn er regels voor het toetsen van dierproeven. Er is een Europees verbod op het uitvoeren van dierproeven voor het testen van cosmetica en het gebruik van mensapen voor proeven.

Europa kent regels voor het gebruik van klemmen voor het vangen van dieren voor hun pels en het houden van wilde dieren in dierentuinen. Er geldt een verbod op de handel in katten- en hondenbont en tevens een importverbod op zeehondenbont. De Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES) verbiedt de internationale handel in alle bedreigde soorten.

De Europese Conventie voor de bescherming van gezelschapsdieren bevat regels voor de bescherming van gezelschapsdieren.

3.1.2 Welke nationale wetgeving is er rond dierenwelzijn?

Het uitgangspunt dat een dier intrinsieke waarde heeft, is in Nederland inmiddels in verschillende wetten opgenomen, zoals in de Wet op de Dierproeven (1977) en de Flora- en Faunawet (1998) die onder andere regels voor de jacht, de toegestane jachtmiddelen en schadebestrijding bevat. Ook komt de intrinsieke waarde van dieren voor in de nieuwe Wet Dieren.

De Vijf vrijheden (1.6.1) worden vaak als uitgangspunt genomen voor het opstellen van beleid en standaarden voor dierenwelzijn. Bij vier van de vijf vrijheden moeten dieren vrij zijn van een bepaald ongerief, terwijl de laatste vrijheid zegt dat dieren vrij moeten zijn om natuurlijk gedrag te kunnen uiten. Deze laatste vrijheid wordt in de Nederlandse wetgeving steeds belangrijker.

Gezondheids- en welzijnswet voor dieren

In 1992 werd de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren (GWWD) aangenomen. Uitgangspunt van deze wet is dat er geen handelingen met dieren verricht mogen worden, tenzij in de wet staat dat het wél mag. Dit wordt het 'nee, tenzij'-principe genoemd. In de praktijk is dit echter vaker een 'ja, mits'.

De GWWD geldt voor alle dieren die door mensen worden gehouden. In de wet staat onder andere dat de volgende handelingen verboden zijn:

- onnodig pijn of letsel te veroorzaken bij een dier of zijn gezondheid of welzijn aan te tasten
- een dier de nodige verzorging te onthouden
- ingrepen te plegen bij dieren (tenzij anders in de wet staat)
- dieren als prijs, beloning of gift uit te reiken

Verder staan in de wet onder andere regels voor de huisvesting (voor een aantal diersoorten), het vervoer en de slacht van dieren.

De Gezondheids- en welzijnswet voor dieren is net als zijn opvolger de Wet Dieren, is een kaderwet. Dat betekent dat de wet een raamwerk is waarin uiteindelijke regels vastgesteld worden aan de hand van Algemene Maatregelen van Bestuur (AMvB) of ministeriële regelingen. Het voordeel van zo'n kaderwet is dat bij nieuwe ontwikkelingen de wet niet steeds hoeft te worden gewijzigd.

Wet Dieren

De Wet Dieren zal naar verwachting op 1 januari 2013 in werking treden. In de nieuwe wet worden vijf oude wetten samengebracht om de regelgeving te vereenvoudigen en te verbeteren. Behalve de Gezondheidswet zijn dat de Diergeneesmiddelenwet, de Wet op de dierenbescherming, de Wet op de uitoefening van de diergeneeskunde 1990 en de Kaderwet Diervoeders.

In de nieuwe Wet Dieren staat de verhouding tussen dier en mens centraal. Ook worden in het wild levende dieren door de wet beschermd, in het bijzonder door het verbod op dierenmishandeling en door de plicht om hulpbehoevende dieren zorg te verlenen.

De Wet Dieren gaat in beginsel het houden van dieren verbieden tenzij ze op de zogeheten positieflijst staan. Zo'n lijst is een vooruitgang, omdat dieren die zich minder goed lenen om door particulieren te worden gehouden, via de lijst kunnen worden verboden als huisdier. Tot nu toe bestond een dergelijk verbod op het houden van bepaalde dieren of diersoorten niet. Vooralsnog wordt alleen voor zoogdieren een positieflijst opgesteld, vooral om (juridische) ervaring op te doen met positieflijsten.

Er komen nieuwe regels om aan te geven in welke gevallen het is toegestaan dieren te doden. Op dit moment wordt in de huidige wet verwezen naar een Algemene Maatregel van Bestuur waarin dergelijke criteria zouden worden genoemd. De maatregel is op dit punt echter nooit daadwerkelijk

ingevuld omdat het in het verleden onmogelijk bleek om het eens te worden over wanneer je een dier wel of juist niet mag doden.

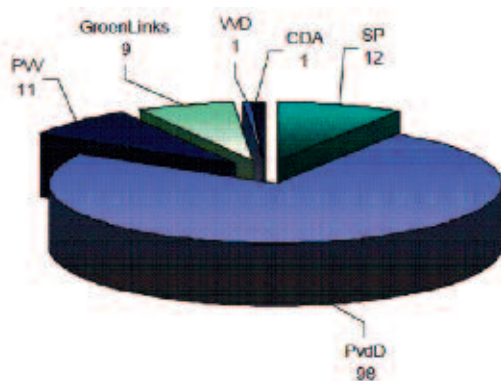
De wijze van doden is wel in de huidige wet geregeld: het dier moet zo min mogelijk lijden. Het doden van dieren voor vermaak is niet toegestaan.

In juni 2011 besloot de Tweede Kamer een wetsvoorstel van de Partij voor de Dieren te steunen waarin het onverdoofd slachten verboden wordt. Wel is er via een amendement een 'tenzij' aan toegevoegd. Religieuze organisaties mogen ritueel blijven slachten nadat ze wetenschappelijk hebben aangetoond dat hun wijze van slachten geen extra dierenleed veroorzaakt.

3.1.3 Wat zeggen de Nederlandse politieke partijen over dierenwelzijn?

- De politieke partij die in Nederland het meest voor het welzijn van dieren opkomt, is de *Partij voor de Dieren*. De PvdD vindt dat Nederland vooruit moet lopen op de Europese regelgeving. De Nederlandse regering moet ook zelf welzijnseisen stellen, ook als Europa dat nalaat. Landbouwhuisdieren moeten worden gehuisvest en verzorgd in overeenstemming met hun aard en gedrag, zonder ingrepen als snavelkappen en staarten couperen
- De *SP* zit op dezelfde lijn als de PvdD. Ook volgens de SP moet Nederland voorop lopen en zelf alvast regels maken voor grotere hokken en een prettiger leefomgeving voor de dieren
- Een andere partij die welzijn hoog in het vaandel heeft, is *GroenLinks*. De intensieve veehouderij wordt in de visie van GroenLinks stapsgewijs afgebouwd en landbouwdieren moeten weer buiten kunnen scharrelen
- *D66* ziet het liefst dat welzijnsnormen Europees worden geregeld. Lukt dat niet, dan vindt D66 dat Nederland niet bang moet zijn om voorop te lopen
- De *PvdA* vindt dat het wettelijk vastleggen van minimumeisen aan dierenwelzijn een taak van de nationale overheid is
- *CDA*, *VVD* en *PVV* zijn tegen nationale welzijnsnormen die verder gaan dan die in Europa. Zij willen uitsluitend welzijnsregelgeving in EU verband om een gelijk speelveld te behouden

Politieke partijen kunnen moties indienen om tot veranderingen in het beleid te komen. In de afgelopen periode zijn de meeste diervriendelijke moties ingediend door de Partij voor de Dieren, gevolgd door de SP, Groen Links en D66. In de periode van maart 2007 tot maart 2008 stelde de fractie van de Partij voor de Dieren 98 van de 132 Kamervragen over dierenwelzijn, ofwel drie op de vier vragen. [33]

*Kamervragen over dierenwelzijn in de periode maart 2007 tot maart 2008.
(Bron: Van der Star en Hardeman-Kleingeld, 2008)*

3.2 Handhaving wet- en regelgeving dierenwelzijn

De verschillende overheden hebben organisaties om de naleving van afspraken over dierenwelzijn te controleren. Sommige van deze organisaties hebben ook de bevoegdheid gekregen om wettelijke regels te handhaven.

3.2.1 Hoe is de handhaving internationaal geregeld?

Wereld Handelsorganisatie (WTO)

De Wereld Handelsorganisatie (WTO) is een internationaal samenwerkingsverband dat op de naleving van afspraken over de handel tussen landen toeziet (www.wto.org). De nationale regeringen van de 153 deelnemende landen moeten elke beslissing van de WTO goedkeuren. Sinds 1995 is de landbouwsector binnen de WTO aan spelregels onderworpen. Veel van die afspraken zijn terug te voeren op afbouw van handelsversturende maatregelen in de landbouwsector en creëren van een *level playing field* (gelijk speelveld) op wereldniveau, onder andere ook op het gebied van dierenwelzijn.

Wereldorganisatie voor diergezondheid (OIE)

De Wereldorganisatie voor diergezondheid of OIE (Office International des Epizooties) is in 1924 opgericht door 28 landen (www.oie.int). De organisatie houdt zich bezig met het verzamelen, analyseren en verspreiden van wetenschappelijke veterinaire informatie. Inmiddels telt de organisatie 167 leden.

Het OIE heeft de volgende doelen:

- kennis ontwikkelen over bestrijding van dierziekten en het promoten van internationale solidariteit
- informatie verstrekken over de verspreiding van dierziekten en ziekten die van dieren op mensen kunnen worden overgedragen
- opstellen van internationale standaarden voor de handel in dieren en dierlijke producten
- ondersteunen van nationale dierenartsenorganisaties
- wetenschappelijke informatie verzamelen, analyseren en verspreiden

Sinds enkele jaren zet de OIE zich ook in voor het ontwikkelen van internationale standaarden voor transport en slachten van dieren.

Voedsel- en Landbouworganisatie (FAO)

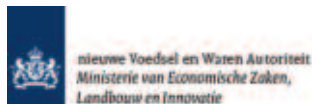
De Voedsel- en Landbouworganisatie van de Verenigde Naties of FAO (Food and Agricultural Organization) is een gespecialiseerde organisatie die tot doel heeft om de honger in de wereld te bestrijden (www.fao.org). Het hoofdkwartier van de FAO is gevestigd in Rome. De FAO richt zich

vooral op de ontwikkeling van plattelandsgebieden. Met de portal *Gateway to farm animal welfare* geeft de FAO extra aandacht aan het welzijn van landbouwhuisdieren.

De FAO heeft de volgende doelen:

- hulp bieden aan ontwikkelingslanden
- informatie geven over voeding, voedsel, landbouw, tuinbouw, bosbouw en visserij
- advies geven aan overheden
- een neutraal platform bieden voor discussie over grote voedsel- en landbouwvraagstukken

3.2.2 Hoe is de handhaving nationaal geregeld?

Nieuwe Voedsel en Waren Autoriteit

De Voedsel en Waren Autoriteit en de Algemene Inspectiedienst controleren in Nederland of de dierenwelzijnsregels worden nageleefd. AID en VWA gaan in 2012 samen met de Plantenziektenkundige Dienst fuseren tot de Nieuwe Voedsel en Waren Autoriteit (nVWA).

- De Voedsel en Waren Autoriteit (VWA) onderzoekt en bewaakt als overheidsorganisatie de veiligheid van voedsel en consumentenproducten. De gezondheid en welzijn van dieren, de kwaliteit van diervoeders en de veterinaire kwaliteit van dierlijke producten zijn belangrijke werkerreinen. De Maatregel Bestuurlijke boetes zorgt ervoor dat medewerkers van de VWA bij het vaststellen van dierenmishandeling bij landbouwdieren zelf een boete op kunnen leggen
- De AID is de controle en opsporingsdienst van het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie. De dienst zorgt ervoor dat de regels op het gebied van voedselveiligheid, dierenwelzijn en milieu worden nageleefd. De AID heeft ruim 600 medewerkers die regelmatig veehouders, landbouwers, tuinders, vissers, dierenartsen, leveranciers van geneesmiddelen en gewasbeschermingsmiddelen en vervoerders van dieren, vlees en mest bezoeken. Dierenmishandeling kan 24 uur per dag bij de AID worden gemeld

Landelijke Inspectiedienst Dierenbescherming

Melden van mishandeling bij huisdieren loopt via de Stichting Landelijke Inspectiedienst Dierenbescherming die onderdeel uitmaakt van de Dierenbescherming. LID en AID onderhouden nauwe contacten.

Dierenpolitie

Vanaf oktober 2011 gaat de eerste lichte dierenpolitieagenten de straat op. De belangrijkste taak van de dierenpolitie is de aanpak van dierenmishandeling en dierenverwaarlozing. De dierenpolitie treedt bij dierenleed niet alleen preventief en hulpverlenend, maar ook handhavend en strafrechtelijk op. Jaarlijks gaat de Politieacademie 125 agenten opleiden voor de dierenpolitie. Meldingen voor de dierenpolitie zullen binnenkomen bij alarmnummer 144 'Red een dier' dat onderdeel gaat uitmaken van de infrastructuur van het Korps Landelijk Politiediensten. Bij meldingen van acuut dierenleed wordt door de dierenpolitie direct actie ondernomen. Bij minder spoedeisende zaken beoordeelt de politie of inzet nodig is van de dierenpolitie of van gespecialiseerde diensten zoals de nieuwe Voedsel en Waren Autoriteit (nVWA) en de Landelijke Inspectiedienst Dierenbescherming (LID).

Product- en bedrijfschappen

Na de Tweede Wereldoorlog hebben product- en bedrijfschappen - de zogeheten publiekrechtelijke beroepsorganisaties (PBO's) - van de overheid de bevoegdheid gekregen om wettelijke regels te handhaven en verordeningen uit te vaardigen om de productie en handel in de eigen sector of beroepsgroep ordelijk te laten verlopen. De PBO's worden betaald uit heffingen die het betrokken bedrijfsleven opbrengt en uit vergoedingen van de overheid voor de overheidstaken die de schappen uitvoeren. Een productschap regelt de gezamenlijke belangen van een sector, een bedrijf of een beroepsgroep.

Diersoorten als vleeskuikenouderdieren, kalkoenen, konijnen en nertsen kennen geen specifieke Europese en nationale welzijnsregelgeving. De Productschappen Vee, Vlees en Eieren (PVE) hebben ook via verordeningen voor deze sectoren welzijnsregelgeving opgesteld.

3.3 Diervriendelijke initiatieven

Steeds vaker stelt de overheid marktpartijen zelf verantwoordelijk voor het opstellen, uitvoeren en handhaven van welzijnsregels. De overheid heeft dan een rol als initiatiefnemer en gangmaker, maar soms ook als bewaker van deze zelfregulering. Verder steunt de overheid veelbelovende initiatieven op dierenwelzijnsgebied met subsidieregelingen, kennisontwikkeling, onderwijs en onderzoek en belastingvoordelen.

3.3.1 Hoe stimuleer je dierenwelzijn met keurmerken?

Om het niveau van dierenwelzijn voor consumenten herkenbaar te maken en hen in staat te stellen tot bewuste keuzes, zijn er verschillende keurmerken die iets over dierenwelzijn zeggen. Wanneer deze op de verpakking staan, weet je dat de dieren onder betere omstandigheden gehouden zijn dan gebruikelijk is. Het keurmerk stelt hogere eisen aan dierenwelzijn dan de wettelijke minimumnormen. Daar hangt doorgaans een prijskaartje aan. De kosten voor de veehouder zijn hoger, bijvoorbeeld omdat de dieren meer ruimte krijgen en voer van betere kwaliteit.

Scharrelkeurmerken

Bij scharrelproducten hebben de dieren meer ruimte dan gangbaar is. De regels voor scharreleieren zijn vastgesteld door de Productschappen Vee, Vlees en Eieren (PVE). Er zijn ook vrije uitloop-eieren. Voor scharrelvlees zijn regels opgesteld door PROduCERT. Verder zijn er Franse scharrelproducten met het keurmerk Label Rouge. Ook het Graskeurmerk en het Milieukeur wijzen op diervriendelijker producten.

EKO-keurmerk

Het EKO-keurmerk staat op biologische producten. Ook het woord 'biologisch' op producten geeft aan dat een product biologisch geproduceerd is. Biologische producten moeten voldoen aan Europese regels voor de biologische landbouw en biologische producten.

Demeter-keurmerk

Het keurmerk Demeter staat op biologisch-dynamische producten. Ze voldoen aan de Europese regels voor biologische landbouw. Daarnaast geldt een aantal specifieke eisen gebaseerd op de antroposofische beginselen.

Beter Leven

De Dierenbescherming heeft een beeldmerk ontwikkeld om deze diervriendelijke producten te ondersteunen. Het systeem werkt met sterren:

Eén ster staat voor een verbetering van dierenwelzijn. Deze wordt toegekend aan producten die afkomstig zijn van dieren die leven onder omstandigheden die een belangrijke stap in de goede richting zijn.

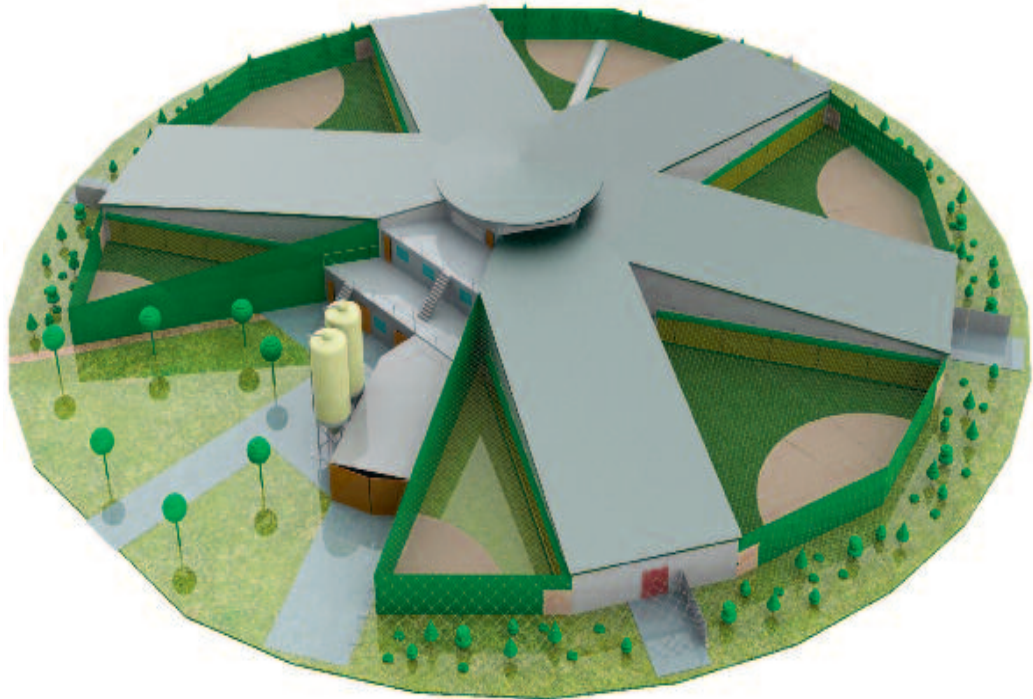
Twee sterren staan voor producten die qua dierenwelzijn beter scoren, maar nog niet zo goed als biologische producten.

Biologische producten krijgen drie sterren.

De kwaliteitseisen van Beter Leven zijn in afspraken met de producent vastgelegd en ze worden gecontroleerd door een onafhankelijke instantie. Volwaard kip is een product dat het beeldmerk draagt. Volwaard kip heeft één ster. Aan de eieren die uit een Rondeelstal komen worden zelfs drie sterren toegekend, evenveel als aan biologisch geproduceerde eieren.

Volwaard kippen krijgen meer ruimte dan gewone kippen en behoren tot een trager groeiend ras. Ook hebben ze een overdekte uitloop naar buiten.

Inzichten in diergedrag en dierenwelzijn zijn uitgewerkt in de Rondeelstal voor leghennen.

Andere voorbeelden van producten en aanbieders die één of meer sterren van de Dierenbescherming hebben gekregen zijn onder andere: Jumbo Bewust varkensvlees, kalfsvlees van Peter's Farm, kalfsvlees van VanDrie en het Label Rouge vlees.

3.3.2 Hoe stimuleer je dierenwelzijn met financiële regelingen?

Maatlat Duurzame Veehouderij

De Maatlat Duurzame Veehouderij (MDV) bevat criteria voor duurzame stallen in de veehouderij. Stallen die daaraan voldoen komen in aanmerking voor fiscale regelingen als de Milieu Investeringsaftrek en de Vamil-regeling. De MDV kent inmiddels criteria voor het huisvesten van pluimvee, varkens, melkvee en vleeskalveren. Om in aanmerking te komen voor de regeling dient een bedrijf volgens criteria van de Stichting Milieukeur punten op de verschillende thema's te halen.

Integraal Duurzame Stallen en Houderijsystemen

Met de investeringsregeling Integraal Duurzame Stallen en Houderijsystemen (IDSH) kunnen bedrijven in de veehouderij subsidies aanvragen voor de nieuwbouw en aanpassing van integraal duurzame stallen. Bij deze regeling ligt de nadruk op het realiseren van bovenwettelijke maatregelen op het gebied van dierenwelzijn. Daarnaast moet expliciet aandacht worden besteed aan milieu, diergezondheid en arbeidsomstandigheden.

Small Business Innovation Research

De ontwikkeling van duurzame stallen kan ook beloond worden vanuit het zogenaamde Small Business Innovation Research-programma (SBIR) voor duurzame stallen. Ondernemers kunnen hiermee overheidssubsidie aanvragen voor haalbaarheidsonderzoek en doorontwikkeling van een idee.

3.3.3 Hoe stimuleer je dierenwelzijn met kennisontwikkeling?

Onderzoeksprogramma's

De overheid ondersteunt onderzoeksprogramma's die worden uitgevoerd door onderzoeksinstituten zoals Wageningen Universiteit en Research Centrum en de Faculteit Diergeneeskunde van Universiteit Utrecht.

Met het onderzoeksprogramma Welzijn Gezelschapsdieren wil de overheid eigenaren en andere betrokkenen in het veld voorzien van bruikbare kennis en praktische inzichten om het dierenwelzijn van gezelschapsdieren te verbeteren.

Het onderzoeksprogramma Dierenwelzijn wil overheid, maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven voorzien van de nodige kennis om nieuw beleid voor met name de veehouderij te formuleren.

Het NWO-onderzoeksprogramma Waardering van Dierenwelzijn is op zoek naar een maatschappelijk geaccepteerde en economisch vitale dierhouderij. Een belangrijke onderzoeksvraag is hoe je bijvoorbeeld innovatieve marketingconcepten met de relatief zwakke waarde dierenwelzijn kunt versterken.

Groene Kennis Coöperatie

De overheid ondersteunt op verschillende manieren onderwijs en onderzoek op het gebied van dierenwelzijn. Een voorbeeld is de Groene Kennis Coöperatie (GKC) waarin groene onderwijs- en onderzoeksinstituten samenwerken met bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties (www.gkc.nl). Dierenwelzijn is een apart thema waarvoor het GKC-onderwijsprogramma Welzijn van Dieren in het leven is geroepen. Het programma ondersteunt onderwijsprojecten om dierenwelzijn meer in het curriculum te integreren. Verder stimuleert het programma verschillende projecten om actuele kennis over dierenwelzijn toe te passen voor de ontwikkeling van innovatieve en diervriendelijke houderijsystemen.

Dierenwelzijnsweb

Het Dierenwelzijnsweb is een belangrijk project van de Groene Kennis Coöperatie (www.dierenwelzijnsweb.nl). Deze website is een gezamenlijk kennisloket van groen onderwijs en onderzoek. De site wil netwerken met vertegenwoordigers vanuit mbo, hbo en onderzoeksgroepen ondersteunen.

Hoofdstuk 4

Les geven over dierenwelzijn

Uit onderzoek van de SLO is gebleken dat er bij tal van lesonderdelen in de reguliere methodes voor natuuronderwijs impliciet aandacht zou kunnen worden besteed aan dierenwelzijn. [34] Goede aanknopingspunten zijn bijvoorbeeld de verzorging van huisdieren, de veehouderij, het produceren en gebruiken van dierproducten en het houden van dieren, zoals grote grazers, in het wild. De voorbeeldlessen in de volgende hoofdstukken voor onderbouw, middenbouw en bovenbouw van het basisonderwijs en de onderbouw van het vmbo zijn een aanvulling op reguliere lessen natuuronderwijs en biologie. Ze zijn met name bedoeld om leerkrachten suggesties te geven hoe ze hun gewone lessen eenvoudig kunnen uitbreiden naar lessen waarin dierenwelzijn centraal staat.

4.1 Invalshoeken lessen basisonderwijs

In de drie voorgaande hoofdstukken is dierenwelzijn vanuit drie invalshoeken aan de orde geweest: Wetenschap, Ethiek en Beleid en bestuur. De voorbeeldlessen geven een idee hoe je deze drie invalshoeken op elkaar kunt afstemmen.

De wetenschap komt als vanzelfsprekend aan de orde in de lessen natuuronderwijs. Bij de lessen over wetenschap (4.1.1) ligt de nadruk op basiskennis, ofwel de feiten rond de relatie tussen mens en dier. Met de voorbeeldlessen kun je als leerkracht basiskennis over dierenwelzijn explicieter aan de orde kan stellen.

De lessen over ethiek sluiten hierop aan. Leerlingen gebruiken hun nieuw verworven kennis bij het nadenken en filosoferen over vraagstukken rond dierenwelzijn en bij het vormen van een eigen mening (4.1.2).

Vervolgens doen de leerlingen vanuit de invalshoek beleid en bestuur ervaring op met het bepalen van grenzen (4.1.3). Hierbij gebruiken ze zowel hun basiskennis over dierenwelzijn als de eigen opvattingen over het onderwerp.

4.1.1 Wetenschap als invalshoek: kennis opdoen

Elke diersoort heeft zijn eigen natuurlijk gedrag. Kippen willen scharrelen, koeien moeten voldoende rust hebben om te kunnen herkauwen, varkens hebben ruimte en een stabiele groep nodig, honden waarderen regelmaat in hun leven, papegaaien houden van gezelschap. Voeding, verzorging, huisvesting en behandeling zijn van invloed op het welzijn van dieren.

In de huidige methodes voor natuuronderwijs zijn tal van aanknopingspunten te vinden om dierenwelzijn te koppelen aan basiskennis over dieren. Op dit moment komt dierenwelzijn nauwelijks expliciet aan de orde in de methodes.

De leerlingen doen in de voorbeeldlessen kennis op door te observeren, te onderzoeken en te ontdekken. Het betreft hier de kerndoelen 40 en 41 in het leergebied *Oriëntatie op jezelf en de wereld - Natuur en techniek* van het primair onderwijs. Dierenwelzijn wordt ook in deze kerndoelen niet met name genoemd, maar de kennis over de natuurlijke situatie van dieren is wel noodzakelijk om in het kader van dierenwelzijn verantwoorde keuzes te kunnen maken.

- *Kerdoel 40:* De leerlingen leren in de eigen omgeving veel voorkomende planten en dieren onderscheiden en benoemen en leren hoe ze functioneren in hun leefomgeving
- *Kerdoel 41:* De leerlingen leren over de bouw van planten, dieren en mensen en over de vorm en functie van hun onderdelen

4.1.2 Ethiek als invalshoek: filosoferen met kinderen

Filosofie gaat uit van het niet weten. De filosoof stelt vragen en probeert daar antwoorden op te vinden. Bij het filosoferen met kinderen over dierenwelzijn denken ze samen met de leerkracht na over vragen om tot een beter begrip te komen. Goede of foute antwoorden bestaan niet. Het gaat vooral om de goede vragen.

Als leerkracht kun je bij de kinderen een denkproces op gang brengen. Inzichten over dierenwelzijn ontstaan door geregeld aandacht aan dit onderwerp te besteden en de kinderen te vragen keuzes te maken en stelling te nemen.

De vragen over de dilemma's van het dierenwelzijn worden niet alleen vanuit nieuwsgierigheid gesteld, maar ook vanuit maatschappelijke betrokkenheid. Door na te denken over vraagstukken rond dierenwelzijn leren de kinderen gedragingen van dieren te observeren en te waarderen. Ook worden de kinderen zich bewust van de invloed die ze kunnen uitoefenen op de maatschappij met hun standpunt. Hiermee wordt hun betrokkenheid bij hun omgeving vergroot.

Dierenwelzijn is te koppelen aan kerndoel 37 in het leergebied *Oriëntatie op jezelf en de wereld - Mens en samenleving*.

- *Kerdoel 37:* De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen

4.1.3 Beleid en bestuur als invalshoek: regels maken

Diersoorten worden voor verschillende doeleinden en in verschillende omstandigheden gehouden. Er zijn per diersoort dus ook verschillende regels nodig.

De kennis die de kinderen bij de lessen natuuronderwijs hebben opgedaan en het inzicht dat ze bij het filosoferen over dierenwelzijn hebben ontwikkeld, passen ze toe bij het maken van regels. Zo kunnen ze zich ook daarover een mening vormen. Het inzicht dat ze op deze manier verwerven, zal van invloed blijven op hun gedrag.

Centraal in de voorbeeldlessen staat het bewustwordingsproces. De leerlingen vormen een mening over natuur en milieu en ze verschaffen zich inzicht in hun eigen mogelijkheden. De leerlingen worden zich bewust van hun handelingsperspectief en ontwikkelen begrip voor het instellen van regels om natuur en milieu te beschermen. Aan de hand van het reageren op stellingen vóór en na afloop van de les wordt het effect van dit proces zichtbaar.

Dierenwelzijn is vanuit deze invalshoek te koppelen aan kerndoel 39 in het leergebied *Oriëntatie op jezelf en de wereld - Mens en samenleving*.

- *Kerdoel 39:* De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu

Tien basisregels bij het filosoferen in de klas

- 1 Als leerkracht stel je vragen. Je weet het antwoord niet. Het gaat niet om het stellen van inhoudelijke vragen maar eerder om het stellen van verhelderende vragen. Denk aan vragen als:
 - Wat is je eigen ervaring?
 - Kun je een voorbeeld geven?
 - Waarom denk je dat?
 - Heb je daar een bepaald gevoel bij?
 - Hoe ben je op deze gedachte gekomen?
 - Heb jij diezelfde ervaring?
 - Snap je wat ze bedoelen?
 - Vind jij dat belangrijk? Waarom?
 - Vind je dat we hier iets aan moeten doen? Waarom?
 - Wie denkt hier anders over?
 - Hoe schrijf ik dat in één zin op?
- 2 Alles mag worden gezegd en alle opmerkingen worden serieus genomen. Dus ook als iets misschien als grapje of stoere uitspraak bedoeld was. Juist in dit soort opmerkingen zitten vaak interessante 'waarheden'. Zorg ervoor dat de sfeer in de groep serieus blijft.
- 3 Maak gebruik van een flip-overbord om opmerkingen te noteren. Een schoolbord is nogal snel vol. Bovendien kun je de vellen bewaren om er later samen met de groep naar terug te kijken. Check zorgvuldig of wat je opschrijft ook klopt met de bedoeling van de leerlingen. Gebruik de woorden van de leerlingen zelf.
- 4 Laat de leerlingen zoveel mogelijk vanuit hun eigen ervaringen praten. Laat ze hun eigen ervaringen vergelijken met die van andere leerlingen. Dit bereik je onder andere door zelf met een ervaring uit het dagelijks leven te beginnen. Zo heb je meteen ook de aandacht van de leerlingen.
- 5 Het is van belang dat leerlingen durven te zeggen wanneer zij opmerkingen van een ander niet begrijpen. Juist dit soort vragen zorgen ervoor dat de leerlingen gaan nadenken. Maak aan de leerlingen duidelijk dat het niet raar of stom is als je een ander niet begrijpt.
- 6 Wanneer een leerling een opmerking maakt die op zich interessant is maar op zo'n moment eigenlijk afleidt van de vraag, schrijf die dan op een apart vel. De opmerking wél gehoord, maar wordt even opzij gezet. Wanneer er tijd over is of als het gesprek vastloopt, kun je er later meteen op terugkomen.
- 7 Zorg ervoor dat de kinderen goed naar elkaar luisteren. Check dit af en toe door een leerling te vragen of hij begrijpt wat de ander heeft gezegd en of hij het ook in andere woorden kan zeggen. Leerlingen moeten elkaars opmerkingen kunnen reproduceren.
- 8 Probeer ervoor te zorgen dat de leerlingen zo min mogelijk tegen elkaar ingaan. Laat ze, wanneer ze ergens anders over denken, eerst verhelderende vragen stellen. Door degene met wie ze het niet eens zijn, te bevragen kunnen ze er achter komen waar het verschil zit. Een opmerkingen als 'Dat is niet waar!' is uit den boze. Zeg in plaats daarvan bijvoorbeeld: 'Waarom denk je dat?' Stel zelf ook verhelderende vragen om de exacte bedoeling van de leerlingen te ontdekken.
- 9 Raak niet in paniek als je denkt: Waar gaat dit heen? Het is juist de bedoeling dat er door het filosofisch gesprek nieuwe terreinen worden verkend. Het is logisch dat je dan niet weet waar het gesprek zal eindigen. Benoem dit gewoon duidelijk. Rond eventueel af met het in herinnering brengen van de hoofdvraag zodat iedereen daar nog eens voor zichzelf over kan nadenken.
- 10 Zie voor meer achtergrondinformatie over filosoferen in de klas naar aanleiding van natuurbeleving de publicatie *Aarde en Wormen voor Waarden en Normen* van Stichting Veldwerk Nederland. [35]

4.2 Invalshoeken lessen vmbo

Net als bij de lessen voor het basisonderwijs zijn ook bij de voorbeeldlessen voor de onderbouw van het vmbo dezelfde invalshoeken aan de orde: wetenschap (4.2.1), ethiek (4.2.2) en beleid en bestuur (4.2.3). De voorbeeldlessen geven een idee hoe de drie invalshoeken in de lespraktijk op elkaar kunnen worden afgestemd.

4.2.1 Wetenschap als invalshoek: kennis opdoen

De leerlingen doen in de voorbeeldlessen basiskennis op door te observeren, te onderzoeken en te ontdekken. Hierbij kun je aanhaken bij een aantal vmbo-kerndoelen in het leergebied *Oriëntatie op jezelf en de wereld – Mens en natuur*. Leerlingen leren om vragen te stellen over natuurwetenschappelijke onderwerpen. Ze gaan deze 'gewone' vragen omzetten in onderzoeksvragen (kerndoel 28). In de lessen leren leerlingen inzicht te krijgen. Ze leren begrippen te verbinden met situaties in het dagelijks leven (29). Ook leren ze dat mensen en dieren in wisselwerking met elkaar en hun omgeving staan (kerndoel 30). Ze leren in de praktijk over deze processen (kerndoel 31).

- *Kerndoel 28*: De leerling leert vragen over natuurwetenschappelijke, technologische en zorg-gerelateerde onderwerpen om te zetten in onderzoeksvragen, een dergelijk onderzoek over een natuurwetenschappelijk onderwerp uit te voeren en de uitkomsten daarvan te presenteren
- *Kerndoel 29*: De leerling leert kennis te verwerven over en inzicht te verkrijgen in sleutelbegrippen uit het gebied van levende en niet-levende natuur en leert deze begrippen te verbinden met situaties in het dagelijks leven
- *Kerndoel 30*: De leerling leert dat mensen, dieren en planten in wisselwerking staan met elkaar en hun omgeving (milieu) en dat technologische en natuurwetenschappelijke toepassingen de duurzame kwaliteit daarvan zowel positief als negatief kunnen beïnvloeden
- *Kerndoel 31*: De leerling leert onder andere door praktisch werk kennis te verwerven over en inzicht te verkrijgen in processen uit levende en niet-levende natuur en hun relatie met omgeving en milieu

4.2.2 Ethiek als invalshoek: filosoferen met kinderen

Bij het filosoferen denken de leerlingen samen met de leerkracht na over vragen om uiteindelijk tot een beter begrip te komen. Bij het filosoferen over dierenwelzijn zijn er geen goede of foute antwoorden; het gaat vooral om het stellen van goede vragen.

De leerlingen kunnen zich een eigen mening vormen. Ze toetsen hun gedachten en ideeën aan elkaar. Inzichten ontstaan door geregeld aandacht aan een onderwerp te besteden waardoor een denkproces op gang kan komen.

Het filosofisch gesprek verloopt via bepaalde procedures. Zie verder paragraaf 4.1.2, met onder andere de tien basisregels bij het filosoferen in de klas.

Bij de invalshoek ethiek kan een relatie gezocht worden met de vmbo-kerndoelen in het leergebied *Oriëntatie op jezelf en de wereld - Mens en maatschappij*. De leerling leert vragen te stellen over maatschappelijke kwesties en daarover een eigen standpunt in te nemen (kerndoel 36). Verder leren ze over overeenkomsten en verschillen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland over de betekenis van elkaars opvattingen (kerndoel 43).

- *Kerndoel 36*: De leerling leert betekenisvolle vragen te stellen over maatschappelijke kwesties en verschijnselen, daarover een beargumenteerd standpunt in te nemen en te verdedigen en daarbij respectvol met kritiek om te gaan

- *Kerdoel 43*: De leerling leert over overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland, leert eigen en andermans leefwijze daarmee in verband te brengen en leert de betekenis voor de samenleving te zien voor elkaars opvattingen en leefwijzen

4.2.3 Beleid en bestuur als invalshoek: regels maken

De kennis die de leerlingen hebben opgedaan bij de lessen natuuronderwijs (4.2.1) en het inzicht dat ze hebben ontwikkeld bij het filosoferen over dierenwelzijn (4.2.2), kunnen de leerlingen toepassen bij het bepalen van regels. Zo worden de leerlingen zich ook bewust van het tot stand komen van de wet- en regelgeving in onze maatschappij en kunnen ze zich daarover een mening vormen. Het inzicht dat ze op deze manier verwerven, zal van invloed blijven op hun gedrag.

Bij beleid en bestuur kan aangehaakt worden bij de vmbo-kerndoelen in het leergebied *Oriëntatie op jezelf en de wereld - Mens en maatschappij*. De leerlingen krijgen een beeld van dierenwelzijn in hun omgeving (kerndoel 38). Ook ervaren ze effecten herkennen van keuzes op het gebied van dierenwelzijn (kerndoel 42).

- *Kerdoel 38*: De leerling leert een eigentijds beeld van de eigen omgeving, Nederland, Europa en de wereld te gebruiken om verschijnselen en ontwikkelingen in hun omgeving te plaatsen
- *Kerdoel 42*: De leerling leert in eigen ervaringen en in de eigen omgeving effecten te herkennen van keuzes op het gebied van werk en zorg, wonen en recreëren, consumeren en budgetteren, verkeer en milieu

4.3 Lessenopzet

In de voorbeeldlessen krijgen de leerlingen de lesinhoud aangeboden in voor hen herkenbare en betekenisvolle contexten. Het zijn contexten waarin leerlingen een relatie met dieren kunnen aangaan. Denk bijvoorbeeld aan: het gezin, de supermarkt, de dierenwinkel en een excursie naar een natuurgebied.

4.3.1 Doelstellingen

Dankzij de lessen weten de leerlingen wat dierenwelzijn is en hoe ze dierenwelzijn kunnen bevorderen.

Doelstellingen van de voorbeeldlessen zijn:

- het bewustzijn bij de leerlingen creëren dat dieren gebruikt worden door de mens als kameraad, voor de voedselconsumptie en in natuurgebieden en dierentuinen
- de leerlingen zich laten realiseren dat je dieren kundig en met respect moeten behandelen
- de betrokkenheid bij en aandacht voor de natuur vergroten door dierenwelzijn bewust in het onderwijs onder de aandacht te brengen
- bij de leerlingen een onderzoekende houding ten aanzien van dierenwelzijn te stimuleren en hen samenhangen en wisselwerkingen laten herkennen

Hoofdstuk 1 ging onder andere in op de verschillende mogelijkheden om dierenwelzijn te definiëren. Een veelgebruikte definitie van dierenwelzijn is die van de 'Vijf vrijheden' van dieren (1.6.1).

4.3.2 Relatie mens en dier

De betekenis van het dier voor de mens is bepalend voor de relatie die mensen kunnen aangaan met dieren:

- Een dier kan een kameraad zijn: *een emotionele relatie*
- Een dier kan van nut zijn: *een nuts relatie*
- Een dier kan onderdeel zijn van de natuur: *een morele of esthetische waarde*

Activiteiten die leerlingen met dieren of dierproducten kunnen verrichten, zijn met name de volgende:

- het verzorgen van huisdieren
- het kopen, gebruiken, bereiden en consumeren van vlees, eieren en andere dierproducten
- het beschermen van wilde dieren door lid te worden van Kids for Animals, het Wereld Natuurfonds of andere natuurorganisaties

4.3.3 Verschillen in leeftijd

Met de voorbeeldlessen worden de leerlingen gestimuleerd tot nadenken en handelen. Er bestaan accentverschillen tussen de leeftijdsgroepen:

- In de onderbouw ligt het accent vooral op beleven en waarderen en praten over de eigen ervaringen met dieren
- In de middenbouw is er al meer aandacht voor vergelijkend onderzoek, het beschrijven van observaties en keuzes maken
- In de bovenbouw ligt het accent op causaal en ecologisch denken en verantwoorde keuzes maken
- In de vmbo-onderbouw ligt de nadruk op kennis, vaardigheden en meningsvorming

Voor alle niveaus gelden het ervaring opdoen met samenwerken en het toepassen van mondelinge en schriftelijke communicatievaardigheden als belangrijke nevenactiviteiten.

In de voorbeeldlessen kiezen we voor categorieën dieren waarover in het kader van dierenwelzijn voor bepaalde leeftijdsgroepen iets interessants te zeggen valt. De categorieën gezelschapsdieren/huisdieren, productiedieren en dieren in het wild komen hiervoor het meest in aanmerking.

4.3.4 Rol leerkracht

De rol van de leerkracht is voor het begeleiden van het denkproces bij de leerlingen van cruciaal belang. Het voeren van een inspirerend gesprek met de hele groep en het stellen van prikkelende en stimulerende denkvragen zullen ervoor zorgen dat leerlingen gaan nadenken over ogenschijnlijke vanzelfsprekendheden rond dierenwelzijn.

In de voorbeeldlessen wordt expliciet aandacht geschonken worden aan de interactieve vaardigheden van de leerkracht.

Hoofdstuk 5

Voorbeeldlessen groep 1 en 2: Huisdieren

5.1 Wetenschap	De leerlingen doen kennis op door eigenschappen van huisdieren te vergelijken en zo de overeenkomsten en verschillen te bepalen.
5.2 Ethiek	De leerlingen filosoferen over de vraag: Kan een dier jouw vriendje zijn?
5.3 Beleid en bestuur	De leerlingen maken regels voor de hoeveelheid ruimte en voedsel, die een huisdier nodig heeft.

5.1 De konijnen Flappie en Wimpie

Les voor groep 1 en 2, invalshoek wetenschap

context Gezin

thema Huisdieren

doel De leerlingen doen ervaring op met huisdieren en maken kennis met de overeenkomsten en verschillen tussen de natuurlijke en kunstmatige omgeving.
De leerlingen observeren twee verschillende konijnen en onderzoeken de eigenschappen van tamme konijnen.
De leerlingen raken betrokken bij hun directe omgeving.

inhoud Overeenkomsten en verschillen tussen konijnen. Eigenschappen onderzoeken en vergelijken met de zintuigen door te voelen, te luisteren, te kijken en vragen te stellen.
De volgende onderwerpen kunnen daarbij aan de orde komen:

- Hoe bewegen de konijnen zich?
- Hoe voelen de konijnen aan? (zacht, zachter, zachtst)?
- Wat eten de konijnen?
- Hoe wonen de konijnen thuis en op school? Is dat in het wild anders?
- Zijn ze groot of klein?

Zie verder het infoblok.

duur 45 minuten

nodig Twee verschillende konijnen (bijvoorbeeld een hangoorkonijn en een Vlaamse reus); teken- en knutselmaterialen

Deze les wordt in twee kleine groepen gegeven met twee verschillende tamme konijnen. Daarna worden de eigenschappen van de twee konijnen met elkaar vergeleken in de grote groep.

Voorbereiding. Zet de twee konijnen een dag vóór de les in hun hok op een centrale plek in het leslokaal en laat de leerlingen naar de konijnen kijken wanneer en zolang ze maar willen. Stel af en toe vragen over het uiterlijk van de dieren waardoor de leerlingen gericht gaan kijken.

Introductie 1 in twee kleine groepen

Lees voor over konijnen. In het verhaal moeten de eigenschappen van een konijn, dus ook hoe hij zich gedraagt, goed naar voren komen. Goed bruikbaar is *Haas Huppel* van Marcus Pfister (2008).

Wie heeft er een konijn thuis? Praat daarover met de kinderen. Maak met de leerlingen een mindmap met het woord 'konijn' en een afbeelding van een hangoor-konijn of een Vlaamse reus in het midden.

Zoek bij de woorden die de kinderen noemen, ook afbeeldingen of plak bijvoorbeeld iets van het voer erbij. Hang de mindmap op bij de hokken van de konijnen.

Introductie 2 in twee kleine groepen

Kennismaken en observeren. Zet het konijn midden in een kleine kring op een grote tafel, zodat hij rond kan lopen. Laat ze nogmaals kijken en stel kijkvragen. Wie het durft, mag het konijn vasthouden of aaien.

Benoem de ervaringen en bespreek de uiterlijke kenmerken en eigenschappen van het konijn. Vul eventueel de mindmap verder aan.

Onderzoeken. Leg zaad, brood en stukjes fruit op tafel en laat de kinderen verwoorden wat het konijn wel eet en wat niet. Herhaal dat in hele zinnen.

Voeg informatie toe en vertel wat konijnen in het wild eten en wat tamme konijnen eten. Laat een afbeelding van wilde konijnen zien.

Verzorgen. Praat met de kinderen over de verzorging van het konijn. Wat heeft het dier nodig aan eten? Hoe vaak moet het hok verschoond worden? Wat heb je daarvoor nodig?

Verwoorden en benoemen. Herhaal wat de kinderen genoemd hebben aan eigenschappen van konijnen en benadruk de zintuiglijke ervaringen voelen, horen en zien. Parafraseer ook wat de kinderen verteld hebben over het konijn.

Kennisoverdracht. Laat de kinderen de kleur en de zachtheid van het konijn verbeelden met een schilderij, een tekening of een ruimtelijk beeld.

Activiteiten in de grote groep

Zet een traject uit in het speellokaal en laat de kinderen op verschillende manieren bewegen als konijnen. Benoem hoe de kinderen bewegen terwijl ze bezig zijn.

Bespreek in het leslokaal de werkstukken van de kinderen en laat ze nogmaals de eigenschappen van het konijn benoemen. Hang de werkstukken van de kinderen op of maak samen met de kinderen een documentatiewand, zodat de ouders ook bij het onderwerp betrokken kunnen worden. Stel vragen aan de kinderen over hun werkstukken, waarmee u de overeenkomsten en verschillen tussen de konijnen kunt bespreken.

Laat opnieuw afbeeldingen van konijnen in het wild zien. Bespreek met de kinderen hoe konijnen in het wild leven. Laat ze bedenken wat het verschil is tussen een gezelschapsdier en een dier in het wild.

Ga nogmaals in op de verzorging en behandeling van gezelschapsdieren en laat de kinderen bedenken waarom dieren in het wild dat niet nodig hebben.

Afronding. Zing met de kinderen een liedje over een konijn, bijvoorbeeld 'Wimpie het konijntje had een vliegje op zijn neus'.

Konijnen in het wild en in een hokje

Konijnen in het wild graven en leven in gangen. Konijnen gebruiken in de natuur gangenstelsels om in te wonen. Jouw konijn moet dus een donkere beschutting hebben in zijn hok.

Konijnen knagen en kauwen. Van nature eten konijnen plantaardig materiaal. Omdat hier niet veel voedingsstoffen in zitten, moeten ze veel eten. Hierdoor zijn ze een groot deel van de dag bezig met eten.

Een konijn moet ruimte hebben, zodat hij kan huppelen en rennen. Dit is goed voor zijn spieren en botten.

Als een konijn alleen brokjes krijgt, heeft hij niet genoeg eten om op te kauwen en te knagen. Een konijn besteedt in het wild veel tijd aan eten en kauwen op bijvoorbeeld gras. De konijnen kunnen vaak niet zoveel eten als ze zouden willen, omdat ze dan te dik kunnen worden.

*Zie voor meer informatie over konijnen
www.dierenwelzijnlessen.nl.*

5.2 Wordt konijn Flappie jouw vriendje? *Les voor groep 1 en 2, invalshoek ethiek*

context Gezin

thema Huisdieren

doel De leerlingen denken na over en worden zich bewust van het welzijn van konijnen.
De leerlingen vormen zich een eigen mening en maken persoonlijke keuzes.
De leerlingen maken een plan hoe ze het welzijn van een konijn kunnen vergroten.

inhoud Kwaliteit van leven. Het gaat over de sociale behoeftes van dieren. De leerlingen filosoferen over de hoofdvraag: Heeft een konijn een vriendje (gezelschap) nodig?
Zie verder het infoblok.

duur 30 minuten

nodig schrijfmateriaal

Inleiding. Gesprek over konijnen. Wie heeft een konijn thuis? Is dat jouw konijn? Wie zorgt voor het konijn? Is dat je vriendje of niet?

Lees het prentenboek *Wil jij mijn vriendje zijn?* van Eric Carle in een kleine groep voor en laat de kinderen erop reageren.

Luister of ze ook vragen stellen naar aanleiding van het verhaal of de prenten of een bijzondere opmerking maken die aanleiding kan zijn voor een filosofisch gesprek. Buig het gesprek om naar een 'denkmomentje'.

Filosofisch gesprek. (Zie basisregels 4.1.2) In een kleine groep voeren de kinderen een filosofisch gesprek. Stel vragen over het onderwerp die aansluiten bij het denkniveau van de kinderen. Stimuleer de kinderen om zelf vragen te bedenken.

Begin met de beleving van de kinderen zelf. Vragen over dit onderwerp kunnen zijn:

- **Mensenvrienden.** Wanneer is iemand je vriend? Wat is een vriend eigenlijk? Wat is gezellig? Kunnen we alleen leven op de wereld? Kun je geluk zien? Waar? Hoe? Welke kleur heeft gezelligheid? Hoe kunnen we geluk of gezelligheid zien? Hoe kun je dat voelen? Ken je andere dingen die je beter kan voelen dan zien? Is het geluk of de gezelligheid er altijd, ook als we ze niet zien en niet voelen? Waar is het geluk of de gezelligheid dan? Woont hij ergens? Is praten ook gezellig?
- **Dierenvrienden.** Kun je een band opbouwen met dieren? Wie heeft thuis een dier als vriendje? Wat doe je met het dier? Hou je ook van het dier?
- **Behoeftes van dieren.** Hebben dieren ook vrienden? Kunnen dieren het ook gezellig hebben? Zouden dieren dat fijn vinden? Is het dier ook wel eens alleen? Hoe vindt een dier dat? Kan het dier ook voor zichzelf zorgen? Mag je een dier alleen in een hok zetten? Kan een dier alleen op de wereld leven? Kan een dier gelukkig zijn? Wie heeft er wel eens konijnen in het wild gezien? Pak de afbeeldingen van konijnen in het wild er weer bij of laat een filmpje zien met konijnen in het wild (YouTube). Benoem nog eens de verschillen tussen konijnen thuis en konijnen in het wild.

Eventueel kun je nog verder ingaan op dierenwelzijn met vragen als: Heeft een dier gevoel? Mag je de oren of de staart van een dier inkorten omdat je dat mooi vindt? Mag je dieren een jasje aandoen? Wat vind je ervan als honden altijd aangeliend zijn?

Blijf doorvragen. Stel vragen om iets te laten verduidelijken of scherper te stellen: Kun je uitleggen wat je bedoelt? Kun je een voorbeeld geven?

Verifiëren of de bedoeling juist begrepen wordt: Denk jij er ook zo over? Heb je ook een voorbeeld?

Peilen naar de redenering en de argumenten achter een bepaalde gedachte: Waarom denk je dat?

Hoe weet je dat? Waarom is dat zo, denk je?

Leren reflecteren op de eigen mening en die van anderen: Wie denkt er anders over? En als het niet zo is, wat dan?

Afsluiting. In de grote groep krijgen de kinderen in een kringgesprek de gelegenheid om hun gedachten onder woorden te brengen met behulp van vragen als:

- Wat hebben we ontdekt?
- Wat weten we nu?
- Wat vinden we goed? En wat niet?

De kinderen maken een tekening van gezelligheid bij dieren. Ze formuleren een natuurspreuk: Wij vinden gezelligheid voor dieren belangrijk, omdat...

Controleer bij de leerlingen of er nog iets belangrijks is wat ze over het hoofd hebben gezien. Besteed hier voldoende aandacht aan.

Nog een beetje een wild konijn

Er zijn meer dan vier miljoen eenzame huisdieren in Nederland. Dat een konijn eenzaam is, kun je zien aan vraatzucht of aan vroegtijdige sterfte. Nog steeds worden konijnen in het wild ouder dan in gevangenschap.

Honden zijn al duizenden jaren gedomesticeerd. Zij hebben zich goed kunnen aanpassen aan het leven naast de mens. Ook voor een hond geldt echter nog steeds dat zijn geluk vergroot wordt als er voldoende aandacht wordt besteed aan zijn sociale behoeftes. Een hond uit zijn eenzaamheid of frustratie door bijvoorbeeld een bank kapot te kauwen.

- Huisdier konijn gedraagt zich nog bijna net als wilde konijnen. Als huisdier doet hij nog veel dingen die wilde konijnen ook doen.

- Konijnen zijn groepsdieren. Als ze de kans krijgen, leven ze het liefst met zijn tweeën of in een groepje.
- Veel konijnen hebben niet genoeg ruimte om te kunnen rennen en huppelen. Als konijnen ouder worden, kunnen ze gaan vechten als ze te weinig ruimte hebben.
- Het goed is als een konijn minimaal één soortgenoot als gezelschap heeft. Je kunt hun welzijn verder vergroten door ze goed speelgoed te geven ('kooiverrijking'). Zorg er ook voor dat ze af en toe uit het hok mogen.

Zie voor meer informatie over konijnen www.dierenwelzijnlessen.nl.

5.3 Regels voor de verzorging van konijnen en honden

Les voor groep 1 en 2, invalshoek beleid en bestuur

context Gezin

thema Huisdieren

doel De leerlingen leren dat er regels nodig zijn om bepaalde waarden veilig te stellen. De leerlingen bedenken regels voor de verzorging van de huisdieren. Ze discussiëren over hoeveel ruimte en hoeveel eten een dier minstens zou moeten krijgen. De leerlingen krijgen zicht op hun handelingsperspectief.

inhoud De Vijf vrijheden voor dierenwelzijn (zie 1.6.1):

- Een dier moet vrij zijn van honger en dorst of onjuiste voeding
- Een dier moet vrij zijn van ongemakken
- Een dier moet vrij zijn van pijn, verwondingen en ziekten
- Een dier moet vrij zijn van angst en kwellingen
- Een dier moet vrij zijn soorteigen gedrag te vertonen

Voornemens van de kinderen voor de verzorging van konijnen. Bijvoorbeeld: Wat moet het konijn eten? Hoeveel ruimte moet het konijn krijgen? Wie gaat het konijn verzorgen. Ze maken met elkaar een zorgrooster.

duur 45 minuten

nodig Konijnen, konijnenhok en konijnenvoedsel; schrijfmateriaal; andere dierenverblijven (vogelhuisje, poezenbak, hondenhok)

Start. Maak in een kleine groep met de kinderen eerst een woordweb over de verzorging van dieren. Vervolgens reageren de kinderen op de stelling: Konijnen moeten vrij in huis kunnen rondlopen.

Gesprek over dierenverblijven. Via gerichte vragen denken de kinderen na over de verzorging van dieren. De Vijf vrijheden voor dierenwelzijn komen daarbij spelenderwijs aan de orde. Bepaal in het gesprek samen met de kinderen of het hok van de konijnen groot genoeg is en of de dieren alleen of samen met een ander dier in het hok zouden moeten wonen. Vergelijk de verschillende dierenverblijven met elkaar. Aan de orde komen vragen als: Wat is het beste voor de konijnen? Wat vinden je ouders het beste?

Afsluiting. Stel samen met de kinderen regels op voor het verzorgen van de dieren en maak een rooster en een takenlijst voor de verzorging van de konijnen. Hoe groot moet het hok zijn? Waarom kan een konijn niet in een vogelhuisje? Wie maakt het hok schoon? Hoe vaak maken we het hok schoon? Wie geeft het dier te eten? Welk voedsel krijgt het dier en hoeveel? Hoe lang mag het dier in het hok blijven en hoe lang mag hij eruit?

Aan het eind van de les reageren de kinderen voor de tweede keer op de stelling: Konijnen moeten vrij in huis kunnen rondlopen.

Hoofdstuk 6

Voorbeeldlessen groep 3 en 4: Dieren om het huis

6.1 Wetenschap	De leerlingen doen kennis op over het onderwerp. Ze leren hoe de vogels zich gedragen in de winter en wat ze nodig hebben.
6.2 Ethiek	De leerlingen filosoferen over de vraag: Hoe kun je zien aan de vogels of ze verwaarloosd zijn. Wanneer mag je vogels bijvoeren en wanneer niet?
6.3 Beleid en bestuur?	De leerlingen maken regels om vogels in de winter te behoeden voor ernstig lijden. (Bijvoorbeeld wanneer je een dierenambulance moet laten komen en wanneer niet.)

6.1 Wat hebben vogels in de winter nodig?

Les voor groep 3 en 4, invalshoek wetenschap

context Thuis

thema Dieren om het huis: vogels in de winter

doel De leerlingen weten hoe vogels zich in de winter gedragen en wat ze dan nodig hebben.

inhoud Hoe leven vogels in hun natuurlijke habitat? Hoe passen ze zich aan de weersomstandigheden aan?

Wat hebben vogels in de winter nodig? Wat eten ze? Hoe drinken ze?

Kunnen de dieren voldoende voor zichzelf zorgen? Welke invloed kan de mens daarop uitoefenen?

duur 45 minuten

nodig Voerplank of voerhuisje; hout en gereedschap om voerplankjes te maken; materiaal voor vetbollen (zaden, rundvet en ijzerdraad), dennenappels en pindakaas; voer voor zaadeters, voer voor insecteneters; afbeeldingen van tuinvogels (mus, vink, groenling, roodborst, koolmees, pimpelmees, lijster, merel)

Start. Er hangt een voerplank of een voerhuisje in de klas. Let erop of de kinderen het zien en er opmerkingen over maken.

Ga op deze spontane reacties in door er opmerkingen over te maken en kijkvragen te stellen.

Kringgesprek. Praat daarna met de kinderen in een kring over de vogels in de winter.

Denk aan vragen als:

- Welke vogels zie je buiten?
- Hoe zien ze eruit?
- Eten alle vogels hetzelfde?
- Hoe kunnen de vogels drinken als het water bevriest?
- Wie zorgt er voor de vogels?

Ga met een klein groepje een of meer voerplanken of voerhuisjes maken. In een gesprek komt aan de orde wat er allemaal in en aan het huisje aan voedsel moet komen.

In een andere groep gaan de kinderen voedsel voor de vogels klaarmaken: vetbollen, dennenappels met pindakaas enzovoort.

Observeren. Zet samen met de groep de voerplanken en het voedsel buiten op een plek die goed vanuit het lokaal te zien is. Bekijk de komende week samen met de kinderen welke vogels er op de voerplanken afkomen, wat ze eten en door welke vogels het meeste gegeten wordt.

Noteren. Hou samen met de kinderen bij welke vogels er op de voerplank komen. De kinderen plakken plaatjes van vogels op.

Maak zelf een overzicht van de vogels met foto's. Turf per dag af of een vogel het huisje heeft bezocht. Zet samen met de kinderen bij elke vogel een afbeelding van het voedsel.

Kennisoverdracht. De kinderen maken een tekening of een collage van de voerplank of het voerhuisje met het voedsel en de vogels die het huisje bezocht hebben. Of laat ze een echt voerhuisje maken met geboetseerde vogels en voedsel erin.

Afsluiting. Praat met de kinderen naar aanleiding van hun werkstukken in een kleine groep.

Voerhuisje.

6.2 Wanneer moet je de dierenambulance bellen? *Les voor groep 3 en 4, invalshoek ethiek*

context thuis

thema Dieren om het huis: vogels in de winter

doel De leerlingen vormen zich een mening en stellen denkvragen.
De leerlingen leren hoe ze begrippen en meningen kunnen doorgronden.
De leerlingen leren omgaan met dilemma's.

inhoud Dilemma's over dierenwelzijn, mishandeling, verwaarlozing en zorgplicht of ziekelijk gedrag

duur 20 minuten

nodig Schrijfmateriaal

Werk met een binnen- en een buitenkring. De helft van de groep neemt plaats in de binnenkring, de andere helft in de buitenkring. De kinderen in de binnenkring voeren een filosofisch gesprek over de vraag: Wanneer moeten we de dokter of de dierenambulance bellen. Doe je dat ook voor een vogel in nood?

De kinderen in de buitenkring observeren en onthouden de meest opvallende zaken.

Aanvullende vragen. Hou het gesprek gaande met prikkelende denkvragen.

- Moet je de vogels helpen en hoe? Wanneer wel? Wanneer niet?
- Mag je de vogels helpen? Wanneer moet je de dierenambulance bellen
- Mag je vogels bijvoeren? Wanneer wel? Wanneer niet?

Blijf doorvragen. Stel vragen om iets te laten verduidelijken of scherper te stellen: Kun je uitleggen wat je bedoelt? Kun je een voorbeeld geven?

Verifiëren of de bedoeling juist begrepen wordt: Denk jij er ook zo over? Heb je ook een voorbeeld?

Peilen naar de redenering en de argumenten achter een bepaalde gedachte: Waarom denk je dat?

Hoe weet je dat? Waarom is dat zo, denk je?

Leren reflecteren op de eigen mening en die van anderen: Wie denkt er anders over? En als het niet zo is, wat dan?

Afsluiting. Bij het nagesprek komen de opvallende zaken aan de orde. Wat hebben we ontdekt? Wat weten we nu?

6.3 Zorgen voor de vogels in de winter

Les voor groep 3 en 4, invalshoek beleid en bestuur

context Thuis

thema Dieren om het huis: vogels in de winter

doel De leerlingen worden zich bewust van de invloed die ze kunnen uitoefenen op het welzijn van de vogels die in de winter in de buurt van de school blijven.

De leerlingen bedenken regels om vogels in de winter te behoeden voor ernstig lijden. Ze leren grenzen te bepalen.

De leerlingen denken na over de vraag: Wanneer moet je een vogel helpen?

De leerlingen denken na over de vraag: Moet de dierenambulance blijven?

inhoud De Vijf vrijheden voor dierenwelzijn (zie 1.6.1):

- Een dier moet vrij zijn van honger en dorst of onjuiste voeding
- Een dier moet vrij zijn van ongemakken
- Een dier moet vrij zijn van pijn, verwondingen en ziekten
- Een dier moet vrij zijn van angst en kwellingen
- Een dier moet vrij zijn soorteigen gedrag te vertonen

duur elke dag 5 minuten gedurende de winterperiode; in kleine groepjes de materialen maken: 30-45 minuten; tekening maken: 20-30 minuten

nodig Hout en gereedschap om voerplankjes te maken; kokosnoot, dennenappels, zaden, pindakaas, rundvet, ijzerdraad en pinda's.

Start. Laat de kinderen reageren op de stelling: Vogels bijvoeren in de winter is slecht voor hen. Is dat waar of niet waar?

Bespreek met de groep vragen als:

- Wat hebben vogels nodig om zich prettig te voelen?
- Wanneer moet je vogels helpen?
- Moeten we de dierenambulance in stand houden?

Bespreek daarbij de Vijf vrijheden voor dierenwelzijn.

Lijst maken. Wie gaat er voor de vogels zorgen en hoe? In de grote groep een rooster en takenlijst maken. Lijst centraal in de klas ophangen.

Materiaal plaatsen. In vier groepen een voerplank en voedsel voor de vogels maken. Vervolgens voerplank en drinkbak plaatsen. Pinda's rijgen en ophangen. Kokosnoot, vetbollen en dennenappels met pindakaas ophangen.

Afsluiting. Vogels in de winter tekenen bij de voerplank, de drinkbak of het andere voedsel.

De leerlingen reageren nogmaals op de stelling: Vogels bijvoeren in de winter is slecht voor hen.

Hoofdstuk 7

Voorbeeldlessen groep 5 en 6: Productiedieren en dierproducten

7.1 Wetenschap	De leerlingen doen kennis op over de natuurlijke leefwijze van kippen. Ze leren hoe kippen zich gedragen in hun natuurlijke omgeving en wat ze nodig hebben in een kunstmatige situatie. Ze kijken naar kuikens, hanen, hennen en eieren.
7.2 Ethiek	De leerlingen filosoferen over de vraag: Wat is het verschil tussen de natuurlijke leefomgeving en de kunstmatige. Wanneer hebben de kippen in een ren een goed leven?
7.3 Beleid en bestuur	De leerlingen maken regels voor de kunstmatige leefomgeving van kippen.

7.1 Hennen, hanen en kuikens

Les voor groep 5 en 6, invalshoek wetenschap

context Op de boerderij

thema Productiedieren en dierproducten

doel De leerlingen kennen de sleutelbegrippen van dierenwelzijn.

De leerlingen kunnen enkele kenmerken van hennen, hanen en kuikens noemen.

De leerlingen weten met welk doel kippen gehouden worden en voor welke producten kippen worden gebruikt.

De leerlingen weten hoe kippen zich van nature gedragen en wat hennen, kuikens en hanen nodig hebben als ze door mensen worden gehouden en verzorgd.

De leerlingen weten hoeveel ruimte, bewegingsvrijheid, voedsel en verzorging de dieren nodig hebben.

De leerlingen kunnen vragen stellen over de behoeftes van kippen.

inhoud Van wilde kip naar huiskip, wilde kippen en kippenrassen, zintuigen, behoeftes van kippen, hanen of kuikens.

Zie verder het infoblok over kippen op pag. 77 en 78.

duur 2 x 45 minuten

nodig Natuurschriftjes, schrijfmateriaal; afbeeldingen van kippen, hanen en kuikens; grote vellen voor posters, lijm en schrijfmateriaal.

Zorg voor extra begeleiders bij de excursie!

Start. Maak drie of vier kleine groepen van ongeveer acht leerlingen. De leerlingen gaan onder begeleiding van een volwassene naar een kinderboerderij in de buurt of naar een legkippenbedrijf om naar kippen, hanen of kuikens te kijken.

Vragen die je kunt stellen:

- Zijn dit wilde kippen of huiskippen?
- Welk kippenras is dit?
- Worden de kippen gehouden voor het plezier, voor het vlees of voor de eieren?
- Kunnen de kippen goed zien? Kunnen ze goed horen?
- Hoeveel ruimte hebben de kippen?
- Is er ook een haan?
- Hoeveel eieren leggen de kippen per week?
- Worden er kuikentjes uitgebreed?

Je kunt eventueel een werkblad met deze vragen maken om de kinderen tijdens de excursie te laten invullen.

Kennismaken. In een kringgesprek wisselt de groep informatie uit. Voeg de informatie toe waar de kinderen zelf niet achter zijn gekomen.

Onderzoeken. De leerlingen krijgen een aantal gerichte vragen over behoeften van kippen, hanen of kuikens. Ze kunnen de vragen twee aan twee beantwoorden. Voor de informatie over kippen, hanen en kuikens zouden ze ook kunnen gebruikmaken van www.dierenwelzijnslessen.nl.

Verwoorden en opschrijven. Laat de leerlingen verwoorden wat ze gevonden hebben over de behoeften van de kippen, hanen en kuikens. In een natuurschrift kunnen ze persoonlijke aantekeningen of een verslag maken in beeld en tekst.

Kennisoverdracht. De leerlingen maken in een klein groepje een informatieposter over de eigenschappen en behoeften van kippen, hanen of kuikens.

Afsluiting. De leerlingen presenteren hun posters aan de groep. Begeleid het leergesprek bij de posters met prikkelende vragen.

7.2 Diervriendelijke kippenrennen

Les voor groep 5 en 6, invalshoek ethiek

context Op de boerderij

thema Productiedieren en dierproducten

doel De leerlingen denken na over vragen rondom het fokken van dieren en bedenken zelf ook vragen.

De leerlingen vormen zich een mening over de huisvesting van kippen in relatie tot hun behoeften en worden zich bewust van de invloed die ze zelf uit kunnen oefenen op het welzijn van dieren, met name op de huisvesting van kippen, hanen en kuikens.

inhoud Wat betekent het gebruiksdoel van een dier voor de behandeling?

Waarom botsen economie en dierenwelzijn soms? Wat is de invloed van de welvaart op het dierenwelzijn?

Wat vinden de kwekers zelf? Wat vinden dierenbeschermingsorganisaties en actiegroepen? Dilemma's en meningen over dierenwelzijn; in dit geval kippen.

Zie verder het infoblok over kippen op pag. 77 en 78.

duur 45 minuten

nodig Grote vellen papier en natuurtijdschriften om een poster mee te maken; afbeeldingen downloaden van internet

Start. Laat een filmpje zien over het houden van kippen. Zo is er op YouTube een bruikbaar filmpje te zien over een welzijnsvriendelijke kippenstal, het Rondeel in Barneveld.

Laat de kinderen naar aanleiding van een foto van een kippenren eerst zelf nadenken over de vraag: Hoe natuurlijk is de situatie op de foto voor de kippen?

Filosofisch gesprek. (Zie basisregels 4.1.2) Voer een filosofisch gesprek met de kinderen over het houden van kippen. Wat is de invloed van de mens op het natuurlijk gedrag van kippen? Stimuleer de kinderen zoveel mogelijk met hun eigen standpunt te komen. Stel jezelf terughoudend op.

Volg het gesprek en schrijf de belangrijkste zaken op in de woorden van de kinderen, zodat je die kunt parafraseren.

Verhelderende vragen die je tijdens het gesprek kunt stellen:

- Wat is jouw ervaring?
- Wat is jouw mening?
- Kun je een voorbeeld geven?
- Waarom denk je dat?
- Heb je daar een bepaald gevoel bij?
- Hoe ben je op deze gedachte gekomen?
- Snap je wat hij of zij bedoelt?
- Vind je dat zelf belangrijk? Waarom?
- Vind je dat we er iets aan moeten doen? Waarom?
- Is er iemand die er anders over denkt?

Afronding. De leerlingen reageren opnieuw op de vraag: Hoe natuurlijk is de situatie op de foto voor de kippen?

7.3 Keurmerken en regels voor kipproducten

Les voor groep 5 en 6, invalshoek beleid en bestuur

context In de winkel

thema Dierproducten

doel De leerlingen kunnen de Vijf vrijheden voor dierenwelzijn toepassen bij het opstellen van regels voor dierenwelzijn.

De leerlingen maken kennis met de wet- en regelgeving rondom de kip.

De leerlingen weten dat het koopgedrag van hun ouders van invloed is op het houden van kippen.

De leerlingen herkennen de verschillende keurmerken voor dierproducten in de winkel.

inhoud De Vijf vrijheden voor dierenwelzijn (zie 1.6.1):

- Een dier moet vrij zijn van honger en dorst of onjuiste voeding
- Een dier moet vrij zijn van ongemakken
- Een dier moet vrij zijn van pijn, verwondingen en ziekten
- Een dier moet vrij zijn van angst en kwellingen
- Een dier moet vrij zijn soorteigen gedrag te vertonen

Wetten en regels voor het houden van kippen.

Relatie dierenwelzijn en de prijs van de dierproducten: Meer ruimte voor de kippen betekent dat de kippenboer minder kippen kan houden in een stal en dat hij dan minder eieren kan verkopen. Om toch evenveel geld te verdienen worden de eieren duurder.

duur Dagdeel

nodig Digitale camera, digibord, schoolbord; collage of documentatiewand van actuele krantenartikelen over kipproducten en hun werkstukken; groot vel papier waarop de stellingen van de kinderen worden genoteerd; recepten met kip, alle benodigdheden en ingrediënten voor het recept; borden en bestek.

Zorg voor extra begeleiders bij de excursie!

Start. Maak samen met de leerlingen een schema met de kipproducten die de leerlingen kennen. Inventariseer in de klas hoe vaak deze producten thuis geconsumeerd worden.

Stel eventueel met de leerlingen een vragenlijst op voor de ouders, die de leerlingen de volgende dag weer mee terug nemen.

Bezoek supermarkt. In drie of vier groepjes van maximaal acht 8 leerlingen brengen de leerlingen onder begeleiding van een begeleider een bezoek aan een supermarkt.

De leerlingen maken met elkaar zoveel mogelijk foto's van kipproducten van de kip, Denk aan kip in het versvak, diepvriesproducten, snacks, vleeswaren, soepen, bouillon, salades, eieren, advocaat, diervoeding (ook diepvries), veren en dons.

Op school gaan de leerlingen de gefotografeerde producten met elkaar vergelijken. Stimuleer de kinderen om heel gericht te kijken. Stel vragen als:

- Hoe is het product verpakt?
- Lijkt het nog op een kip?
- Ziet het er lekker uit?
- Heeft het product een keurmerk?
- Waar liggen de kipproducten in de supermarkt?
- Zijn er ook aanbiedingen met kip?

Koken kipgerecht. Koop enkele kipproducten, bijvoorbeeld een hele kip, een doos eieren en een pakje kippenvleugels. De leerlingen gaan in kleine groepjes een recept voor een kipgerecht zoeken. Ze gaan met elkaar dat gerecht bereiden.

Als leerkracht ondersteun je de groepjes door als vraagbaak te dienen en te helpen. Er zijn meer begeleiders nodig om de klas te kunnen laten koken.

De leerlingen thuis laten koken en het gerecht mee naar school nemen is overigens een goed alternatief.

De leerlingen presenteren hun gerechten en alle klasgenoten mogen proeven.

De smaak van de kipproducten krijgt een cijfer. Welk kipproduct vinden ze het lekkerst. Welk groepje heeft gewonnen?

Rekenvaardigheid. Bij deze activiteiten kan ook de rekenvaardigheid aan bod komen.

In de supermarkt noteren de leerlingen wat de verschillende producten kosten en vergelijken de prijzen met elkaar. Scharrelkip en eco-vlees zijn duurder dan 'gewone' kip. Waar kiezen ze voor: voor kwantiteit of kwaliteit?

Hoeveel eiwitproducten heeft een mens nodig per dag? Laat de leerlingen uitrekenen hoeveel eiwitten in verschillende kipproducten zitten. Gebruik hierbij een voedingsmiddelentabel of de informatie op de etiketten.

Komt het gevonden aantal tegemoet aan de dagelijkse hoeveelheid eiwitten die een mens nodig heeft?

Ook het afwegen van de hoeveelheden bij het koken doet een beroep op de rekenvaardigheid van de kinderen.

Afsluiting. In een gesprek wisselen de leerlingen de ervaringen en informatie uit. Met gerichte en prikkelende vragen kun je de leerlingen zelf laten bepalen hoe ze in de toekomst om zullen gaan met het eten van kip en ander vlees.

Je kunt leerlingen stelling laten nemen door aan te geven wat ze wel en niet goed vinden en of de keurmerken invloed hebben op het koopgedrag of niet.

De leerlingen verzorgen een collage of documentatiewand voor de ouders.

Van wilde kip naar huiskip

Onze kippen zijn ontstaan uit wilde kippenrassen. Zo'n achtduizend jaar geleden hebben boeren wilde kippen gevangen om op hun boerderij te houden. Steeds kozen ze met welke kippen ze verder wilden en met welke niet. Hierdoor veranderden de kippen. Er waren bijvoorbeeld mensen die kippen kozen met een mooie kleur of dieren die meer eieren konden leggen. Omdat mensen op verschillende plekken op de wereld andere eigenschappen van kippen belangrijk vonden, ontstonden over de hele wereld verschillende kippenrassen.

Kippenrassen

De duizenden kippenrassen die wij tegenwoordig kennen, zijn ontstaan uit vier rassen wilde kippen:

- Bankivahoen (*Gallus bankiva*)
- Ceylonese hoen (*Gallus lafayetti*)
- Sonnerathoen (*Gallus sonneratii*)
- Vorkstaarhoen (*Gallus varius*)

Bankivahoen.

Het Bankivahoen uit Zuidoost-Azië is het belangrijkste kippenras dat we in onze eigen kippen nog terugzien. De vier kippenrassen komen nog steeds in het wild voor. Ook zijn ze te vinden in dierentuinen, op kinderboerderijen en bij hobbykippenhouders.

De meeste rassen zijn gefokt door die dieren te kiezen die bijvoorbeeld mooie veren hebben of veel eieren kunnen leggen. Zo zijn er legrassen en vleesrassen ontstaan voor de productie en rassen sierkippen voor de hobby. Een vleesras is vooral gekozen op een snelle

groei en het maken van veel vlees. Rassen legkippen kiest men vooral gekozen vanwege het leggen van veel eieren van een bepaalde grootte.

Zintuigen

Kippen gebruiken vooral hun ogen en hun gevoel om hun omgeving te verkennen. Ze kunnen veel beter zien dan wij, maar ze kunnen niet zo goed horen. Met hun ogen en hun getok kunnen kippen met soortgenoten 'praten'. Zo kunnen ze elkaar waarschuwen als er gevaar dreigt en weten ze hoe andere kippen zich voelen. Kippen leven namelijk in groepen. Zo kunnen ze de andere kippen van hun groep beschermen.

Behoeften

Kippen moeten bepaalde dingen kunnen doen om zich goed te voelen. De belangrijkste behoeften van kippen zijn:

- Goed samengesteld kippenvoer en vers drinkwater zijn belangrijk voor een goede gezondheid
- Kippen rusten het liefst op een veilige hoogte, bijvoorbeeld in een boom. Een zitstok is een goede vervanging van een boom. Kuikens hebben nog geen zitstok nodig
- Als kippen genoeg ruimte hebben, kunnen ze lopen, scharrelen en met de vleugels klapperen. Hierdoor ontwikkelen ze sterke en gezonde botten en spieren
- Kippen moeten op de juiste manier groeien, zodat het lichaam tijdens de groei in evenwicht blijft. Vleeskuikens moeten soms zo snel groeien dat hun poten het niet bij kunnen houden. Uiteindelijk kunnen de dieren niet meer staan
- Dankzij strooisel op de ondergrond (stro, snijmaïs of zand) zullen kippen gaan scharrelen en proberen tussen het strooisel eten te vinden. In het strooisel kunnen ze een stofbad nemen om hun verenpak schoon te houden. Het zoeken in het strooisel zorgt bovendien voor de nodige afleiding, zodat ze minder naar elkaar pikken
- Kippen hebben een geschikte, rustige en droge nestplaats nodig om eieren te leggen

- Voor kippen is het kunnen ontdekken en verkennen van hun omgeving belangrijk om ze geestelijk te blijven stimuleren. Als kippen geen nest kunnen vinden, kunnen ze gestrest raken. Op de lange termijn gaat dit over in een soort ijsberen
- Voldoende ruimte is voor kippen belangrijk om andere kippen uit de weg te kunnen gaan, om genoeg beweging te krijgen en andere natuurlijke gedragingen te kunnen vertonen
- Kippen zijn sociale dieren, ze moeten soortgenoten in de buurt hebben. Hun aanwezigheid zorgt voor kippen die lekker in hun vel zitten
- De stal moet voor scharrelkippen een temperatuur hebben van 18 tot 22 °C en voor kippen in kooien ongeveer 24 °C.
- Kippen hebben veel licht nodig om goed te kunnen zien. Als ze echter een ei gaan leggen, zitten ze liever op een schemerig plekje op. Ook moet het 's avonds donker worden in de stal, zodat de dieren kunnen gaan rusten
- Het mag voor de kippen niet te benauwd zijn. De stal moet goed geventileerd kunnen worden om voldoende frisse lucht binnen te krijgen en de warme, vochtige lucht met afvalstoffen te kunnen afvoeren

Ontwikkelingen legsector

Tot circa 1950 werden in Nederland bijna alle legkippen buiten gehouden. Alleen 's nachts gingen ze naar binnen. In de jaren vijftig begonnen kippenhouders hun legkippen in grote schuren te houden. Aanvankelijk leefden de kippen op de grond, waarna het zogeheten kooisysteem ontwikkeld werd, ook wel legbatterijen genoemd.

Vanaf 1990 begonnen mensen zich zorgen te maken over het welzijn van kippen in legbatterijen. Sindsdien zijn er steeds meer bedrijven gekomen die hun kippen weer op de grond gingen houden of ze zelfs een stuk wei gaven om overdag vrij rond te scharrelen. Er zijn tegenwoordig vier verschillende stallen in gebruik voor de legsector:

- kooistallen en zogeheten verrijkte kooistallen (47%)
- scharrelhuisvesting (34%)
- vrije uitloophuisvesting (17%)
- biologische huisvesting (2%)

Ontwikkelingen vleessector

In deze sector worden kippen gehouden voor het vlees. Er zijn drie soorten huisvestingsvormen:

- gangbare vleeskuikenstallen
- scharrelvleeskuikenstallen
- biologische vleeskuikenstallen

Zie voor meer informatie over kippen www.dierenwelzijnlessen.nl.

Hoofdstuk 8

Voorbeeldlessen groep 7 en 8: Dieren in het wild

8.1 Wetenschap	De leerlingen doen kennis op over hoe dieren van nature samenleven. Ze vergelijken de natuurlijke situatie met een kunstmatige situatie.
8.2 Ethiek	De leerlingen filosoferen over de vraag: Hoe kunnen dieren in het wild het beste samenleven? Mag je dieren in het wild een natuurlijke dood laten sterven of niet?
8.3 Beleid en bestuur	De leerlingen stellen regels op voor het omgaan met dieren in het wild.

8.1 Schotse hooglanders

Les voor groep 7 en 8, invalshoek wetenschap

context Een natuurgebied en een boerderij met loopstallen

thema Leefgemeenschappen: dieren in een natuurgebied of op de boerderij

doel De leerlingen weten hoe de dieren van nature samenleven. Ze vergelijken dat met de situatie in Nederlandse natuurgebieden. Ze denken na over de overeenkomsten en verschillen.

inhoud Verschillende organismen vormen samen een levensgemeenschap. Leven in sociaal verband verhoogt de levenskansen van sommige diersoorten.

Hoe worden dieren gehouden door mensen en welke gevolgen heeft dat? Aanpassing van dieren aan hun omgeving. Gevolgen van kunstmatige selectie.

Mensen beheren dieren met een bepaald doel.

Voortplanting van dieren.

De Vijf vrijheden voor dierenwelzijn (zie 1.6.1):

- Een dier moet vrij zijn van honger en dorst of onjuiste voeding
- Een dier moet vrij zijn van ongemakken
- Een dier moet vrij zijn van pijn, verwondingen en ziekten
- Een dier moet vrij zijn van angst en kwellingen
- Een dier moet vrij zijn soorteigen gedrag te vertonen

Eventueel: Hoe slim zijn dieren? Welke emoties komen voor bij dieren? Hoe meet en monitor je dierenwelzijn?

duur Dagdeel

nodig YouTube-filmpjes over Schotse hooglanders in een Nederlands natuurgebied en melkkoeien in een loopstal, schrijfmateriaal

Zorg voor extra begeleiders bij de excursie!

Start. De groep maakt een excursie naar een natuurgebied in de buurt onder begeleiding van een boswachter. De leerlingen inventariseren welke dieren van nature in het natuurgebied leven en welke dieren er geplaatst zijn om te helpen bij het natuurbeheer.

Schotse hooglanders.

Leergesprek. Laat in de klas filmpjes zien over Schotse hooglanders in een Nederlands natuurgebied en melkkoeien in een loopstal. Je vindt ze volop op YouTube.

Laat de leerlingen vervolgens het leven van de runderen in het wild vergelijken met dat van koeien op een boerderij.

Zorg ervoor dat het gesprek met prikkelende denkvragen geleid wordt naar het leven van dieren in een sociaal verband.

Afsluiting. De leerlingen maken twee natuurgetrouwe tekeningen: een Schotse hooglander in zijn natuurlijke omgeving en een koe in een loopstal.

8.2 Dieren moeten op de boerderij kunnen samenleven als in de natuur

Les voor groep 7 en 8, invalshoek ethiek

- context** Een natuurgebied en een boerderij met loopstallen
- thema** Leefgemeenschappen: dieren in het wild of op de boerderij
- doel** De leerlingen denken na over de dilemma's van dierenwelzijn en vormen zich een persoonlijke mening.
- inhoud** Dilemma's rondom dierenwelzijn. Wat betekent het gebruiksdoel voor de behandeling? Wanneer hebben dieren een goed leven? Mag je dieren die in de natuur samenleven, op een boerderij van elkaar scheiden? Waarom botsen milieu en dierenwelzijn soms? Effect van eigen handelen op dierenwelzijn.
- duur** 30 minuten
- nodig** YouTube-filmpjes over melkkoeien in een loopstal; schrijfmaterialen

Start. Belangrijk is om uit te leggen waarom we dieren scheiden op de boerderij: om de dieren bij elkaar te zetten waarvan wij willen dat er nakomelingen komen. Zo zorgen we ervoor dat er weer nieuwe dieren geboren worden die bijvoorbeeld veel melk geven (koe, geit) of hard groeien (varken) zodat we er veel vlees of melk van krijgen. Dat heet fokkerij.

Als we de dieren zelf laten kiezen, levert dat minder vlees en melk op. Ook kunnen we zorgen dat bepaalde ziektes of afwijkingen niet worden doorgegeven van ouders op jonge dieren door bepaalde dieren niet te laten voortplanten. De belangrijkste reden blijft echter natuurlijk de opbrengst.

Filosofisch gesprek. (Zie basisregels 4.1.2) Voer een filosofisch gesprek over de stelling: Dieren moeten in gevangenschap net zo kunnen samenleven als in de (wilde) natuur. Dat wil zeggen een kudde met koeien, een stier en kalveren.

Een volgende vraag zou kunnen zijn: Zijn dekstallen wel of niet goed?

Stimuleer de kinderen zoveel mogelijk hun eigen standpunt. Stel jezelf terughoudend op.

Volg het gesprek en schrijf de belangrijkste zaken op in de woorden van de kinderen, zodat je die kunt parafraseren.

8.3 Regels voor het houden van runderen

Les voor groep 7 en 8, invalshoek beleid en bestuur

- context** Een boerderij met loopstallen
- thema** Leefgemeenschappen: dieren in het wild of op de boerderij
- doel** De leerlingen kunnen de regels voor de ruimte van runderen in loopstallen kritisch bekijken. Ze kunnen zelf regels opstellen vanuit een bepaald perspectief. De leerlingen zijn zich bewust hoe ze invloed uit kunnen oefenen op dierenwelzijn, dus dat dieren kundig en met respect behandeld worden.
- inhoud** De regels die er zijn voor het houden van runderen. Over de hoeveelheid ruimte en bewegingsvrijheid zijn al afspraken gemaakt. Voor beter voer, meer daglicht en stro op de vloer zijn nog geen afspraken gemaakt. Zelf regels opstellen vanuit een bepaald perspectief (boeren, gemeente, winkeliers, consument) in het kader van burgerschapskunde. *Zie verder het infoblok over koeien op pag. 83 en 84.*
- duur** Dagdeel
- nodig** YouTube-filmpje over melkkoeien in een loopstal; opdrachtenkaarten

Start. Laat in de klas filmpjes zien over het leven van melkkoeien in een loopstal en het werk van een biologische boer. Je vindt ze op YouTube.

Rollenspel. De leerlingen gaan aan de slag met het opstellen van regels vanuit een bepaald perspectief. De klas wordt in vier groepen van maximaal acht leerlingen verdeeld:

- Groep 1: de boeren
- Groep 2: de gemeente
- Groep 3: de winkeliers
- Groep 4: de consumenten

In een rollenspel met een vertegenwoordiger uit iedere groep wordt een situatie uit de praktijk besproken. De standpunten en regels worden vanuit de verschillende perspectieven en belangen naar voren gebracht.

De leerlingen hebben informatie gekregen over de natuurlijke situatie en het natuurlijke gedrag van runderen in les 8.1 (vakgebied wetenschap). Ze vergelijken de natuurlijke situaties met de situatie van stieren en koeien in loopstallen. De conclusie daarvan leidt tot regels vanuit een bepaald perspectief.

Laat de leerlingen in groepjes diervriendelijke regels opstellen voor bewegingsvrijheid, voer, daglicht en huisvesting voor kalveren.

Afsluiting. De leerkracht brengt met de klas een bezoek aan een biologische boerderij. (Of laat een filmpje zien met een gesprek met een biologische boer.)

De regels die de leerlingen met elkaar vanuit een bepaald perspectief opgesteld hebben, worden aan de film getoetst.

Begeleid het gesprek door prikkelende vragen te stellen en vooral door dóór te vragen.

Koeien op stal

Koeien moeten in een goede stal staan, een stal waarin ze zich zullen thuisvoelen. Nederlandse veeboeren moeten zich aan bepaalde regels houden voor de huisvesting van hun koeien. Als de boer zich aan deze regels houdt, kan hij een goede stal bouwen waar koeien zich kunnen gedragen zoals zij dat zelf willen.

Wetten en regels voor koeien gaan over de volgende onderwerpen:

- Hoe moet de stal eruit zien?
- Wat moeten kalveren, vleeskoeien en melkkoeien eten?
- Mag je kalveren antibiotica geven?
- Zijn er keurmerken als je je aan de regels houdt?

Wetten en regels voor vleeskalveren

Voor het houden van vleeskalveren voor kalfsvlees zijn regels gemaakt. De regels zeggen bijvoorbeeld wat voor eten kalveren moeten hebben en hoeveel ruimte ze nodig hebben. Alle regels over het houden van kalveren worden samen het Kalverenbesluit genoemd. De regels gelden voor heel Europa.

Hoe moet de stal eruit zien? Het Kalverenbesluit zegt dat kalveren van acht weken en ouder niet alleen in een hok mogen staan. In de eerste weken na de geboorte wordt het kalf in een apart hok gehouden. Dit

wordt een kalverenbox genoemd. Hierin zitten ze alleen, zodat ze niet ziek worden van andere kalveren of oudere koeien.

In een stal waar kalveren samen worden gehouden, moeten de dieren genoeg ruimte hebben. Ze zitten in een groep van vijf tot zeven dieren. In het Kalverenbesluit staat dat elk kalf 1,8 vierkante meter aan ruimte moet hebben. Dit wil zeggen dat er voor zeven kalveren een hok moet zijn dat minstens 12,6 vierkante meter groot is.

Verder moet de stal goede ventilatie hebben en mag de lucht niet stoffig zijn.

Wat moet een kalf eten? Er zijn twee soorten kalfsvlees. Het eten dat een kalf krijgt, bepaalt het soort vlees dat hij levert:

- Blank kalfsvlees wordt gemaakt van kalveren die relatief veel melk en weinig ruwvoer krijgen verstrekt. Het vlees blijft dan wittig van kleur
- Rosé kalfsvlees is van kalveren die een ruime hoeveelheid ruwvoer (snijmaïs, stro) eten

Mag je kalveren antibiotica geven? Bacteriën kunnen kalveren ziek maken. Om te voorkomen dat ze ziek worden, kun je ze inenten met een stofje dat de bacteriën doodt. Dergelijke stoffen worden antibiotica genoemd.

Sommige soorten bacteriën raken zo gewend aan

antibiotica dat ze er niet meer dood van gaan. De vleeskalverenboerderij moet het gebruik van antibiotica opschrijven en bijhouden, zodat er niet teveel gebruikt wordt.

Wetten en regels voor vleeskoeien

Vleeskoeien worden gehouden voor het vlees.

Vleeskoeien groeien snel. Omdat ze zo snel groeien, kunnen ze problemen krijgen met hun gewicht en last krijgen van hun poten. Hierdoor gaan ze vaak liggen. Het is belangrijk dat een vleeskoe zich goed voelt in haar stal.

Hoe moet de stal eruit zien? Vleeskoeien zijn zwaar en groot. Ze moeten voldoende plaats hebben. Boeren moeten ervoor zorgen dat er niet teveel koeien op stal staan. Een jonge vleeskoe van 100 kilogram moet een ruimte voor zichzelf hebben van 1,5 vierkante meter. Wanneer de koe groter en zwaarder wordt, heeft ze meer plaats nodig. Voor een vleeskoe van 200 kilogram moet 2,5 vierkante meter oppervlak hebben en een vleeskoe van 350 kilogram 4,5 vierkante meter hebben. Wanneer een vleeskoe groter en zwaarder wordt dan 350 kilogram, moet ze meer dan 5 vierkante meter hebben. De bodem van een vleeskoeienstal moet zacht zijn om wondjes bij de koeien te voorkomen.

Wat moet een vleeskoe eten? Een vleeskoe leeft ongeveer twee jaar. In deze twee jaar moeten de koeien zo'n 650 kilogram gaan wegen. Op het moment dat de vleeskalveren geboren worden, wegen ze ongeveer 40 kilogram. Om zoveel aan te komen krijgen ze voer waar ze veel spieren van gaan aanmaken en heel snel groot worden.

Vleeskoeien worden twee keer per dag gevoerd. Ze krijgen een hoeveelheid die precies goed is voor een gezonde groei. Ook de smaak van het vlees wordt bepaald door het eten dat de koe krijgt. Ze krijgen bijvoorbeeld snijmaïs, restjes uit de aardappelfabriek, brokken en hooi. In dit eten zitten veel eiwitten die zorgen voor goede aanmaak van vlees.

Wetten en regels voor melkkoeien

Melkkoeien worden gehouden voor hun melk. Ze kunnen pas melk geven als ze een kalf gekregen hebben. Melkkoeien moeten voldoende goed voer

krijgen, veel fris water en een prettige plek om te liggen. Om ervoor te zorgen dat de koeien het goed hebben, moeten de boeren zich aan een aantal regels houden.

Hoe moet de stal eruit zien? Melkkoeien zijn niet zo groot als vleeskoeien, maar ze hebben toch ook flink wat ruimte nodig om te kunnen rondlopen. Melkkoeien moeten elk minstens zes vierkante meter ruimte hebben. Verder moet er altijd water en voer zijn, zodat ze geen honger en dorst krijgen.

Koeien moeten een aantal uur per dag liggen om te rusten en te herkauwen. Melkkoeien hebben hiervoor een soort ligbedden in de stal, de ligboxen. De ligboxen hebben een afgesproken maat van 115 x 260 cm, ofwel de grootte van een 'twijfelaar'.

Wat moet een melkkoe eten? Wanneer een koe drachtig is, gaat ze meer eten, zodat het kalf in de buik goed kan groeien. Omdat de koe voor twee moet eten, krijgt ze ander voer.

Zodra het kalf geboren is, gaat de koe melk geven. Op dat moment krijgt ze ander voer. Ook gaat ze heel veel drinken.

Als een koe niet drachtig is of melk hoeft te geven, noemen de boeren dat een droogstaande koe. Deze koeien hebben niet zoveel energie nodig, dus krijgen ze voer met weinig energie. Melkkoeien eten vooral snijmaïs, stro, hooi en brokken. Snijmaïs, stro en hooi worden ook wel ruwvoer genoemd.

Keurmerken voor boerderijen

Boerderijen die zich aan alle regels houden, krijgen een sticker met het IKB-keurmerk. Elk jaar worden deze bedrijven gecontroleerd. Zo wordt er steeds weer gekeken of een boerderij het IKB-keurmerk mag houden.

*Zie voor meer informatie over koeien
www.dierenwelzijnslessen.nl.*

Hoofdstuk 9

Voorbeeldlessen onderbouw vmbo: Huisdier hond

9.1 Wetenschap	De leerlingen doen kennis op over aanpassingen van honden als huisdier. Ze vergelijken de kenmerken van een hond met de kenmerken van een wolf.
9.2 Ethiek	De leerlingen filosoferen over de vraagstelling: Krappe hondenkleding is gevaarlijk. Het is niet goed voor het welzijn van het dier. Een ander gespreksonderwerp is: Als je niet elke dag voor je hond kookt, heeft jouw viervoeter pas écht een hondenleven.
9.3 Beleid en bestuur	De leerlingen doordenken de consequenties van de bestaande wet- en regelgeving voor dierenwelzijn en maken regels en voornemens voor het houden van honden. Ze bedenken argumenten voor en tegen bepaalde regels.

9.1 Over wilde wolven en beste vrienden

Les voor onderbouw vmbo, invalshoek wetenschap

context Eigenschappen huisdieren

thema Huisdier hond

doel De leerlingen kunnen vaardigheden toepassen om kennis te vergaren. Ze doen kennis op door te observeren, vragen te stellen en onderzoek te doen.

- De leerlingen kunnen de eigenschappen onderzoeken van huisdieren, met name het gedrag van de hond als gezelschapsdier. Ze kunnen deze eigenschappen vergelijken met de eigenschappen van wolven in het wild
- De leerlingen weten hoe de communicatie tussen honden onderling en met mensen verloopt
- De leerlingen kennen de eigenschappen van de verschillende lichaamsdelen van een hond en kunnen deze benoemen en aanwijzen
- De leerlingen kunnen enkele zintuigen van honden vergelijken met die van mensen. Ze weten welke zintuigen het best ontwikkeld zijn bij een hond
- De leerlingen weten hoe de hond gedomesticeerd is. Ze herkennen samenhangen en wisselwerkingen

inhoud Eigenschappen en gedragingen van honden en wolven.

Het houden van honden en hun verzorging.

De betekenis van een hond voor de mens.

Onderzoeksvaardigheden.

duur Totaal één blokkuur c.q. 100 minuten op school: start en introductie 30 minuten, onderzoek en groepswork 40 minuten, afronding met presentaties 30 minuten (5 minuten per groep)
Eventueel aangevuld met één dagdeel huiswerk.

nodig Naslagwerken met informatie over wolven en honden, internet, projectiemogelijkheden.

Wolven in het wild.

Introductie. Vertoon om in de sfeer van het onderwerp te komen voor de hele groep YouTube-filmpjes over honden en wolven (duur ongeveer 5 minuten).

De hoofdvraag is: Wat is het verschil tussen een wolf en een hond?
Schrijf deze vraag op het bord of maak er een grote poster van.

Een prikkelend citaat dat die je eraan kunt toevoegen:

- De wilde hond legde zijn kop in de schoot van de vrouw.
- De vrouw zei: *Zijn naam is niet meer Wilde Hond, maar Beste Vriend.*

Introductie 1. Er komt een echte hond op school, die de leerlingen gaan observeren. Deze les kan heel goed geheel of gedeeltelijk buiten plaatsvinden.

De volgende aspecten komen aan bod:

- Bekijk de hond goed en beschrijf zijn uiterlijk. Benoem de lichaamsdelen
- Bekijk hem goed en beschrijf zijn gedrag
- Hoe communiceert hij?

Luister goed wat de leerlingen al weten en wat ze te weten komen door goed te kijken.

Geef ze extra informatie over eigenschappen, leefpatronen, uiterlijk, verzorging en voedsel, communicatie en eventueel voortplanting.

Kennismaken 1 (plenair). De eigenaar van de hond vertelt over de hond en haar of zijn ervaringen met het dier.

Breng zelf de vergelijking met de wolf in. Denk aan vragen als:

- Wat eten honden? En wat eten wolven?
- Hoe communiceren honden met elkaar? En hoe wolven?
- Wat is het verschil tussen het uiterlijk van een wolf en een hond?
- Zijn honden gevaarlijk? En wolven?

Geef als afsluiting een samenvatting waarin de hoofdzaken nog eens de revue passeren.

Kennismaken 2 (in kleine onderzoeksgroepen). Elke groep kiest een hondenras. Denk aan Duitse herder, teckel, bordercollie, Labrador, Jack Russell enzovoort. De groep verzamelt via documentatiemateriaal en op internet informatie over de eigenschappen van 'hun' hond en die van wolven.

De groepen maken elk een informatieposter met de uitkomsten van het onderzoek.

Afronding. Elke groep presenteert het eigen onderzoek. Rond deze presentatie af door aan te geven wat de betekenis van een hond is voor een mens.

Maak daarbij bijvoorbeeld gebruik van aardige citaten waar de leerlingen op kunnen reageren. Denk aan:

- Door te kwispelen kan een hond meer gevoelens uitdrukken dan de meeste mensen in urenlange gesprekken (Louis Armstrong)
- Geef de mens een hond en zijn ziel wordt gezond (Hildegard von Bingen)
- Hoe meer je de mensen leert kennen, hoe meer je honden waardeert (William Penn)

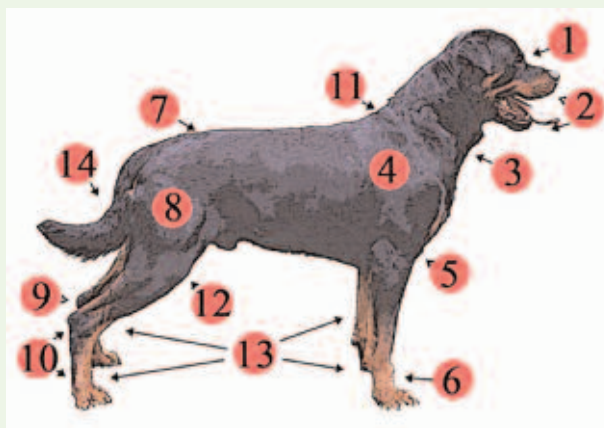

Moeder met pups.

Huiswerk. Breng alleen of als groepje een bezoek aan een hondenclub, een dierenasiel of een trimsalon. Bereid een interview voor over de kenmerken van honden. Werk het interview in een verslag uit en maak een presentatie voor je eigen groep.

De anatomie van de hond

- 1 stop (overgang tussen hersenschedel en snuit)
- 2 snuit (of voorsnuit)
- 3 keel
- 4 schouder
- 5 elleboog
- 6 pols
- 7 kroep (of kruis)
- 8 dij
- 9 spronggewricht (of hak)
- 10 middenvoet
- 11 schoft (het hoogste punt van de schouder)
- 12 kniegewricht
- 13 poten
- 14 staart

9.2 Kleren maken de hond

Les voor onderbouw vmbo, invalshoek ethiek

context Eigenschappen huisdieren

thema Huisdier hond

doel De leerlingen kunnen een onderwerp filosofisch benaderen.
De leerlingen kunnen zich een waardeoordeel vormen over de invloed van de mens op het dier en kunnen een standpunt innemen.
De leerlingen kunnen een eenvoudig onderzoek uitvoeren.

inhoud Nadenken over de kwaliteit van leven.
Omgaan met verschillen en voorzien in behoeftes.

duur 50 minuten

nodig Internet, digibord; schrijfmateriaal

Filosofisch gesprek. (Zie basisregels 4.1.2) Voer een filosofisch gesprek met de leerlingen over de kleren voor de hond.

Een stelling kan zijn: Krappe hondenkleding is gevaarlijk. Het is niet goed voor het welzijn van het dier.

Zie verder het infoblok.

Zorg ervoor dat iedereen aan bod komt. Er zijn geen goede of foute antwoorden. Het gaat om persoonlijke standpunten.

Een andere bruikbare filosofische vraag voor deze les is: Als je niet elke dag voor je hond kookt, heeft jouw viervoeter pas écht een hondenleven

Geef hier een introductie op dit onderwerp door een aantal recepten of een filmpje over dit onderwerp te laten zien.

Recepten als 'Vlekkies verwenkost', 'Sloebers smulrecept', 'Voor de slanke lijn', 'Weg met de winderigheid' en 'Koekjes voor mooie tanden' vind je in *Beestachtig lekker - Bakken en koken voor je hond* van Ingeborg Pils (2007). Honden eten al lang niet meer alleen vlees, zoals de wolven doen. Van al deze recepten zouden wij mensen ook smullen...

Blijf doorvragen. Stel vragen om iets te laten verduidelijken of scherper te stellen: Kun je uitleggen wat je bedoelt? Kun je een voorbeeld geven?

Verifiëren of de bedoeling juist begrepen wordt: Denk jij er ook zo over? Heb je ook een voorbeeld?

Peilen naar de redenering en de argumenten achter een bepaalde gedachte: Waarom denk je dat?

Hoe weet je dat? Waarom is dat zo, denk je?

Leren reflecteren op de eigen mening en die van anderen: Wie denkt er anders over? En als het niet zo is, wat dan?

Afsluiting. Bij het nagesprek komen de opvallende zaken aan de orde. Wat hebben we ontdekt? Wat weten we nu?

Wat zijn voor jouw nieuwe gezichtspunten? Is er een groot verschil tussen jouw standpunt en dat van de anderen?

Als er tijd over is, kun je afsluiten met een YouTube-filmpje (Grappige hondenvilmpjes, Hondenbloopers) en leerlingen daar spontaan op laten reageren.

Britse dierenbescherming wil optreden tegen hondenkleding

Krappe hondenkleding is gevaarlijk en het is zeker niet goed voor het dierenwelzijn, aldus de Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals, ofwel de Britse dierenbescherming. De RSPCA wil stappen ondernemen tegen baasjes die hun huisdieren aankleden in te krappe kleding als laarsjes, broeken en truitjes. De dierenbescherming dreigt zelfs met juridische stappen. Een woordvoerder van de RSPCA wijst de hondeneigenaren in The Daily Mail op de afspraken die in 2007 zijn gemaakt ter bevordering van het dierenwelzijn. Daarin staat dat aan alle behoeften van huisdieren moet worden voldaan. Een van die behoeften is dat dieren zich normaal kunnen uiten. En met te kleine kleren lukt dat zeker niet, vindt de RSPCA.

9.3 Een debat over regels voor honden en hun baasjes

Les voor onderbouw vmbo, invalshoek beleid en bestuur

context Eigenschappen huisdieren

thema Huisdier hond

doel De leerlingen maken kennis met geschilpunten. en leren ermee omgaan.

- De leerlingen leren denken als voorstander of tegenstander van een bepaalde stelling.
- De leerlingen bedenken regels en maken voornemens voor de goede verzorging van honden thuis en in de buurt.

inhoud Normbesef.

Wet- en regelgeving.

De Vijf vrijheden voor dierenwelzijn (zie 1.6.1):

- Een dier moet vrij zijn van honger en dorst of onjuiste voeding
- Een dier moet vrij zijn van ongemakken
- Een dier moet vrij zijn van pijn, verwondingen en ziekten
- Een dier moet vrij zijn van angst en kwellingen
- Een dier moet vrij zijn soorteigen gedrag te vertonen

Regels voor de opvoeding van honden.

duur Totaal één blokkuur c.q. 100 minuten

nodig Stopwatch; internet, digibord; tekenmaterialen, foto's en dik papier om folder van te maken.

Start. Het Introduceren van het thema hondenbeleid via een YouTube-filmpje (Protest hondenliefhebbers tegen nieuwe regels) of krantenartikelen over het houden van honden.

Laat de leerlingen nadenken over:

- het los laten lopen van honden
- poep op de stoep
- ongelukken met honden
- hondenbeten en blaffende honden
- honden 's nachts buiten in een hok

Voorbereiding. In groepjes van vier gaan de leerlingen vanuit verschillende perspectieven regels bepalen voor honden:

- ieder groepje heeft een ander onderwerp.
- De vier groepsleden hebben verschillende rollen:
 - de gemeente
 - de hondenbezitters
 - de buurtgenoten
 - het dierenasiel

Leg aan de leerlingen uit hoe ze regels kunnen opstellen. Om iets veranderen moet het probleem helder geformuleerd worden en de argumenten voor en tegen goed in kaart gebracht worden.

Samen regels opstellen. De laatste leerlingen in groepjes van vier met vier verschillende disciplines regels en voornemens bedenken voor hun onderwerp. Ze hebben hiervoor 15 minuten.

In deze ronde is het belangrijk dat de leerlingen zich goed leren inleven in andere partijen. Zo komen ze meer over het onderwerp te weten en kunnen ze hun eigen standpunt beter onderbouwen.

Daarnaast zijn ze ook beter voorbereid op wat iemand anders kan gaan zeggen. Voor de kwaliteit van de besluitvorming is het van belang als leerlingen verder kijken dan alleen hun eigen visie.

Verwerking (plenair). Alle groepjes presenteren hun regels aan de rest van de groep, die daarop met voor of tegen (met rode of groene bordjes) kan reageren.

Steeds moeten de leerlingen een standpunt innemen over de vraag of het een goede regel is of dat hij moet aangepast worden. Hoe beter de leerlingen kunnen argumenteren, hoe sneller ze anderen zullen overtuigen.

In deze plenaire sessie kunnen de leerlingen tegenargumenten inbrengen. Maak op het bord of op een flip-overbord een overzicht van de argumenten en de tegenargumenten. De leerlingen leren zo niet alleen hun mening te verwoorden, maar ze beseffen ook dat ze invloed uit kunnen oefenen op regelgeving.

Vergelijk bij wijze van slotconclusie de regels van de leerlingen met de algemeen geldende regels.

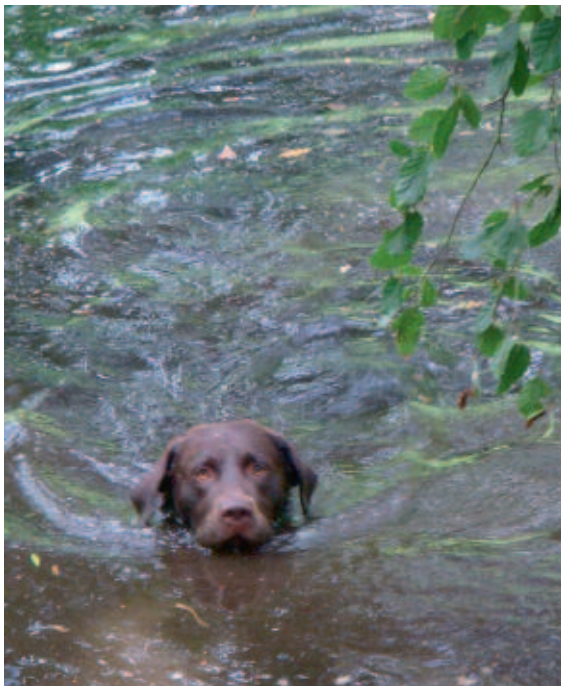
Folder voor hondenbezitters maken. De leerlingen gaan een informatiefolder maken voor hondenbezitters over het nieuwe hondenbeleid.

Formeer nieuwe groepjes die samengesteld zijn uit vertegenwoordigers van alle groepen. Alle onderwerpen moeten in elke groep vertegenwoordigd zijn.

Leg uit:

- De folder moet er aantrekkelijk uitzien
- Hij moet goede informatie geven
- Het moet in één oogopslag duidelijk zijn waar de folder over gaat

Afronding. De leerlingen maken een keuze voor de beste folder aan de hand van een scorelijst (met vijf puntsschaal) met de criteria.

Bij de nabespreking komen ook de Vijf vrijheden voor dierenwelzijn (zie 1.6.1) en de wet- en regelgeving voor honden (zie infoblok) aan de orde.

Vergelijk met de leerlingen de regels die ze zelf bedacht hebben met de algemene wet- en regelgeving.

Huiswerk. Door een prikkelende vraag over de besteding van hondenbelasting kunt u de leerlingen uitdagen om thuis na te denken over het waarom van hondenbelasting.

Het Honden- en kattenbesluit

Het Honden- en kattenbesluit 1999 maakt deel uit van de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren. Het besluit geldt bijvoorbeeld voor dierenasiels, pensions, fokkers en dierenspecialisten die honden en katten verkopen.

De belangrijkste punten in het besluit zijn: Instellingen waar honden en katten verzorgd worden, zijn verplicht om zich aan te sluiten bij het Bureau I&R-HKB. De letters I en R staan voor identificatie en registratie. In Nederland is de markt- en straathandel van honden en katten verboden.

Voor honden en katten geldt een verplichte identificatie, doorgaans door middel van een onderhuidse chip die elektronisch uitgelezen kan worden.

De beheerder van een instelling waar honden en katten verzorgd worden, moet in het bezit zijn van een erkend bewijs van vakbekwaamheid.

Honden moeten ingeënt zijn tegen parvo en katten tegen niesziekte. Uit hun vaccinatieboekje moet blijken dat de dieren ingeënt zijn en dat deze enting nog geldig is. Voor huisvesting gelden minimale afmetingen voor de buiten- en binnenverblijven en speelweides. Honden en katten mogen in principe niet alleen zitten, maar moeten in groepen van twee tot twintig soortgenoten gehuisvest worden. Dit geldt niet voor zieke, loopse of agressieve dieren. Honden moeten minstens twee uur per dag naar buiten kunnen.

Noten en literatuur

Noten

- [1] Davids, K. 1989. *Dieren en Nederlanders: Zeven eeuwen lief en leed*, Uitgeverij Matrijs, Utrecht.
- [2] Raad voor Dierenaangelegenheden. 2010. *Agenda voor het dierbeleid*. RDA 2010/01.
- [3] Cohen, N.E. 2010. *Considering animals: Moral convictions concerning animals and judgement on the culling of healthy animals in animal disease epidemics*. Wageningen Universiteit, Wageningen.
- [4] *The Behavior of Animals: Mechanisms, Function, and Evolution*, Eds. Johan J. Bolhuis & Luc-Alain Giraldeau, Blackwell Publishing, Oxford, 2005.
- [5] Zie voor meer achtergrondinformatie en literatuur www.leerkracht.nl/show?id=166012
- [6] Spruijt, B.M., Van den Bos, R. en Pijlman F., 2001. *A concept of welfare based on reward evaluating mechanisms in the brain: Anticipatory behaviour as an indicator for the state of reward systems*. Applied Animal behaviour Science 72: 145-171
- [7] Koolhaas et al., 2011. *Stress revisited: A critical evaluation of the stress concept*. Neuroscience and Biobehavioral Reviews 35 (2011) 1291–1301
- [8] Leenstra, F.R., R.H.M. Bergevoet, F. Neijenhuis, W.J.A. Hanekamp, I. Vermeij, A.H. Ipema, A.R. de Jong, J.A.M. Verstappen. 2010. *Staat van het Dier; Monitoring van Dierenwelzijn en Diergezondheid in Nederland (O-meting)*, Rapport 323. Wageningen UR Livestock research, Lelystad.
- [9] Zonderland, J.J., 2010. *Talking Tails - Quantifying the development of tail biting in pigs*. Proefschrift Wageningen Universiteit, Wageningen.
- [10] European Food Safety Authority, 2009. *Effects of farming systems on dairy cow welfare and disease*.
- [11] European Food Safety Authority, 2010. *Scientific Opinion on the influence of genetic parameters on the welfare and the resistance to stress of commercial broilers*.
- [12] *Zo doende 2009. Jaaroverzicht over dierproeven en proefdieren*. Nieuwe Voedsel en Waren Autoriteit, Den Haag.
- [13] *Dieren in Dienst*. 2006. Cahier Stichting Bio-Wetenschappen en Maatschappij. Den Haag.
- [14] *Gedeelde zorg: feiten en cijfers*. 2006. Forum Welzijn Gezelschapsdieren, Raad voor Dierenaangelegenheden, Den Haag.
- [15] Leenstra, F.R., R.H.M. Bergevoet, F. Neijenhuis, W.J.A. Hanekamp, I. Vermeij, A.H. Ipema, A.R. de Jong, J.A.M. Verstappen. 2010. *Staat van het Dier; Monitoring van Dierenwelzijn en Diergezondheid in Nederland (O-meting)*, Rapport 323. Wageningen UR Livestock research, Lelystad.
- [16] ICMO2, 2010. *Natural processes, animal welfare, moral aspects and management of the Oostvaardersplassen*. Report of the second International Commission on Management of the Oostvaardersplassen (ICMO2). The Hague/Wageningen, Netherlands. Wing rapport 039. November 2010.
- [17] Weiss, J.M., 1972. *Influence of psychological variables on stress-induced pathology*. In: Porter, R., Knight, J. (Eds.), *Physiology, Emotion and Psychosomatic Illness*. CIBA Foundation Symposium. Elsevier, Amsterdam.
- [18] Keulartz, F.J.W., en Swart, J.A.A., 2009. *De intrinsieke waarde van dieren in performance praktijken*. Rapport 216, Animal Science Group van Wageningen UR, Lelystad.
- [19] Ten Napel, J. 2010. *Pelvimetrie voor natuurlijke geboorten: Meetprogramma dikbilrassen biedt veel perspectief*. V-Focus oktober 2010: 42-43.

- [20] Werkgroep Fokken met Recreatiedieren, 1998. *Fokken met recreatiedieren*. Raad voor Dierenaangelegenheden, Den Haag.
- [21] Wilson, E.O., 2000. *Sociobiology: the new synthesis*. 25th anniversary ed. Harvard College, USA.
- [22] Waal, Frans de, 2009. *Een tijd voor empathie: wat de natuur ons leert over een betere samenleving*, Uitgeverij Contact, Amsterdam.
- [23] Lamme, V. 2010. *De vrije wil bestaat niet: Over wie er echt de baas is in het brein*. Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam.
- [24] Herrmann, E., Call, J., Hernández-Lloreda, M.V., Hare, B. en Michael Tomasello. 2007. *Humans Have Evolved Specialized Skills of Social Cognition: The Cultural Intelligence Hypothesis*. *Science* 317: 1360-1366.
- [25] Koolhaas et al., 2011. *Stress revisited: A critical evaluation of the stress concept*. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews* 35 (2011) 1291–1301
- [26] *Ethiek in beleid: Waarden wegen met gevoel en verstand*. 2011. Ministerie van Economie, Landbouw en Innovatie, Den Haag.
- Rawls, J.B., 1999. *A Theory of Justice*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- [27] Raad voor Dierenaangelegenheden. 2010. *Agenda voor het dierbeleid*. RDA 2010/01.
- [28] *Ethiek in beleid: Waarden wegen met gevoel en verstand*. 2011. Ministerie van Economie, Landbouw en Innovatie, Den Haag.
- [29] Hopster, H. 2010. *Dierenwelzijn: geen hype, maar blijvende transitiedriver*. In: *Over zorgvuldige veehouderij: veel instrumenten, één concert*. 86-95. Taskforce Zorgvuldige Veehouderij, Wageningen UR, Wageningen.
- [30] Baltussen, W.H.M. 2010. *Veel varkenshouders in de knel*. Kennis Online, Vol. 7, No. nov. KennisOnline (KennisOnline is de site met de resultaten van en plannen voor onderzoek dat Wageningen University uitvoert in opdracht van het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie.
- [31] Kijlstra, A., en B. Lambooij. 2008. *Ritueel slachten en het welzijn van dieren*. Rapport 161. Animal Sciences Group, Wageningen UR, Wageningen.
- Lambooij, E., J.T.N. van der Werf, H.G.M. Reimert en V.A. Hindle. 2010. *Report on restraining and neck cutting or stunning and neck cutting in pink veal calves* Rapport 398. Animal Sciences Group, Wageningen UR, Wageningen.
- Dialrel-rapport, K von Holleben, M. von Wenzlawowicz, N. Gregory, H. Anil, A. Velarde, P. Rodriguez, B. Cenci Goga, B. Catanese en B. Lambooij. 2010. *Report on good and adverse practices – Animal welfare concerns in relation to slaughter practices from the viewpoint of veterinary sciences* (Het Dialrel-project is een door de EU gesubsidieerd project dat informatie verzamelt over ritueel slachten en als doelstelling heeft: 'improving knowledge and expertise through dialogue and debate on issues of welfare, legislation and socio-economic aspects'.)
- [32] Raad voor Dierenaangelegenheden. 2009. *Verantwoord Houden*. RDA 2009/02.
- [33] Van der Star, R. en A. Hardeman-Kleingeld. 2008. *Een zwerm kamervragen: Analyse van gestelde Tweede-Kamervragen over dierenwelzijn en de verkregen media-aandacht in het jaar 2007/2008*. Scriptie Van Hall Larenstein, Leeuwarden.
- [34] Graft, M. van, Lodeweges, J. en Volkering, G. 2009. *Dierenwelzijn in lesmateriaal: Analyse van lesmateriaal naar het begrip dierenwelzijn*. SLO, Enschede.
- [35] Been, T. de, R. de Jong en M. Veekamp. 2006. *Aarde en Wormen voor Waarden en Normen: Filosoferen n.a.v. natuurbeleving (AWWN)*. Stichting Veldwerk Nederland, Apeldoorn.

Aanbevolen literatuur

Appleby and Hughes (eds.). *Animal Welfare* (1997).

CAB International, Wallingford.

De Cock Buning en Beekman. *Systematiek voor een opzet van een ethisch dierenwelzijnskader* (2008).

Athena Instituut VU, Amsterdam.

Kijlstra en Lambooij. *Ritueel slachten en het welzijn van dieren* (2008).

ASG rapport 161. Animal Sciences Group, Lelystad.

Margadant-van Arcken. *Dierenjuf. Natuureducatie en de relatie tussen jonge kinderen en dieren* (1988).

proefschrift, Utrecht.

McMillan, *Mental health and well-being in animals* (2005).

Blackwell, Oxford.

Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, *Ethiek in beleid: Waarden wegen met gevoel en verstand* (2011).

Ministerie van EL&I, Den Haag.

Raad voor Dierenaangelegenheden, *Agenda voor het Dierbeleid* (2010).

RDA 2010/01. RDA, Den Haag.

Webster, *Animal welfare - A cool eye towards Eden* (1994).

Blackwell Science, Oxford.

Colofon

Auteurs	Irma Ennik Lenny van Erp Hans Hopster Wim Meijberg Marianne Poorthuis Marko Ruis
Eindredactie	Bertus Boivin (Boivin Tekstproducties Assen) Wim Meijberg (Veldwerk Nederland)
Coverfoto	Martien A. le Clercq, Koudekerke
Opmaak	Grafiplan, Geeuwenbrug
Druk	Koninklijke Van Gorcum, Assen

Contact

J.W. (Wim) Meijberg
Veldwerk Nederland
Het Woldhuis 11
7325 WN Apeldoorn
T (055) 368 40 10
F (055) 360 06 15
E wim@veldwerknederland.nl
I www.veldwerknederland.nl

Dr.ing. H (Hans) Hopster
Lectoraat Welzijn van Dieren aan de Hogeschool Van Hall Larenstein
Agora 1,
8934 CJ, Leeuwarden
T (0320) 23 82 06
F (0320) 29 35 91
E hans.hopster@wur.nl
I www.vanhall-larenstein.nl

Veldwerk Nederland

Dit project is mede mogelijk gemaakt dankzij financiële steun van het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie.

Ministerie van Economische Zaken,
Landbouw en Innovatie

Veldwerk Nederland

Deze publicatie is een uitgave van:
Stichting Veldwerk Nederland
Het Woldhuis 11
7325 WN Apeldoorn
(055) 368 40 10
www.veldwerknederland.nl
info@veldwerknederland.nl